

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MUHAMMED KÜRD ALİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNE
KATKILARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyüp SEVİNÇ

Anabilim Dalı: Arap Dili ve Belagatı

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ

BİNGÖL-2016

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED KÜRD ALİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNE
KATKILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyüp SEVİNÇ

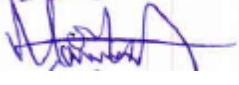

(Enstitü No: 142202127)

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 07/01/2016

Tezin Savunulduğu Tarih: 27/01/2016

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (B.Ü.)
Diğer Jüri Üyeleri: Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (F.Ü.)
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ (B.Ü.)

Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ danışmanlığında, Eyüp SEVİNÇ'in hazırladığı "Muhammed Kürd Ali Hayatı, Eserleri ve Arap Diline Katkıları" konulu bu çalışma .../.../2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Te z Danışmanı:	Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ	
Üye	Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yapıldığını ve Enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylıyorum.

.....İmza

Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Eyüp SEVİNÇ

.././2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VIII
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
4. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	2
I. BÖLÜM	4
KÜRD ALİ'NİN HAYATI ve YAŞADIĞI DÖNEM	4
1.1. KÜRD ALİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	4
1.1.1. Siyasal Ortam.....	4
1.1.2. Kültürel Ortam.....	10
1.2. MUHAMMED KÜRD ALİ'NİN HAYATI (1876-1953).....	12
1.2.1. Nesebi.....	12
1.2.2. Doğumu.....	12
1.2.3. Eğitim Hayatı.....	13
1.2.4. Muhammed Abduh'un (1849-1905) Derslerine Katılması.....	15
1.2.5. Memuriyet Hayatı.....	16
1.3. GAZETECİLİK HAYATI.....	17
1.3.1. eş-Şam Gazetesi.....	18

1.3.2. el-Muktetaf Dergisi	19
1.3.3. er-Râidu'l-Mısrî Gazetesi.....	21
1.3.4. ez-Zâhir Gazetesi	22
1.3.5. el-Mueyyed Gazetesi.....	23
1.3.6. el-Muktebes Gazetesi	24
1.4. ESERLERİ.....	29
1.4.1. Hitatu'ş-Şâm	30
1.4.2. Ğarâibu'l-Ğarb.....	31
1.4.3. el-Kadîm ve'l-hadîs.....	33
1.4.4. el-İslam ve'l-hadâratu'l-'Arabiyye	33
1.4.5. Umerâu'l-beyân.....	35
1.4.6. Kunûzu'l-ecdâd	36
1.4.7. Ğûtatu Dımaşk	37
1.4.8. Resâilu'l-buleğâ	37
1.4.9. Medinetu's-sihr ve'ş-şî'r.....	38
1.4.10. Ekvâlunâ ve ef' âlunâ	38
1.4.11. el-Mu'âsirûn	39
1.4.12. er-Rihletu'l-Enveriyye ile'l-askâ'i'l-Hicâziyye ve'ş-Şâmiyye	39
1.4.13. Ğâbiru'l-Endelus ve hâdiruhâ	40
1.4.14. el-Bi'setu'l-'ilmiyye ilâ dâri'l-hilâfeti'l-İslâmiyye.....	41
1.4.15. el-Müzekkirât	41
1.4.16. el-İdâretu'l-İslâmiyyetu fi 'izzi'l-'Arap	42
1.4.17. Sîretu Ahmed b. Tolon.....	43
1.4.18. Târîhu hukemâi'l-İslâm.....	43

II. BÖLÜM.....	44
ARAP DİLİNE HİZMET ETMEYE SEVK EDEN NEDENLER.....	44
2.1. Tahir el-Cezâirî'nin Etkileri	45
2.2. Dil Bağımsızlığı ve İlmî Kalkınma.....	47
2.3. Oryantalistlerin Doğu İlimleri ve Eserleri Hakkındaki Çalışmaları	49
2.3.1. Oryantalistler ve Çalışmaları.....	49
2.3.2. Mısır ve el-Ezher Üniversitesi	50
2.3.3. Samimiyet	51
2.3.4. Öğrenciler.....	52
2.4. Suriye'de İlmî Faaliyetlerin Gerilemesi	54
2.5. Avrupa'daki Akademi ve Kütüphaneler	59
2.6. Arapçanın Yabancı Kelimelerden Arındırılması Hakkındaki Görüş ve Tespitleri	63
2.6.1. Yabancı Kelimelerin Kullanılması.....	63
2.6.2. Halkı Arapça Kelimeleri Kullanmaya Teşvik Etmek	64
2.6.3. Arapçalaştırmada Anlamsal Bütünlüğün Sağlanması.....	66
2.6.4. Arapçaya Çevrilen Yeni Kelimelerin Devlet Eliyle Yaygınlaştırılması.....	68
2.6.5. Yeni Sözlüklerin Oluşturulması	70
2.6.6. Yabancı Kelimelerin Arapçaya Çevrilmesindeki Sorunlar.....	72
2.6.7. Devlet Başkanlarının Arapçayı Korumaları.....	74
2.6.8. İlim İsimleri ve İstılahları Arapçaya Çevrilirken Yapılan Hatalar.....	74
2.6.9. Fasih Arapçanın Bozulma Sebepleri	76
2.6.9.1. Emevî Devleti	78
2.6.9.2. Abbasî Devleti.....	79

III. BÖLÜM	81
MUHAMMED KÜRD ALİ'NİN ARAP DİLİNE KATKILARI	81
3.1. İlim Ehli Yetiştirmek	81
3.2. İngilizlerin Politikalarını Eleştirmek	83
3.3. Arapçanın Latin Alfabesiyle Yazılmasına Karşı Çıkması	83
3.4. Fasih Arapça Hakkındaki Görüş ve Çabası	93
3.4.1. Unutulmuş Fasih Arapça Kelimeler	93
3.4.2. Eğitim	94
3.5. Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye	95
3.5.1. Kuruluşu	95
3.5.2. Üyeleri	96
3.5.3. Amaçları	98
3.5.4. Akademinin Faaliyetleri	100
3.5.4.1. Arap Dili ile İlgili Yapılan Çalışmalar	100
3.5.4.2. Kütüphanecilik ve Kitap Basımı Faaliyetleri	106
3.5.4.3. Eski Eserler Müzesi	110
3.5.4.4. Konferanslar	111
3.5.4.5. Mecelletu'l-Mecma'i'l-'İlmiyyu'l-'Arabî	111
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	116

ÖNSÖZ

Dil, milletlerin kaderi ile paralel bir şekilde ilerlemektedir. Milletler güçlü olduğu vakit dilleri de gelişmekte ve hâkimiyet alanını genişletmektedir. Bunun aksine uluslar gücünü kaybettiklerinde veya başka milletlerin egemenliği altına girdiklerinde dilleri de zayıflamakta ve egemen güçlerin kültürlerinin tesiri altında kalmaktadır. Böylece birçok kelime ve terim, zayıf ulusların dillerine girmekte ve günlük hayatta kullanılmaya başlamaktadır. Nitekim Osmanlı ve Fransız hâkimiyetine giren Suriye’de Arapçaya birçok Osmanlıca ve Fransızca kelime girmiştir. Bilhassa idarî ve askerî alanlarda uzun süre Osmanlıca kelime ve terimler kullanılmıştır.

Bu çalışmada esas olarak “*Muhammed Kürd Ali’nin Arapçanın Yabancı Kelimelerden Arındırılması Hakkındaki Görüş ve Katkıları*” ele alınacaktır.

İlk bölümde Muhammed Kürd Ali’nin hayatı, özellikle de gazetecilik hayatı üzerinde durulacaktır. Çünkü Kürd Ali için gazetecilik mücadele hayatının bir dönüm noktasını oluşturur. Mısır ve Suriye’de gazetecilik mesleği ile tanınmaya başlamıştır. Kürd Ali, gazeteciliği bir mücadele yolu olarak benimsemiş ayrıca görüş ve fikirlerini gazetenin gücüyle halka ulaştırmaya çalışmıştır. Suriye’de kurduğu ilk günlük siyasî el-Muktebes ise, kendi ülkesinin maddî ve manevî değerlerini savunan bir gazete olmuştur. Kürd Ali, bu gazete aracılığı ile eğitiminin yaygınlaştırılması ve Arapçanın da her alana hâkim kılınması için çabalamıştır.

İkinci bölümde Kürd Ali’yi Arapçaya hizmet etmeye sevk eden faktörler ele alınacaktır. Kürd Ali’nin Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatler esnasında oryantalistler tarafından oluşturulan akademi ve kütüphaneleri incelemesinin düşünce dünyasında meydana getirdiği etkiler işlenecektir. Bu akademilerde Arapçayla ilgili yapılan çalışmaların Kürd Ali’nin Arapçaya hizmet etmesinde bir etkisinin olup-olmadığı tartışılıp temellendirilmeye çalışılacaktır. Yine bu bölümde, Kürd Ali’nin Arapçanın yabancı kelimelerden arındırılması hakkındaki görüş ve tespitleri üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde, Kürd Ali'nin Arapçanın safiyetine kavuşması için yaptığı hizmetler ele alınacaktır. Ayrıca kuruluşunda öncülük ettiği *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabî*'nin tanıtımı yapılarak bu kurumun Arapça konusunda gerçekleştirdiği çalışmalar işlenecektir.

Çalışmamızda tecrübe ve bilgi birikimiyle bize yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Kırkız Bey'e, tez sürecinde bize katkıları olan Doç. Dr. Nusrettin Bolelli, Doç. Dr. Ousame Ekhtiar ve Yrd. Doç. İsmail Narin hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca tezi okuyarak bu çalışmaya katkıda bulunan Sahip Aktaş'a şükranlarımı sunarım.

Eyüp SEVİNÇ

BİNGÖL-2016

ÖZET

Suriye, Arap olmayan devletler tarafından uzun süre yönetildiği için onların kültür ve dillerinden etkilenmiştir. Bu bağlamda Arapçaya birçok yabancı kelime girmiş ve gündelik hayatta da kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum da Arapçanın safiyetine zarar vermeye ve birçok Arapça kelimenin unutulmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Suriye, bağımsızlığını kazandıktan sonra Arapçanın yabancı kelimelerden arındırılması için bir çalışma başlatmıştır. Söz konusu çalışmada etkin rol oynayan isimlerden birisi de Muhammed Kürd Ali olmuştur.

Kürd Ali, Avrupa ülkelerine yaptığı seyahatlerde oryantalistlerin doğu araştırmaları hakkında yaptıkları çalışmaları yakından görmüş ve Arap dili ile ilgili yaptıkları çalışmalar kendisinde derin bir etki bırakmıştır. Ayrıca Fransız Asya Cemiyetini yakından inceledikten sonra bu akademiye benzer bir akademinin Suriye’de kurulması gerektiği düşüncesi kendisinde oluşmuştur.

Kürd Ali’nin kurulmasında öncülük ettiği *Mecma‘i’l-Lugâti’l-‘Arabiyye*, Suriye’de Arap dili ile ilgili yapılan çalışmaların daha sağlıklı yürütülmesine vesile olmuştur. Akademi Arapçanın yabancı kelimelerden arındırılması için etkin bir şekilde çalışmıştır. Alanında uzman kişileri istihdam eden akademi, Arapçayla ilgili önemli bilimsel çalışmalar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürd Ali, Arap dili, Yabancı kelimeler, *Mecma‘i’l-Lugâti’l-‘Arabiyye*, Suriye, Kültür

ABSTRACT

Because Syria has been governed by the non-arabic states a long time it has affected by their culture and language. In this context, in Arabic has entered many borrowed words and these words used in everyday life. That situation paved harm to the original Arabic and pass into oblivion many Arabic words. So and so, after gaining independence, Syria has launched a study to be free of foreign words in Arabic. Muhammad Kurd Ali was played an active role in this study.

Kurd Ali, viewed study of Orientalist that they do on the eastern his travels in European countries. Their work on the Arabic language of Orientalism has left a deep impression on him. Furthermore, after closely examining the French Asian Society has occurred in his opinion the idea that Syria should be set up in a similar Academy.

Mecma'i'l-Lugâti'l-'Arabiyye establishing led by Kurd Ali have been instrumental in the execution of studies related to the health of the Arabic language. Academy has worked effectively for the removal of the foreign words in Arabic. Academy, has made important scientific studies on the Arabic.

Key Words: Kurd Ali, Arabic, Foreign words, Mecma'i'l-Lugâti'l-'Arabiyye, Syria, Culture

KISALTMALAR

a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
m.	: miladî
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
t.y.	: tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk
Üni.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vs	: ve saire

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmamızın konusu Arapçanın aslının ve safiyetinin bozulmaması için mücadele eden “*Muhammed Kürd Ali'nin Hayatı, Eserleri ve Arapçanın Yabancı Kelimelerden Arındırılması Hakkındaki Görüş ve Katkıları*” olarak belirlenmiştir. Ancak çalışmamızın omurgasını Kürd Ali'nin Arapçanın yabancı kelimelerden arındırılması hakkındaki görüş ve katkıları oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Muhammed Kürd Ali, Suriye’de ilmî ve kültürel hayatın canlılık kazanması için büyük fedakârlıklarda bulunan bir kişidir. Eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için birçok yeniliğin öncüsü olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde okulların fiziki şartlarının iyileştirilmesi ve ders müfredatlarının çağa uygun hale getirilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Suriye için değerli olan bu insanın hayatı hakkında daha önce herhangi bir çalışma yapılmadığı için, biz de ilk olarak Kürd Ali'nin hayatını ele almaya çalışacağız.

Suriye, uzun bir süre Arap olmayan ülkeler tarafından yönetildiği için, medeniyet ve kültürel açıdan iktidar olan ülkelerin etkisinde kalmıştır. En çok etkilenen unsurlardan bir tanesi de Arapçadır. Özellikle Osmanlı ve Fransız yönetiminin hüküm sürdüğü zaman dilimlerinde Arapçaya, hem Türkçe hem de Fransızca birçok kelime geçmiştir. Elbetteki her iki dilden başka diğer dillerden de kelimeler Arapçanın içerisine girmiştir. Her alanda kendisini gösteren yabancı kelimeler halk tarafından benimsenip kullanılmaya başlanmıştır. Halk, kullandığı kelimenin Arapça veya yabancı bir kelime olup olmadığına dikkat etmemiştir. Bunun neticesinde Arapçadaki yabancı kelimelerin sayısı giderek artmaya başlamıştır. Yabancı kelimelerin Arapçayı istila ettiğini gören Kürd Ali, harekete geçmiş ve devletin yardımıyla da Arapçanın yabancı kelimelerden arındırılması çalışmalarında başlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde, Kürd Ali'nin söz konusu alanda Arapçaya yaptığı hizmetler, bilimsel çalışmalarda ele alınmamıştır. Dolayısıyla biz de çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde Kürd Ali'nin Arapçanın yabancı kelimelerden arındırılması hakkındaki görüş ve katkılarını işlemeye çalışacağız.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamıza kaynak teşkil eden materyalle ilgili literatür taraması yapıldıktan sonra mevcut olan materyal elde edildi. Elde edilen materyalin tasnif ve gruplandırılması yapıldı. Daha sonra konuların işlenilmesine geçildi. Kürd Ali'nin hayatı işlenirken kronolojik sıraya göre işlenilmesine önem verildi. Hayatı ile ilgili tarihlerin verilmesine dikkat edildi. Kürd Ali'nin gazetecilik hayatı ele alınırken, toplumsal hayata katkıları ve işlevselliği göz önünde bulundurularak ele alındı. Bununla birlikte onun hayatı farklı kaynaklardan beslenerek tarafsız bir bakış açısıyla sunulmaya gayret edildi. Çalışmamızın ikinci bölümünde analiz ve sentez yöntemiyle Kürd Ali'yi Arapçaya hizmet etmeye sevk eden faktörler tespit edilmeye çalışıldı. Üçüncü bölümde ise, Kürd Ali'nin Arapçaya katkıları, maksada uygun bir şekilde dile getirilmeye çalışıldı.

4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Çalışmamızda faydalandığımız eserler, bölümlere göre farklılık arz etmektedir. Giriş bölümünde Kürd Ali'nin yaşadığı dönemin siyasal hayatı ele aldığımız için, tarih kaynaklarından istifade ettik. Bunun yanında konumuzu destekler mahiyette olan makale ve ansiklopedi maddelerinden de yararlandık. Bu çerçevede en çok yararlanılan eserler: Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumunun dünya projesine göre hazırlanmıştır. İlk dört cildini İsmail Hakkı Uzunçarşılı kaleme almıştır. Son beş cildini de Enver Ziya Karal Kaleme almıştır. Osmanlı tarihini krolojik olarak ele alan eserdir. Giriş bölümünde en çok istifade ettiğimiz eserdir. Robert Mantran'ın, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, (Kuruluş ve Yükseliş Yılları)*'ni ele alan eserdir. Bu eserin, XVII. yüzyılda Osmanlı devleti, XVIII. yüzyılda Osmanlı devleti üzerine Avrupa baskısı ve doğu sorunun başlangıcı gibi bölümleri Robert Matran tarafından kaleme alınmıştır. Yine bu eser, çalışmamızda II. Abdülhamit'ten önceki olayların ele alınmasında kaynak gösterilmiştir.

Sami ed-Dehhân'ın, *Muhammed Kürd Ali, Hayâtuhu ve âsâruhu*, Kürd Ali'nin vefatının ikinci yıldönümü anısına kaleme alınan bir makaledir. ed-Dehhân, Kürd Ali'nin hayatını kronolojik olarak sunmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Kürd Ali'nin eserlerine yer vermektedir. İsa Fettuh'un, *Muhammed Kürd Ali*, Kürd Ali'nin vefatının kırkıncı yıldönümü anısına ele alınmış bir makaledir. Makalede Kürd Ali'nin hayatı, eserleri, ahlakî özellikleri kısa ve öz şekilde kaleme alınmıştır. Muhammed Kürd Ali, *el-Müzekkirât I-IV*,

Kürd Ali'nin anılarını ve başından geçen olayları kaleme aldığı dört ciltlik bir eserdir. Olaylarla ilgili krolojik sıralama dikkate alınmamıştır. Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, bu eser Kürd Ali'nin *el-Müzekkirât* adlı kitabının birinci cildinin tercümesidir. Kitabın tercümesi İbrahim Tüfekçi tarafından yapılmış ve eserdeki sıralamaya riayet edilmiştir. Muhammed Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm I-VI*, Kürd Ali'nin Şam'ın siyasi tarihini ele aldığı eseridir. Bu eserin altıncı cildinin sonuna kendi hayatı eklemiştir. *el-Müzekkirât* kitabına nazaran hayatını daha kısa almıştır. Kürd Ali, *Ğarâibu'l-Ğarb I-II*, Kürd Ali'nin farklı zaman dilimlerinde Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahati, Avrupa'da şahit olduğu bilim ve teknolojiyi kaleme alan bir eserdir. Şevkî Dayf, *Mecma'ul-lugati'l-ârabîyye fî hamsine 'âmen*, Arap dünyasında kurulan akademileri ve Arap dili alanında yaptıkları hizmetleri konu alan bir eserdir. Eser geniş kapsamlı olarak bu akademilerin Arapçaya dair hangi alanlarda hizmet yaptıklarını işlemiştir. İbrahim Şeybânî, *Şeyhu'l-bâhisîn Muhammed Kürd Ali*, eser kısa bir şekilde Kürd Ali'nin hayatını ele aldıktan sonra, Kürd Ali'nin kurduğu *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye'nin* kuruluşu ve hizmetlerinden bahsetmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz ve üzerinde çalıştığımız eserler, çalışmamızın ikinci bölümünün kısmen de üçüncü bölümünün temel ayaklarını oluşturmaktadır. Kürd Ali'nin hayatı anlatılırken daha çok kendi kitapları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Aynı zamanda şunu ifade edelim ki, dile getirdiğimiz Kürd Ali'nin kitapları hakkında ileride daha fazla bilgi verileceği için burada kısa bir şekilde tanıtıldı.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, Kürd Ali'nin Arap diline katkıları ve kurulmasına öncülük ettiği *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye'nin* kuruluşu, amaçları ve Arapça konusunda yaptıkları hizmetleri ele aldık. Üçüncü bölümde istifade ettiğimiz kitap ve makaleler şunlardır: Mustafa Bilge, *Şam İlimler Akademisi, Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye'nin* kuruluşu amaç ve faaliyetlerini kısa bir şekilde ele alan makaledir. Riyâz Murâd, *Min târihi'l-Mecma'*, aynı şekilde akademinin faaliyetlerini işleyen bir makaledir. Akademinin gerçekleştirdiği faaliyetleri ön plana çıkararak bir çalışmadır. Mustafa Şehâbî, *el-Mema'u'l-'ilmiyyu'l-'Arabî bi Dimaşk*, akademinin tarihi hakkından yazılan bir makalededir. Akademi kuruluş ve amaçları biraz daha ayrıntılı işlenmiştir. Üçüncü bölümde yukarıdaki çalışmalar dışında en fazla istifade ettiğimiz kaynaklar yine Muhammed Kürd Ali'nin *Mecelletu'l-Mecma'i'l-'ilmiyyu'l-'Arabî*'de 1921 ile 1922 yılları arasında ele aldığı makalelerdir. Yine bu dergide *Mecma'u'l-İlmiyyu* adı altında kaleme alınan makaleler, en çok başvurduğumuz kaynaklardır

I. BÖLÜM

KÜRD ALİ'NİN HAYATI ve YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. KÜRD ALİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Kürd Ali'nin yaşadığı döneme dikkat edildiğinde bu dönem, Ortadoğu'nun batılı güçlerin istilasına uğramış ve her taraftan ağır yenilgi almış bir zaman dilimine rastlamaktadır. Suriye daha önce dinleri aynı, milliyetleri farklı olan Osmanlı Hâkimiyeti altında yaşarken, onun döneminde Fransız devletinin sömürgesi olmuştur. Bu da zorunlu bir şekilde onu tepkili ve eleştirel bir yapıya sevk etmiştir. Suriye'nin bu baskın sömürgeciliğe karşı bir tavır içine girmesi gerekiyordu. Bu meyanda Suriye halkına bazı olumsuz olayları anlatıp vatandaşların Fransızlara karşı tepkisel bir konuma getirmesini kendisine bir borç addederek çaba göstermesi zorundaydı. O, mesleği gereği dışarıdan gelip galip olan Fransa gibi bir devletin halkın dinini ve dilini nasıl bir değişimin zorunda bıraktığını gözler önüne sermektedir.

1.1.1. Siyasal Ortam

Osmanlı imparatorluğunda, Abdülmecit'in tahta çıkışından birkaç ay sonra, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunun ilan edilmesi büyük bir dönemeçtir. Bu dönemeç bir zaman sonra ülkenin kurumsal, iktisadî ve sosyal görünümünü altüst edecek olan geniş bir reformlar programının çıkış noktası olacaktır. Tanzimat Fermanı, Avrupa'da baş gösteren milliyetçilik akımlarının Osmanlı devletinde kendisini iyice hissettirmesine karşılık, Osmanlı devletinin kendi toprak bütünlüğünü korumaya yönelik attığı adımlar, gayr-i müslim ve azınlıklara geniş hakların tanındığı bir anayasal güvencedir.¹ Fakat Osmanlı devleti, anayasal güvenceyle de İmparatorluğun çöküşünü engelleyememiştir. Aksine yurt içinde birçok olumsuz olayın başlamasına zemin hazırlamıştır.

Bu olumsuz olaylardan bir tanesi de Suriye topraklarında kendisini göstermeye başlamıştır. Islahat fermanının, Hıristiyanları, hukuk yönünden Müslümanlarla eşit hale getirmesi Suriye topraklarında büyük bir tepkiye neden olmuştur. Aynı şekilde bu durum Suriye'de yaşayan Dürzîler ve Marunîler arasında olayların meydana gelmesine sebebiyet

¹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, (Kuruluş ve Yükseliş Yılları)* (Çev. Server Tanilli), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 55-56.

verdi. Dürzîlere karşı kendilerini zayıf hisseden Marunîler ıslahat fermanından istifade ederek kendi aralarında teşkilatlanmaya hız verdiler. Dürzîler de bu duruma kayıtsız kalmayarak, Marunîlere karşı bir mücadele başlattılar. Böylece her iki grup da karşı karşıya gelmiş oldu.²

1854 tarihinde Dürzîlerin ve Marunîlerin beraber yaşadıkları köylerde karışıklıklar çıkmaya başladı. Bu karışıklıklarda kan dökülmesine fırsat verilmeyerek bastırıldı. Fakat böylesi olayların ileriki zamanlarda devam edeceğine dair emareler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Dürzîlerin yaşadığı bölgelerde cinayet ve yol kesme olayları başladı. Bu olayların faileri olan Dürzîler yakalanıp cezalandırılmadığı için Marunîler kendilerine karşı girişilecek genel bir katliama mukavemet edebilmek için hazırlığa giriştiler. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Dürzîler, Marunîlere saldırıp onları öldürmeye ve mallarını yağmalamaya başladı. Olaylar gittikçe alevlenip bütün Suriye topraklarında yayılmaya yüz tuttu. Hıristiyan mahalleleri yağma edilerek ele geçirilen Hıristiyanlar katledildi. Dürzîler, konsolos binaları, rahip, rahibe gibi din adamları ve diplomatik imtiyazları olan kimseleri de öldürdü. Gelişen olaylar akabinde, Emir Abdülkadir, Şam'da bulunan bin iki yüz kadar Cezayirliyi silahlandırıp bunlar vasıtasıyla kendisine iltica eden Hıristiyanları savunduğu gibi, asilere karşı savaşarak da onların elinde pek çok Hıristiyan'ı kurtarmayı başarmıştır.³

Osmanlı devleti, Şam valisi Ahmet Paşa'nın, Şam olaylarının zamanında haber vermesiyle bu olaylardan haberdar oldu. Fakat gereken önemi göstermedikleri ve Ahmet Paşa'yı desteklemedikleri için olaylara engel olamadı. Olayların gittikçe büyüdüğünü gören Osmanlı devleti 9 Temmuz 1860 yılında aldığı bir kararla Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirdi. Fuat Paşa'nın bu göreve seçilmesi, Suriye meselesinin, Osmanlı devletinin bir iç meselesi olmaktan çıkarak büyük ölçüde devletlerarası siyasî bir nitelik kazanmasının neticesidir. Fuat Paşa 12 Temmuz da bir vapur asker ve iki harp gemisiyle İstanbul'dan hareket etti ve beş gün sonra da Beyrut'a vardı.⁴

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, VI, 32.

³ Karal, *a.g.e.*, IV, 34.

⁴ Karal, *a.g.e.*, IV, 35.

Fuat Paşa Beyrut'a gelir gelmez halkın telaş ve heyecanını yatıştırmaya çalıştı ve asayişin teminine yarayacak tedbirler aldı. Emri altındaki insanları bölgenin güvenliğini sağlamak için görevlendirdi. Şam'ın ileri gelenlerini yanına çağırarak asileri, yağmacıları ve yağma edilen malları hükümete teslim etmeleri gerektiğini ve etmedikleri takdirde kendilerinin de şiddetli cezalara çarptırılacaklarını kesin bir şekilde ifade etti. Fuat Paşa isyan bölgelerindeki suçlu ve Dürzîleri kısa zamanda tevkif ettirdi. İsyân esnasında adam öldürdükleri anlaşılan elli altı kişinin idamına, askerlerden yağmaya katılan 111 neferin kurşuna dizilmesine veya asılmasına karar verildi. Fuat Paşa Marunîlerden isyan esnasında zarar görenlerin, zararlarının tazmin edilmesi için de gereken çalışmaları başlattı.⁵

Suriye isyanları öteden beri Osmanlı devleti üzerinde emelleri olan Fransa, Rusya ve İngiltere'nin iştahını kabarttı. Olayı öğrenen dış devletler hemen olaya müdahil olmak istediler. Müdahil olma sebepleri de, Suriye'deki Hıristiyan halkın yani Marunîlerin güvenliğini sağlamaktır. Daha sonra dış devletlerin ve Osmanlı devletinin de katıldığı bir Avrupa Komisyonu kuruldu. Komisyonun amacı, Dürzîlerin cezalandırılması, Marunîlere verilecek tazminatı belirlemek ve Lübnan'ı idarî açıdan yeniden düzenlemek idi. Görüşmeler neticesinde 9 Haziran 1861 tarihinde Lübnan Nizamnamesi kabul edildi.⁶

Suriye isyanları Osmanlı devletinin bir iç olayı olmasına rağmen dış devletlerin olaya girmesiyle uluslararası bir mesele haline gelmiş ve uluslararası görüşmeler neticesinde bir sonuca bağlanmıştır. Osmanlı devletinin Lübnan Üzerindeki hâkimiyetini zayıflatmakla beraber, Osmanlı devletinin saygınlık ve itibarını sarsmıştır.⁷

Sultan Abdülhamid'in yönetime geldiği zaman, Suriye'de Arap milliyetçiliği hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemdi. 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilan edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması Arapların reform konusundaki isteklerinin artarak devam etmesine sebep oldu. Abdülhamid yönetiminin gittikçe kuvvet kazanan merkezi idaresine karşı en büyük tepki Suriye'den geldi. Suriye'deki milliyetçilik hareketinin iki önemli grubu vardı. Bunlardan birincisi aydınlanmış elit tabaka olarak vasıflandırılan gruptur ki,

⁵ Karal, *a.g.e.*, IV, 38.

⁶ Karal, *a.g.e.*, IV, 38-42.

⁷ Karal, *a.g.e.*, IV, 42.

bunlar Arap milliyetçiliğinin tohumlarını ekiyorlardı. İkinci grup ise, organize edilmiş Arap milliyetçiliği hareketi idi.⁸

Arap dünyasında ve Suriye’de Arap milliyetçiliğinin canlanmasında Hristiyan Arapların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Hristiyan Araplara göre Osmanlı devleti kendilerinin devleti sayılmazdı. Ancak başarılı olmanın tek yolu Müslüman Arapların desteğini almak ve Müslüman Arapların arasında Arap milliyetçiliği fikrinin yaygınlaştırılmasını sağlamaktı. Böylece Arap dünyasında Osmanlıya karşı geniş çaplı bir isyan başlatılabilirdi.⁹

Osmanlı devletinin giriştiği savaşlarda yenilgiler alması milliyetçilik akımlarının daha da güçlenmesine sebep olmuştur. 1877-78 savaşının Osmanlı aleyhine sonuçlanması Arap milliyetçiliği fikrini kendilerine bayrak edinen Arap aydınlarının faaliyetlerini artırmasına sebep oldu. Özellikle Suriyeliler bu dönemde Suriye’nin geleceği üzerine fikir yürütmeye başladılar. Bu grubun başında bulunan Ahmed el-Sulh, Şam’ın bağımsızlığını ilan etme konusunda ciddi çalışmaların içine girmiştir. Hatta gizli bir kongrede, Şam vilayetinin bağımsızlığının ilan edilmesine ve Emir Abdülkadir’in Suriye vilayeti yöneticisi olarak tayin edilmesine karar verilir. Fakat Emir Abdülkadir, Osmanlı hilafetiyle bağların koparılmasına razı olmadığı için bu fikri ertelemiştir. Ama nihai kararın verilebilmesi için Türk-Rus harbinin sonuçlarının beklenilmesinin doğru olacağını düşünmüştür.¹⁰

Suriye’de yaşanan olaylardan haberdar olan Sultan Abdülhamid, olayın iç yüzünü araştırmak için bazı elemanlar görevlendirdi. Daha ciddi tedbirler alınması için, çeşitli yerlerdeki valiliklerde olağanüstü başarılar gösteren Mithat Paşa’yı Suriye’ye vali olarak atadı. Bölgeye giden Mithat Paşa, Osmanlı yönetiminin Suriye üzerindeki idaresinin ciddi manada zayıfladığını görüp, yeterli tedbirlerin alınması gerektiğine dair İstanbul’a haber yolladı. Mithat Paşa da otoriteyi yeniden tesis etmek için vergi, askerlik ve asayiş konuları

⁸ Selçuk Günay, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Ayrılıkçı Hareketlerin Başlaması”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 17, Sayı, 28, Ankara 1995, s. 90-91.

⁹ Günay, *a.g.m.*, s. 91.

¹⁰ Günay, *a.g.m.*, s. 91.

üzerine çalışmalar yaptı. Suriye valiliği döneminde başarılı işler yapan Ahmet Mithat Paşa 1879 yılında görevden alınıp yerine Ahmet Hamdi paşa tayin edildi.¹¹

II. Abdülhamit'in 1909'da tahttan indirilmesinden sonra Arap milliyetçilik hareketleri çok hızlı ve etkili bir seyir takip etmeye başlamıştır. 1908-1918 yılları arasında Araplar, Osmanlı devletinden sürekli reform talebinde bulunmuşlar. Reformların temel amacı, devletlerinin bağımsızlığını ilan etmektir. İttihat ve Terakki cemiyetinin reform taleplerine olumlu tepki vermemesi, Arapların bağımsızlık faaliyetlerini hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır.¹²

Araplar ve Türkler arasındaki ilk sarsıntı meşrutî meclisin oluşturulması için yapılan seçimlerde yaşanmıştır. Araplar, seçim şartlarını Türklerin kendi lehlerine göre düzenlediklerini iddia etmişlerdir. Ayrıca ittihatçıların yaptıkları reformlarda merkezi otoriteyi ilk plana almaları, Türkçenin kamu hayatının her alanında kullanılma hedefi, devleti kurmak için Pan-İslamizm'den Pan-Turanizm'e geçme gibi olaylar, Araplar arasında huzursuzluğa yol açmıştır.¹³ II. Meşrutîyetin ilanından sonra Suriye'de bulunan siyasî sürgündeki kimselerin serbest bırakılması, Suriye'de memnuniyetle karşılanmasına rağmen kısa süre sonra İttihat ve Terakki yönetimine karşı şikâyetler başladı.¹⁴

İttihat ve Terakki döneminde Suriye, Arap milliyetçiliğinin en önemli merkezlerinden biri haline geldi. Meclis-i Mebusan'da görev yapan Suriye temsilcilerinin çoğu, ittihatçılara karşı oluşturulan muhalefetin içinde yer aldılar. Meclis dışında Suriye'de etkin kişilerden olan Reşid Rıza ve Refik Bey gibi önemli kişilerin muhalefette yer almaları, muhalefeti daha da güçlendirdi. Reşid Rıza ve Refik Bey'in öncülüğünde Kahire'de *Hizbü'l-lâmerkeziyyeti'l-idâreti'l-Osmaniyye* adlı bir parti kuruldu ve bu partinin başkanlığını da Refik Bey yürüttü.¹⁵ I. Dünya savaşına kadar da Suriye Osmanlı devletine karşı muhalefetini devam ettirdi. Bağımsızlık fikirlerini sürekli canlı tutmaya çalıştı.

¹¹ Günay, *a.g.m.*, s. 96.

¹² H. Bayram Soy, "*Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar*", Ahmet Yesevi Üni., Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı, 30, Ankara 2004, s. 183.

¹³ H. Bayram Soy, *a.g.m.*, s. 184.

¹⁴ Şit Tufan Bozpinar, "*Suriye*", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2002, s. 552.

¹⁵ Bozpinar, *a.g.m.*, s. 551.

1913 yılının Haziran ayında Paris'te toplanan Arap Kongresine katılanların çoğu Suriyeli idiler. Kongrenin amacı Suriyelilerin, Osmanlı devletinden talep edecekleri reformların belirlenmesiydi. Fakat kongrede talep edilen reformlar hayata geçirilmeden I. Dünya Savaşı başladı. Arap coğrafyasındaki karışıklıklardan dolayı Suriye, Osmanlı devletinin önemli cephelerinden birini oluşturdu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanı ve onu etkileyen faktörler konusunda Cemal Paşa'nın Suriye valiliği önemli bir yer işgal eder. Cemal Paşa Aralık 1914'de hem 4. Ordu komutanı hem de Suriye valisi olarak görevlendirilmiştir. Cemal Paşa Suriye'ye geldiğinde Osmanlı devletini savunmanın öneminden bahsetmiş ve Arapları kazanmak için daha müsamahalı davranmıştır. Cemal Paşa Şubat 1915'te Süveyş Kanalına düzenlediği saldırıda başarısız olunca, Suriye'ye döndükten sonra Arap liderlerini ülkelerini yabancılara satmakla suçlayarak onlara karşı katı bir politika izlemeye başlamış, hatta bazı Arap liderlerini isyana engel olmak ümidiyle idam ettirmiştir.¹⁶ Suriye halkının Osmanlı hükümetine yabancılaşmasında Cemal Paşa'nın sert politikaları ve idamlarının büyük etkisi olmuştur.¹⁷

İngiltere ile Şerif Hüseyin'in yakınlaşması, Osmanlı devletinin Suriye'den çekilmesine sebep olmuştur. İngiltere'nin Şerif Hüseyin'le yaptığı müzakerelerde kendisine, Suriye'nin de içinde bulunduğu bir Arap Krallığının kurulması ve hilafetin Araplara geçmesi gibi vaatlerde bulunmuştu. Bununla da yetinmeyen İngiltere, ordu için gerekli olan para ve teçhizat yardımıyla bulunarak, Şerif Hüseyin'in 1916 yılında isyan etmesine ön ayak oldu.¹⁸ Fakat Osmanlı devleti, Hicaz isyanı ve daha sonra çıkacak olan isyanlara karşı koyamadığı için bölgeden yavaş yavaş çıkmak mecburiyetinde kaldı. Son olarak 1918 yılının sonunda Osmanlı devletinin Mondros Antlaşmasını imzalamasıyla Suriye'deki Osmanlı yönetimi son buldu.¹⁹

¹⁶ Soy, *a.g.m.*, s. 188.

¹⁷ Bozpınar, *a.g.m.*, s. 553.

¹⁸ Karal, *a.g.e.*, IX, 493-497; Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, (Haz. Fahri Parin), Paraf Yay., İstanbul 2010, s. 265-266.

¹⁹ Bozpınar, *a.g.m.*, s. 553.

1.1.2. Kültürel Ortam

Osmanlılar dönemine Suriye’de ilmî ve fikrî hayat, Osmanlı devletinden önce Suriye’ye hâkim olan Memlukların bir devamı niteliği taşır. Suriye Osmanlı devletinin hâkimiyetine geçtikten sonra ilmî ve kültürel hayatta bir canlanma meydana gelmiştir. Suriye’de Memluklar tarafından yapılan medreseler faaliyetlerine devam ettiği gibi Osmanlı sultanları tarafından yapılan yeni medreseler de ilmî hayata dâhil olmuştur. Osmanlı devleti medreselerin eğitim işleyişine pek müdahale etmemiş ve medreselerin eğitim kadroları genellikle mahallî ulemadan seçilmiştir. Suriyeli âlimler ilim tahsilinde bulunmak için İstanbul, Kahire, Mekke ve Medine gibi şehirlere ilmî yolculuklar yaparlardı.²⁰

XIX. yüzyılda modern eğitim kurumları eğitim hayatına girmeden önce eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ana merkezi medreselerdi. Medreselerin yanında cami, tekke ve türbelerde de eğitim ve öğretim verilmekteydi. Suriye’nin en önemli ilim kurumları Dimaşk’taki Emeviyye Camii ile Kanuni Sultan Süleyman’ın Mimar Sinan’a inşa ettirdiği Süleymaniyye Külliyesidir. Medreselerde okutulan dinî ilimlerin yanında astronomi, tıp, matematik ve felsefe gibi fen ilimleri de verilmekteydi. Söz konusu medreselerin yanısıra Osmanlı döneminde eğitim veren ve adı kaynaklarda sıkça geçen medreseler arasında Âdiliyye, Berrâniyye, Fârisiyye, Takviyye, Cevvâniyye, Mukaddemiyye, Kaymeriyye, İzziyye, Eşrefiyye, Çakmakiyye ve Emîniyye medreseleri sayılabilir.²¹

Osmanlı döneminde Suriye’de özellikle tarih ve terâcim alanında önemli şahsiyetler yetişmiştir. Tarihçi Şemseddin b. Tolun, edip ve fakih Radyüddin İbnu’l-Halebî, tarihçi ve fakih Bedrettin el-Bûrînî, Ahmet b. Yusuf el-Kahramânî, Muhammed Halil el-Murâdî,²² Muhammed Emin el-Muhibbî²³ ve Abdurrahman b. Ferfûr²⁴ gibi âlimler, Osmanlı döneminde yetişen ve halkı aydınlatan ilim erbablarıdır.

Suriye’de XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Avrupalıların desteğiyle açılan misyoner ve cemaat mektepleri Suriyeli Hristiyanlar tarafından benimsenmeye

²⁰ Cengiz Tomar, “Suriye”, *DİA*, TDV Yay., XXXVII, İstanbul 2009, s. 558.

²¹ Tomar, *a.g.m.*, s. 558.

²² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemu’l-muellifin*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Lübnan t.y., IX, 290.

²³ Ömer Rızâ Kehhâle, *a.g.e.*, 78.

²⁴ Tomar, *a.g.m.*, s. 558.

başlanmıştır. 1775 yılında misyonerlerin Dımaşk'ta açtıkları ilk misyoner okulu, Lazarist misyoner okuludur. Misyonerlerin açtıkları okullarında yetişen Faris Nimr, İbrahim el-Yâzici²⁵ gibi düşünce adamları, Osmanlı yönetimine karşı yürütülen muhalefetinin önde gelen simalarından olmuştur. Misyoner okullarının Suriye'de patlak verdiği zaman dilimi ise, 1833-1840 yılları arasında İbrahim Paşanın yönetiminde olduğu dönemdir.

Suriye'de ilk matbaa XVIII. yüzyılın başlarında Halepli Hristiyanlar tarafından açıldı. Osmanlılar döneminde ise 1864 yılında ilk matbaa açılmıştır. Açılan matbaalarda Arapça ve Türkçe gazeteler yayınlanmış ve yine bu matbaalarda birçok eser basılmıştır. Suriye'de yayım hayatına hazırlanan ilk gazeteler misyonerler tarafından çıkarılmıştır. İlk resmi vilayet gazetesi 1865 yılında neşir hayatına başlayan Sûriyye'dir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Suriye'de basın yayın faaliyeti daha da hız kazanmıştır. Dönemin en meşhur gazetelerinde biri Muhammed Kürd Ali tarafından çıkarılan "*el-Muktebes*" gazetesidir.²⁶

Şam'da Muhammed Kürd Ali başkanlığında 1919'da "*el-Mecmau'l-İlmiyyu'l-Arabî*" adıyla oluşturulan ve daha sonra *Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye* adını alan ilmi müessese Suriye'de Arap dili ve edebiyatının canlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu kurumun yayınladığı *Mecelletu-Mecma'i'l-lugati'l-'Arabiyye* Suriye'nin yayın hayatına devam eden en saygın dergilerindedir.²⁷

²⁵ Tomar, *a.g.m.*, s. 558.

²⁶ Tomar, *a.g.m.*, s. 558-559.

²⁷ Tomar, *a.g.m.*, s. 559.

1.2. MUHAMMED KÜRD ALİ'NİN HAYATI (1876-1953)

1.2.1. Nesebi

Muhammed Kürd Ali'nin dedeleri Şam'da ikamet etmelerine karşın aslen Şam ehlinde değildirlir. Kürd Ali'nin dedeleri yaklaşık olarak yüz elli sene önce Kuzey Irak'ın Süleymaniye beldesinden Şam'a göç edip burayı vatan benimsemişlerdir.²⁸ Kürd Ali'nin *Hitatu'ş-Şâm* adlı eserinde kendi nesebi hakkında verdiği bilgilere göre, Süleymaniye Kürtlerinden olan ailesinin kökeni Eyyûbi Kürtlere dayanmaktadır. Ekonomik açıdan iyi bir konumda olan Kürd Ali'nin dedesi Dımaşk'a ticaret için gelmiş ve Dımaşk'taki hayat hoşuna gittiği için burada kalmaya karar vermiştir.²⁹

Kürd Ali'nin dedesi, birkaç yıl boyunca ticaret maksadıyla Hicaz'a gidip gelir. Yine ticaret için Hicazda iken zorba ve despot hac muhafızlarından biriyle tesadüfen karşılaşır ve onun yaptığı uygulamalardan birini eleştirir. Bu eleştiri hac muhafızının rahatsız eder ve onun bütün mallarına el koyar. O dönem Hicaz Osmanlı devleti yönetimi altında olduğu için Kürd Ali'nin dedesi hakkını aramak gayesiyle Asitân'a (İstanbul) gitmek zorunda kalır. İstanbul da iken, dönemin sultanı ile buluşuncaya kadar, sultan ile bir araya gelmenin yollarını arar. Sultan ile buluştuklarında sultan ona, kendisi ile hac muhafızı arasındaki meydana gelen davadan vazgeçmesini, Şam'da kendisine ve çocuklarına ikta' (toprak parçası) olarak iki köy vermeyi teklif eder. Fakat Kürd Ali'nin dedesi sultana, ben buraya sadaka almaya değil; hakkımı almaya geldim şeklinde cevap verir. Daha sonra, Şam'a hiçbir şeyi olmadan geri döner, bir müddet sonra da yaşanan olayın kahrından vefat eder.³⁰ Yaşanan bu olay, Kürd Ali'nin ailesinin Şam'a iyice yerleşmesine sebep olur.

1.2.2. Doğumu

Köken itibariyle baba tarafından Kürt, Anne tarafından Çerkez (Kafkas Çerkezlerinden)³¹ olan Muhammed Kürd Ali'nin asıl adı, Muhammed Ferîd b. Abdirezzâk

²⁸ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, (Çev. İbrahim Tüfekçi), Klasik Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 3.

²⁹ Muhammed Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, Mektebetu'n-Nurî, Dımaşk 1983, VI, 334.

³⁰ Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, s. 334.

³¹ Sâmî ed-Dehhân, *Muhammed Kürd Ali: Hayâtuhu ve âsâruhu*, el-Mecme'ul-İlmiyyul-'Arabi, Dımaşk 1955, c. 1, Sayı, 2, s. 215.

b. Muhammed'dir. 1876 yılında Safer ayının sonlarına doğru Suriye'nin Dımaşk kentinde dünyaya gelir.³² Çocukluk yıllarını Dımaşk'ın el-Ğûta beldesinde geçirir.³³

Kürd Ali'ye hayatı boyunca "Aziz, Bey ve Hazret" gibi farklı sıfatlarla hitap edilmesine rağmen o kendisine Kürd lakabıyla hitap edilmesini tercih etmiştir. Samimi arkadaşları, Kürd lakabını değiştirmesi için kendisini ikna etmeye çalışmışlarsa da Kürd lakabından vazgeçmemiştir. Kürd lakabı, kendi nesebine atıfta bulunduğu için onu kullanmayı daha çok tercih etmiştir.³⁴

1.2.3. Eğitim Hayatı

Kürd Ali, altı yaşına geldiğinde Kâfil Sibây ilkokuluna kaydolar. Bu okulda okuma-yazma, temel İslami ilimler, matematik ve fen dersleri alarak ilkokul diplomasını alır. İlkokuldan mezun olduktan sonra Askeri Rüşdiye Okuluna kaydolar. Burada Türk dili ve edebiyatı derslerini alır. Askeri Rüşdiye Okulundan orta dereceli bir diploma ile mezun olur. Ancak uzağı görememe probleminden dolayı derslere gereği gibi yoğunlaşamadığı için de bu alanda pek başarılı olmamıştır

Fransızca dersler konusunda yetersiz olduğu için, babası kendisine ücret karşılığında Fransızca'yı öğretecek bir hoca tutar. Fransızca hocasından üç sene boyunca teori ve pratik Fransızca dersler alır. Arapçadan Fransızcaya ve Fransızcadan Arapçaya tercüme yapabilecek kadar Fransızcasını geliştirir. Ayrıca Kürd Ali, memuriyet hayatı boyunca da Türk dili ve edebiyatı dersleri alır. Fransızca da olduğu gibi Türk dili konusunda da önemli bir seviyeye erişir. Daha sonra iki yıl boyunca Hıristiyan Âzarlılar papaz okuluna devam eder, Fransız dili ve edebiyatı dersleri alır. Bu okulda, Fransızcaya daha vakıf olabilmek için fen ve kimya derslerini Fransızca alır.³⁵

Kürd Ali, ilmî temayüz açısından kendisini geliştirmek için Arap dili ve edebiyatı derslerini diğer bir yandan da Farsça dersleri alır. Farsçada çok iyi bir seviye yakalamasına rağmen ileriki zamanlarda Farsçayla fazla meşgul olamadığı için Farsçayı unutmuştur.

³² Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, VI, 333.

³³ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 215.

³⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 4-8.

³⁵ Adnan Hatîb, *el-E'dâu'l-muessisûn*, el-Mecme'ul-İlmiyyu'l-'Arabi, Dımaşk 1969, c. I, Sayı, 2, s. 161; Ayrıca bkz. Hayrettin Zirikli, *el-'Alam*, Dâru'l-İlmi lil-melâyîn, Beyrût 1984, VI, 202-203; Rızâ Kehhâle, *a.g.e.*, X, 420-422; Jacop M. Landau, *Modern Arap Edebiyat Tarihi* (20. Yüzyıl), (Çev. Bedrettin Aytaç), Gündoğan Yay., Ankara 1994, s. 67-68.

Kürd Ali'nin eğitimine katkıda bulunan en önemli olay, Tahir el-Cezâirî (1852-1920) gibi bir âlim ile tanışmasıdır.³⁶ el-Cezâirî, öğrencisi Kürd Ali'ye iyi bir eğitim sunmanın yanında ona düşünce aksiyon alanında bir vizyon ve perspektif kazandırır. Düşüncelerinin şekillenmesinde önemli etkide bulunur. Kürd Ali, el-Cezâirî'nin dışında Muhammed Mubârek, Selim Buhârî ve diğer başka âlimlerden Arap dili ve belağâtı, beyan, sosyoloji, tarih, fıkıh, tefsir ve felsefe derslerini almıştır.³⁷

el-Cezâirî, Kürd Ali'nin ilmî ve fikrî hayatı için önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Dinî ilimlerin eğitiminde ve manevî değerlerin kazanılmasında el-Cezâirî'nin büyük etkileri olmuştur. Bu derin etkiyi inkâr etmeyen Kürd Ali, hocasının kendi üzerindeki etkisini şu kelimelerle itiraf etmektedir. *“Toplumsal hayatın sorunları üzerine kafa yormayı, kitap yazıp ve yayımlamayı, hocasının kendisine kazandırdığı bir toplumsal duyarlılık olarak telakki eder.”*³⁸ Bununla birlikte atalarının bırakmış olduğu zengin kültür miras ve medeniyetini susamışçasına benimsemek yani geçmişe ait değerlere sahip çıkma bilinci yine hocası el-Cezâirî'nin yönlendirmesi ve yol göstermesiyle oluşmuştur. Bundan dolayı Kürd Ali, el-Cezâirî'nin ahiret hayatına intikaline kadar onun yanından hiç ayrılmamıştır.³⁹

Aldığı eğitim ile yetinmeyen Kürd Ali, felsefe, tarih ve medeniyet hakkında yazılan kitapları araştırmaya başlamıştır. Fransızcaya çok iyi hâkim olduğu için Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Renan, Sena, Jeremy Bentham, Herbert Spencer, Ernest Lavis ve Gabriel Hanotaux gibi farklı alanlardaki önemli yazarların eserlerini okuyarak kendini bu alanlarda geliştirmeye çalışmıştır. Felsefe, sosyoloji, tarih ve edebiyatla ilgili yazılan Fransızca dergileri de okuyarak zengin bir birikime sahip olmaya çalışmıştır.⁴⁰ Ayrıca bir dönem şiir yazmak isteyen Kürd Ali, hocası Muhammed Mubârek'in tavsiyeleri sonucu şiir yazmaktan vazgeçmiştir. Şiir yazmasının kendisini ilim öğrenmekten alıkoyacağını düşündüğü için şiir yazmayı terk etmiştir.⁴¹

³⁶ Kürd Ali, *Hitatu 'ş-Şâm*, VI, 334.

³⁷ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 219-220.

³⁸ Kürd Ali, *Hitatu 'ş-Şâm*, VI, 334.

³⁹ Kürd Ali, *Hitatu 'ş-Şâm*, VI, 334.

⁴⁰ Kürd Ali, *Hitatu 'ş-Şâm*, VI, 335.

⁴¹ Kürd Ali, *Hitatu 'ş-Şâm*, VI, 334.

1.2.4. Muhammed Abduh'un (1849-1905) Derslerine Katılması

Kürd Ali'nin *er-Ra'id* gazetesinde yazmak için 1901 yılında Mısır'da bulunması ona ilim, düşünce ve kültür açısından birçok şey katmıştır. Mısır'da ilmî çevrenin çok geniş ve ilmi faaliyetlerin yoğun olması hasebiyle Kürd Ali, birçok ilim meclislerinde bulunmuş, birçok âlim ve edebiyatçı ile birebir görüşmüş ve onlardan ders almıştır. Birçok âlimin sohbetlerine katılmış ve onlardan ilmî tartışmaları dinlemiştir. Sohbetlerine iştirak ettiği entelektüel âlimlerden bir tanesi de Muhammed Abduh'dur. Kürd Ali'ye göre Muhammed Abduh, özgür düşünce ve yaşamın sembollerinden biridir. Entelektüel birikiminin yanında siyasî üsluba sahip bir siyaset adamıdır.⁴² Siyaseti de halk için yapan bir halk sevdalısıdır. Bildiği doğruları devlet başkanı da olsa yüzüne söyleyebilen cesur bir adamdır.⁴³

Muhammed Abduh'un belagat ve konuşmasını beğenen Kürd Ali kendisini Abduh'a intisap etmiş bir müntesip gibi görmektedir. Hatta ona âşık olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Muhammed Abduh ile tanıştığı andan itibaren kendisine saygı göstermesi Kürd Ali'nin Abduh'a daha çok bağlanmasına vesile olmuştur. Muhammed Abduh kendi meclisinde, Kürd Ali'nin *el-Muktetaf* dergisinde kalem aldığı "*Hicaz Demiryolu Projesi*" yazısını çok beğendiğini söyleyip etrafındakilere Kürd Ali'den övgüyle bahsetmesi, Kürd Ali'nin Mısır'da tanınmasına olumlu katkıda bulunmuştur.⁴⁵

Kürd Ali, Şeyh Muhammed Abduh'un el-Ezher'de *er-Revaku'l-Abbasî*'de haftada iki kez verdiği tefsir derslerinde hazır bulunur. Bununla birlikte Abduh'un *Aynu's-Şems*'teki evinde özel olarak verdiği ilim derslerine katılır.⁴⁶ Özellikle *Aynu's-Şems*'te derslerinin düzenlendiği evde, İslam âleminin önde gelen ilim ve fikir adamları, siyasetçileri, hukukçuları ile tanışma ve onlardan istifade etme imkânı bulur. Muhammed Reşid Rıza, İbrahim Yazıcı, Muhammed el-Muveylîh, Hafız İbrahim, Corci Zeydân, Mustafa Kamil, Ahmet Teymur ve Ahmet Zeki gibi isimler Muhammed Kürd Ali'nin tanıştığı dönemin ünlü ilim adamlarından bazılarıdır.⁴⁷ Ama bu dönem zarfında Kürd Ali'nin en fazla istifade ettiği kişilerin başında Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza gelmektedir. Bu

⁴² Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 300.

⁴³ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 301.

⁴⁴ Muhammed Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, Matba'atu't-Terakkî, Dımaşk 1948, I, 251.

⁴⁵ Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, I, 252.

⁴⁶ Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, I, 251.

⁴⁷ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 223-224.

sebeplerdir ki Mısır, Kürd Ali için yenilikçi ve reformist düşünlerin kendi fikir dünyasında yeşerdiği ve kök salmaya başladığı bir aydınlanma yeridir. Kürd Ali, Muhammed Abduh'tan ilmi açıdan ne kadar istifade ettiğini şu şekilde anlatmaktadır. “*Bu yolculuğumda (Mısır’da bulunması) en fazla istifade ettiğim şey, reformist İslam âlimi Muhammed Abduh’un özel ve halka açık olarak düzenlediği ilim meclislerinde hazır bulunmamdır.*”⁴⁸

1.2.5. Memuriyet Hayatı

Kürd Ali'nin çok kısa sayılabilecek bir memuriyet hayatı vardır. Lise eğitimini tamamladıktan sonra memuriyete başlar. 1892 yılında on yedi yaşında iken “*Dîvânu’ş-Şuûni’l-Ecnebiyye*’de” memur olarak göreve başlar.⁴⁹ Bu kurumda altı yıl görev yaptıktan sonra memuriyet hayatından ayrılır. Kürd Ali'nin gazete ve gazeteciliğe olan aşırı sevgisi, memuriyetten ayrılmasına sebep olmuştur.

1918 yılında Kürd Ali'nin dostu ve Şam yöresinin askeri yöneticisi Ali Rıza er-Rikâbî Paşa tarafından *Maarif Meclisi Başkanlığına* getirilir. Kürd Ali, *Maarif Divanı Başkanlığını* yürütürken, Fransız hükümetinin Suriye’de görevlendirdiği ilk yetkili kişi olan General Henri Joseph Étienne Gouraud’ın yardımcılarında biri, Paris’te yayınlanan dergilerin birinde Kürd Ali'nin bilgisi dâhilinde olmadan ve onun diliyle Fransız mandasını metheden bir metin yayımlar. Kürd Ali, yaşanan bu olaydan dolayı⁵⁰ 10 Mart 1922 tarihinde Maarif Divanı Başkanlığı görevinden istifa eder.⁵¹

Kürd Ali, Maarif Divanı Başkanlığı görevinden ayrıldıktan sonra, *Mecmau’l-İlmiyyi’l-Arabî*’nin müdürü olarak görevine devam eder. Maarif Divanı Başkanlığı yürütürken aynı zamanda “*Mecmau’l-İlmiyyu’l-Arabî*’nin” müdürlük görevini de yürütüyordu. Görevinden ayrıldıktan sonra ise, kendini akademinin hizmetine adar. Akademinin eğitim ve malî işleriyle bizzat kendisi ilgilenmeye başlar. Kürd Ali, akademinin müdürlük görevini yürütürken 10 Şubat 1928 tarihinde, Taceddin el-Hasanî

⁴⁸ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 224.

⁴⁹ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 220.

⁵⁰ Kürd Ali, *Hıttatu’ş-Şâm*, VI, 346-347.

⁵¹ Adnan Hatîb, *a.g.m.*, s.165.

tarafından ikinci kez *Maarif Divanı Bakanlığına* getirilir. Kürd Ali, 10 Haziran 1932 yılına kadar *Maarif Divanı Bakanlığı* görevinde kalır.⁵²

Kürd Ali'nin Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahatler onun hayatı açısından önemli olduğu için bu başlık altında kısaca değinmek gerekir. Kürd Ali, 1909, 1913, 1921 ve 1928 yıllarında olmak üzere dört kez Avrupa seyahatlerine çıkar. Avrupa gezilerindeki amacı, kendini bedenen ve ruhen dinlemek, yaşadığı üzüntü ve kederleri bir nebze de olsa unutmaktır. Bununla birlikte gezilerindeki asıl amaç, kitaplarda üzerinde birçok araştırma yaptığı batı medeniyetini daha yakından görüp, hakkında daha fazla malumat elde etmek⁵³ Avrupa'daki yeni icat ve keşiflerin yapıldığı enstitü ve akademileri incelemektir. Felsefe ile ilgili araştırmalar yapmak ve felsefe ile meşgul olan filozoflarla, Doğu araştırmaları ile uğraşan müsteşriklerle tanışmak, batının önde gelen bilim ve siyaset adamları ile tanışmaktır. Ayrıca yönetimin kıskacında ve gözetiminde olan Kürd Ali, bazen de çareyi Avrupa ülkelerine kaçmakta bulmuştur.

1.3. GAZETECİLİK HAYATI

Gazetecilik, Muhammed Kürd Ali'nin hayatının temel dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Gazetecilik, Kürd Ali'nin fikrî ve düşünsel dünyasının şekillenmesinde ve gelişiminde çok büyük bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte fikir dünyasının, insanlara ulaşmasında da yine gazete etkin bir iletişim aracı olmuştur. Kamuoyunda ıslah ve tecdidin canlanabilmesi, halk nezdinde cehalete karşı bir savaşın başlatılması, devlete karşı olan hak ve sorumluluklarının farkına varılabilmesi için gazeteyi bir bilinçlenme aracı olarak kullanmıştır. Onun için gazete, sadece kendi memleketinde meydana gelen sıradan olayların halka haber verildiği bir fısıltı gazetesi değildir. Aksine gazete, ülke yönetiminin demokrasi normlarına göre hareket edip etmediği, insan hakları konusunda hangi prensiplerin hayata geçirilmesi gerektiği, halkın yönetimden insanın onur ve haysiyetine yakışan, demokrasinin ruh yapısına uygun olan şeyleri talep ettiği, yönetimde bulunan insanların eksikliklerinin ve keyfi uygulamalarının dile getirildiği, insan haklarının savunulduğu bir çığlıktır.

⁵² Hatib, *a.g.m.*, s.166.

⁵³ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 221.

İlkokul son sınıfta on üç yaşındayken gazete okumaya başlayan Kürd Ali, haftalık Beyrut ve yarı haftalık *Lisânu'l-Hal* gazetelerine abone olur. Şam'da yayınlanan haftalık ve resmî olan Suriye gazetesinin içeriğini pek fazla beğenmediği için daha çok *Lisânu'l-Hal* gazetesini okumayı tercih eder. Bu gazeteyi İngilizceden Arapçaya çevrilmiş güzel haberler olduğu için tercih etmiştir. Bunun yanı sıra tartışmalar, münakaşalar ve edebiyata dair yazılar da bulunmaktadır. Ortaokul ikinci sınıfta iken haftalık yayımlanan ve Paris'te çıkan *L'ami de la Campagne* gazetesine abone olur.⁵⁴ Bu gazetenin konuları arasında tarım vb. konular bulunmaktadır. Lise ikinci sınıfta iken Paris'te çıkan haftalık *Sadiku'r-Rîf* gazetesine abone olur.⁵⁵ Gazeteyi hoşça vakit geçirmek için değil, üzerinde iyice düşünmek ve anlamak için okur. Gazetelere çokça vakit ayırdığı için, bazen bir gazeteyi birkaç defa gözden geçirir. İstanbul'da yayımlanan gazeteleri özellikle de edebiyat ve tarihe dair gazeteleri daha çok okur. Gazetenin yanı sıra, siyasete ve toplumsal konularla alakalı, alanının önde gelen ilim adamlarının yazdıkları makaleleri de birkaç defa tekrar eder.⁵⁶

1.3.1. eş-Şam Gazetesi

Kürd Ali 1897 yılında yani yirmi iki yaşına geldiğinde, Vilayet Matbaasının sahibi ve itfaiye müdürü Mustafa Vasıf eş-Şaklâ Efendi'ye ait, haftalık ve düzenli olarak çıkan eş-Şam gazetesinde redaktör⁵⁷ olarak işe başlar. Vasıf eş-Şaklâ kendisi Arap dilinde güzel yazamadığı için gazetenin yazı işleri ile uğraşmıyordu. Fakat *eş-Şam gazetesi*'nin sahibi, yazı işlerinden memnun olmadığı için ve gazetede çıkan yazıların pek de iyi olmadığını görünce, yazı işlerinin başına Kürd Ali'yi getirir. Kürd Ali gazetenin yazı işlerinin sağlıklı yürümesi ile meşgul olurken diğer taraftan da Türkçeden Arapçaya ve Fransızcadan Arapçaya tercüme yapar.⁵⁸

Kürd Ali *eş-Şam gazetesi*'nde çalışırken rahatsız olduğu konuların başında sansür gelmektedir. Çünkü *eş-Şam gazetesi*'nin sahibi Mustafa Vasıf Efendi hükümet adına

⁵⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 61.

⁵⁵ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 218-219.

⁵⁶ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 61-63.

⁵⁷ Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, VI, 335.

⁵⁸ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 221.

çalıştığı için, kendi gazetesinde hükümet âleyhine herhangi bir olumsuz haberin çıkmasına müsaade etmiyor, sürekli valinin kendisinden hoşnut olacağı haberleri çıkarıyordu.⁵⁹

Kürd Ali, gazetede ki sansürün, hükümet korkusuyla değil de daha çok bireysel menfaatler ve keyfi uygulamalara dayandığını şöyle ifade etmektedir. Bazen İstanbul gazetelerinden nakledilen şeylerin bile gazeteye alınmadığını, bunun sebebi sorulduğunda sansür memuru: “*Suriye’nin havası hükümdarın payitahtının havasına benzemez*” şeklinde cevap verdiğini belirtir.⁶⁰

Kürd Ali, sansürün, her zaman hükümetin istekleri doğrultusunda değil de, daha çok mevcut hükümetin olanaklarından istifade etmek isteyen kişilerin işgüzarlığından kaynaklandığını ve menfaatperest insanların uydurduğu kurallar olarak yorumlar. Yine onun için sansür, hürriyetin kısıtlanması ve insanlarla alay edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim sansür memurunun isteklerine uygun hareket et, çünkü onun istemediği yazıların sonu gazeteden çıkarılmaktır diyenlere, “*yazı yazmanın nasıl bir uğraş gerektirdiğini bilmeyen insanlara ancak böyle söyleyebilirler*” diye cevap vermiştir.⁶¹

Kürd Ali, *eş-Şam* gazetesinde çalıştığı ilk yıllarda, ağır sorumluluğun sebep olduğu yoğun çalışma hayatından dolayı yazı işlerinden istifa etmeyi düşünür. Fakat yazı işlerindeki faydalı çalışmalarından ve yazı işlerindeki diğer çalışanlara örnek olması hasebiyle istifa etmesine gazete sahibi tarafından izin verilmemiştir. *eş-Şam* gazetesinde üç yıl⁶² boyunca çalışan Kürd Ali, gazetecilik alanında ilk deneyimini, başka bir ifadeyle gazeteciliğin ilkokulunu burada okumuş olur. *eş-Şam* gazetesi Kürd Ali’nin bilgi ve kültür dağarcığına birçok yeni şey katmıştır. Bilhassa Türkçe ve Fransızcadan Arapçaya yaptığı tercümeleler, bilgi ve kültür aşıcısından ona yeni ufuklar açmıştır. Kürd Ali’nin araştırmacı ruhu, ona gazetecilik aşkını yavaş yavaş aşılamağa başlamıştır.

1.3.2. el-Muktetaf Dergisi

1876-1952 yılları arasında Beyrût ve Kahire’de yayımlanan aylık ilmî ve edebî bir dergidir. 1876 yılının ortalarında Beyrût Amerikan Üniversitesinden mezun olan Yakûb

⁵⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 63.

⁶⁰ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 63.

⁶¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 64.

⁶² ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 222.

Sarrûf ve arkadaşı Fâris Nemir'in gayretleriyle kurulmuş ve yirmi bir cilt çıkmıştır. Derginin amacı öncelikle Avrupa'da meydana gelen çağdaş ilmî yükselişe ayak uydurmak, ilmî yenilikleri ve gelişmeleri yakından takip ederek modern bilim ve teknolojiyi Arap okuyucusuna ulaştırmaktır. Adı geçen kurucular, başlangıçtan itibaren konuların seçimi ve derginin geliştirilmesine büyük özen göstermişlerdir. İlim, edebiyat, sanat, fen ziraat, ticaret, tarihi eser, çağdaş keşif ve icatlar gibi geniş bir yelpazede yayım hayatını sürdüren *el-Muktetaf* kısa zamanda yaygınlaşarak şöhrete kavuşmuş ve büyük bir okuyucu kitlesine hitap etmeye başlamıştır. Arapça dergiler içinde en uzun soluklu olmasıyla da "Arapça dergilerin pîri" (*Şeyhu'l-mecelleti'l-'Arabiyye*) diye nitelendirilmiştir.⁶³ Lord Cromer'in yaptığı davetle birlikte Yakûb Sarrûf ve arkadaşı Fâris Nemir Kahire'ye yerleşmişler ve *el-Muktetaf* dergisini 1 Ocak 1884'ten itibaren çıkarmaya başlamışlardır. Bu derginin daimi yazarları arasında, Emir Şekîb Arslan, Emin Ma'lûf, İbrahim el-Yâzicî, Corcî Zeydân, Ahmet Teymur ve Muhammed Kürd Ali gibi yazarlar bulunmaktadır.⁶⁴

Kürd Ali eş-Şam gazetesinde yazmaya devam ederken diğer bir taraftan da Mısır'da yayım hayatına devam eden *el-Muktetaf* dergisiyle ilgilenmeye, *el-Muktetaf* dergisinin yazılarını okumaya ve onu desteklemeye başlar. *el-Muktetaf* dergisinin sahibi Emîr Şekîb Arslan, Kürd Ali'yi *el-Muktetaf* dergisindeki yazı işlerinde kendisine yardımcı olması için davet eder.⁶⁵ Kürd Ali de eş-Şam gazetesindeki yoğunluktan kurtulmak için o zamanın şartlarına göre meşhur ve en eski bir dergide çalışmak için bu daveti kabul eder.⁶⁶ Kürd Ali, bu daveti kabul ettiğinde yaklaşık olarak yirmi yaşındadır.⁶⁷

el-Muktetaf dergisi, Mısır'da şöhreti en yaygın dergilerin başında gelmektedir. Çünkü Mısır'ın ileri gelen araştırmacıları, edebiyatçıları ve ilim adamları bu dergiyi takip ederler aynı zamanda da ilim adamlarının birçoğu da bu dergide yazılar yazarlar.⁶⁸

Kürd Ali'nin Mısır'da yaygın olan bu dergide yazılar yazmasıyla birlikte şöhreti yayılmaya başlar.⁶⁹ Ele aldığı konular, ilim çevrelerince kabul gördüğü gibi halk tarafından da benimsenmeye başlar. Kürd Ali'nin kaleme aldığı ilk konular arasında "*Vehhâbiliğin*

⁶³ Muhammed Harb, "*el-Muktetaf*" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI, s. 146-147.

⁶⁴ Harb, "*el-Muktetaf*" s. 147.

⁶⁵ Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, VI, 335.

⁶⁶ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 222.

⁶⁷ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 221.

⁶⁸ Harb, "*el-Muktetaf*" s. 147.

⁶⁹ Abdulvehhâb el-Keyâlî, *Muhammed Kürd Ali*, Mevsû'atu's-Siyâsiyye, Beyrût 2001, VI, 99.

Aslı ve Zeydiyye Mezhebi” ile ilgili makalelerdir. *Vehhâbilik* konusunda yazdığı makale halk tabanında geniş bir yankı uyandırır.⁷⁰ *Vehhâbilik* konusunda yazdıklarından dolayı da kendisi *Vehhâbî* olmakla itham edilir.⁷¹ Ayrıca *el-Muktetaf* dergisi, Kürd Ali’nin gazetecilik alanında tanınmasına ve gazeteciliğe olan sevdasının daha da derinleşmesine vesile olmuştur.

1.3.3. er-Râidu’l-Mısri Gazetesi

Kürd Ali 1901 yılında Mısır’daki eski eserleri incelemek, fabrikaları gezmek, Mısır’daki ilim adamları ile tanışmak ve onlarla ilmî görüşmeler yapmak ve burada bir müddet kaldıktan sonra da uzun zamandan beri gitmeyi düşündüğü Paris’e gitmek için Mısır’a gider.⁷² Mısır’da iken, haftada iki kez yayımlanan *er-Râidu’l-Mısri* gazetesinin sahibi Nikola Şehâde Efendi, *el-Menâr’ın* sahibi ve Kürd Ali’nin yakın dostu Muhammed Reşid Rıza vasıtasıyla, -o sıralar yirmi altı yaşında olan- Kürd Ali’yi *er-Râidu’l-Mısri* gazetesinde yazmaya davet eder.⁷³ İlk başta Kürd Ali, Paris’e gideceğini söyleyerek onlara bu gazetede yazamayacağını söyler. Fakat Şam’da yaşanan bazı gelişmeler Kürd Ali’nin *er-Râidu’l-Mısri* gazetesinde yazmasına vesile olur. Şam’da Kürd Ali, Osmanlı devletinin yasakladığı bazı şeyleri yapmakla suçlanır ve casuslar tarafından aranmaya başlanır.⁷⁴ Yaşanan bu gelişmelerden dolayı Kürd Ali, kendi memleketine dönemediği için Mısır’da kalmak mecburiyetinde kalır. Bu sebeple *er-Râidu’l-Mısri* gazetesinde yazma teklifini kabul ederek buradaki zamanını değerlendirmeye çalışır.

Kürd Ali, *el-Muktetaf* gazetesinde yazarken birçok gazeteci ve âlim ile tanışma fırsatı bulur. O sıralar Mısır, İslamî ilimler, edebiyat ve gazetecilik açısından çok önemli bir konumda olduğu gibi, bu alanlarda tanınmış çok önemli simalar da yaşıyordu. Kürd Ali de, Mısır’daki âlim ve ediplerle tanışmayı istediği için Refik el-Azm Bey ve Muhammed Reşid Rıza aracılığıyla birçok önemli şahsiyet ile tanışma imkânını elde eder. Özellikle de Muhammed Abduh ve *Daru’l-Ulûm*’un mensuplarıyla tanışmaktan çok memnun olur.

⁷⁰ Sâmî ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 222.

⁷¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 65.

⁷² Hüseyin Muhammed el-Uceyl, *Resâilu’l-Ustâz er-Reîs Muhammed Kürd Ali ila’l-Eb Anistâs Mâri el-Kermeli*, Matbûâtî’l-Mecmail’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti, Dımaşk 2000, s. 30.

⁷³ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 223.

⁷⁴ Kürd Ali, *Hitatu’ş-Şam*, VI, 335.

Muhammed Abduh ile tanışması,⁷⁵ ona ilim ve ıslah hareketi açısından çok şey katar. Ayrıca tanıştığı insanların kitap ve makalelerini okur. Kürd Ali, Mısır'da on ay kaldıktan sonra Şam'a geri döner.⁷⁶

1.3.4. ez-Zâhir Gazetesi

Kürd Ali, 1905 yılında yaklaşık otuz yaşında iken⁷⁷ *el-Muktebes* adında ilmî ve edebî aylık bir dergi çıkarmak amacıyla Mısır'a ikinci defa gider. Söz konusu dergiyi çıkarma fikrini *el-Mueyyed* gazetesinin sahibi Şeyh Ali Yusuf'a söyler fakat matbaadaki yoğunluk sebebiyle bu isteği yerine getirilemez. Bunun üzerine Kürd Ali, çıkarmayı düşündüğü derginin basımı için makalelerin asıllarını *el-Matba'atu'l-Umumiyye*'ye götürür.⁷⁸

Daha sonra Kürd Ali, *el-Mukattam* yazarlarından Samî Kusayri Efendi vasıtası ile *ez-Zâhir* gazetesine yazar olarak işe başlar. Aslında Kürd Ali'nin *ez-Zâhir* gazetesine çalışmasının nedeni, çıkarmayı düşündüğü derginin masraflarını karşılamaktır. Çünkü Şam'daki geliri, ancak onun Mısır'daki ikamet ve diğer ihtiyaçlarını karşılardı. *el-Muktebes* dergisinin çıkması için başka bir işte çalışmak zorundadır.⁷⁹

Kürd Ali, *ez-Zâhir* gazetesinde Fransızcadan ve Türkçeden tercüme yapmaya, telgraflar çevirmeye başlar. Vaktinin çoğunu politik, sosyal ve edebî makaleler yazmakla geçirir. Burada bir müddet çalıştıktan sonra gazetenin yönetiminde bulunan insanlar, Kürd Ali'nin gazetede çalışmasını beğenip onu yazı işleri müdürlüğü görevine getirirler. Artık Kürd Ali, yazarlara ve muhabirlere başkanlık yapıyor, gazetenin yayım politikası konusunda gereken işleri planlıyordu. *Ez-Zâhir* gazetesine gireli on beş gün⁸⁰ olmasına rağmen, gazetenin yazı işleri müdürlüğüne terfi ettirilir.⁸¹ Şüphesiz ki bu durum, Kürd Ali'nin gazetecilik konusunda ne kadar başarılı ve gazetecilik işlerine ne kadar hâkim olduğunu gösterir. Küçük yaşlardan itibaren gazete ile ilgilenen, daha sonra eş-Şam gazetesinde redaktör olarak gazetecilik hayatına başlayan, *er-Râidu'l-Mısri* gazetesinde

⁷⁵ Sâmi es-Sakkâr, *Muhammed Kürd Ali, DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX, s. 550-552.

⁷⁶ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 68.

⁷⁷ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 225.

⁷⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkîrât*, I, 56.

⁷⁹ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 225.

⁸⁰ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 70.

⁸¹ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 225.

köşe yazarlığı yapan Kürd Ali, *ez-Zâhir* gazetesinde yazı işleri müdürlüğüne kadar yükselir.

1.3.5. el-Mueyyed Gazetesi

el-Muyyed gazetesi, 1863 yılında Yukarı Mısır'da *Belsfura* adlı bir köyde doğan, ilk gazetecilik deneyimini Faris eş-Şidyak'ın *el-Kahire* gazetesinde kazanan Ali Yusuf tarafından kurulur. *el-Mueyyed* gazetesi, Şeyh el-Madî'nin sağladığı finansal destekle kurulan ve siyasi hüviyeti haiz bir gazete olarak yayım hayatına başlar. Gazetenin amacı, yönetenler ile yönetilenlerin görüşlerinin birbirlerinin perspektiflerine sunmak ve yorumlamaktır; değerli ve hakikate uygun haberleri, Mısır halkına sunmayı kendisine ilke edinmiş bir gazete olmaktır.⁸²

Kürd Ali *ez-Zâhir* gazetesinden ayrıldıktan sonra *el-Mueyyed* gazetesinde yazı işleri müdürü olarak yeni görevine başlar.⁸³ *el-Mueyyed* gazetesi, Kürd Ali'nin Mısır'daki şöhretinin daha da artmasında ikinci bir zıplama tahtası görevi görmüştür.⁸⁴ Çünkü Kürd Ali, Mısır'da var olan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunları, eğitim ve öğretimdeki aksaklıkları, ülkesindeki sorunlar gibi kabul etmiştir. Bu sorunları kendi köşesine taşıyarak, onları tetkik etmiş, onlara çözümler aramaya çalışmış veya bu sorunlara sebebiyet veren şahısları tartışmıştır. Bu sebeple Mısırlılar, Kürd Ali'nin kendi memleketlerine hizmet konusundaki ihlâsını ve gayretini görünce, ona kalplerini açmış ve onu bir dost olarak⁸⁵ bağrılarına basmışlardır.

Kürd Ali, Mısır'daki olumsuz durumlara karşı verdiği mücadeleyi ve Mısır halkının kendisine karşı teveccühlerinin arttığını belirtir. Mücadele yolunu seçmiş olanlarla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarı Dunlop'la çok mücadele eder. Onu, Arapça derslerini ertelemeyi düşündüğü için tenkit eder. Kürd Ali'nin bu mücadelesi, o devrin insanları bilhassa gençleri arasında Kürd Ali'nin sevgisinin ve saygısının artmasına vesile olur.⁸⁶ Bu

⁸² Adil Batıaya, *El Müeyyed'in İttihat ve Terakki'ye Cevabı Mısırlı Bir Gazetecinin Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Hilafet ile ilgili görüşleri*, İstanbul Üni., Siyasal Bilgiler Fak., Sayı, 38, İstanbul 2008, s.71.

⁸³ Kürd Ali, *el-Muzekkîrât*, I, 59.

⁸⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkîrât*, I, 59.

⁸⁵ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 73.

⁸⁶ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 226.

sevgiden çok memnun olan Kürd Ali, Mısır'ı kendi memleketi gibi benimseyip, Mısır'ın siyaseti ve mutluluğu ile daha yakından ilgilenmeye başlar.⁸⁷

el-Müeyyed gazetesi, Osmanlı karşıtı ve Arap milliyetçiliği propagandası yapmak yerine, Mısır milliyetçiliği ve İslam modernizmi konularını işlemeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte sosyal ve kültürel alanlardaki problemleri gün ışığına çıkarmaya çalışmışlardır. Kürd Ali'nin, sosyal ve siyasal problemlerin üzerine gitmeyi, kendi yayım politikası olarak kabul eden böyle bir gazetede çalışması, ileride kuracağı kendi gazetesinin nasıl bir tutum izleyeceği konusundaki fikirlerinin oluşmaya başladığı bir süreçtir.

1.3.6. el-Muktebes Gazetesi

Muhammed Kürd Ali 1905 yılında Mısır'a gittiğinde *el-Muktebes* dergisini çıkarmak ister. Bunun için gerekli olan şartları sağladığında da *el-Muktebes* dergisini ilk defa *Matba'ātu'l-Umumiyye*'de basar. Kürd Ali, Mısır'da aylık *el-Muktebes* dergisini çıkarmasına rağmen, diğer meşguliyetleri *el-Muktebes* dergisini, ikinci plana atmasına sebep olur.⁸⁸

Kürd Ali, 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilip, mevcut hükümet yönetimden düşürülünce, otuz üç yaşında⁸⁹ Şam'a döner. En büyük hedeflerinden biri günlük gazete çıkarmak olan Kürd Ali, Şam'a geldikten sonra, eline fırsat geçince de en büyük hedefini hayata geçirip, günlük *el-Muktebes* gazetesini yayım hayatına hazırlar.⁹⁰ İlk olarak bir matbaa kurup daha sonra da *el-Muktebes* gazetesini basmaya başlar. Kürd Ali'ye göre *el-Muktebes* gazetesi sıradan bir gazete olmayacak, halkın bilinç seviyesini yükselten bir gazetece olacaktır.

Kürd Ali, birçok Avrupa ülkesini gezme fırsatı bulmuş ve Avrupa ülkelerindeki ilim ve kültür seviyesini, teknolojinin ulaştığı son noktayı yakından görmüş. Avrupa ülkelerindeki kütüphaneleri, özellikle şarkiyat ile ilgili yapılan çalışmalarını incelemiştir. Bazı filozoflarla görüşüp onlarla fikir alışverişinde bulunmuş. Batıdaki ilim ve teknolojinin, Arap dünyasının, özellikle de İslam âleminin bunlardan haberdar olması gerektiğine

⁸⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkîrât*, I, 60.

⁸⁸ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 69.

⁸⁹ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 227.

⁹⁰ Şevki Dayf, "*Haflu tezkârî bi munâseti inkidâi hamsine 'âmen alâ vefâti muessisu'l-mecma' el-ustâz Muhammed Kürd Ali*" Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, Dimaşk 1937, Sayı, 79, I, 5.

inanmıştır. Onun için *el-Muktebes* gazetesi, doğu ile batı arasında bir ilim köprüsü vazifesi görecekti.⁹¹ Halkın aydınlanması, ilim ve bilimden haberdar olması için, gece gündüz yanan bir meşale olması gerekirdi.

Kürd Ali'nin zihnindeki *el-Muktebes* gazetesi, sıradan haberlerin verildiği bir gazete değil, halkın aydınlanmasında öncü bir kuvvet olacak, Arap dünyasında ilim ve bilimin canlanmasına hizmet eden bir gazete olacaktır. Ayrıca Kürd Ali, gazetecilik vasıtasıyla İslam dünyasına hizmet etmeyi kendi adına bir borç bilir. Avrupa'da gördüklerinin, İslam dünyasında da olmasını gerektiğini düşünür. İslam âleminin, atalet ve ölü hücrelerinden kurtulması gerektiğine, cehaletin yok edilmesi için de gazetenin gücüne inanır. Avrupa'nın ilim ve biliminden yapacağı alıntılarla, bu cehaletin yok edilmesi için savaşıması gerektiğine inandığı için gazetesinin ismini *el-Muktebes* koyar.⁹²

Kürd Ali, *el-Muktebes* gazetesini ve yayım politikasını şöyle tarif etmektedir. “*el-Muktebes, hiç korkmadan ve sözünü eveleyip gevelemeden durumu ve ağırlığı ne olursa olsun bütün zararlı unsurlara düşman kesildi*”.⁹³ Eğitim ve kültür açısından halkın ıslahı ile uğraştığı gibi, devletin ve yöneticilerin de eksikliklerini dile getirmeyi kendine prensip edindi. Hakikî devrim, fikir ve düşünce dünyasında meydana gelen devrimdir,⁹⁴ ilkesini benimseyen Kürd Ali, gazetesini de fikir dünyasının yeniden canlanması için seferber etmiştir.

Kürd Ali, çıktığı Avrupa seyahatlerinde birçok önemli kütüphaneyi inceledi. Avrupa kütüphanelerinde şarkiyat hakkında yazılmış olan yazma eserleri tetkik etti. Tetkik ettiği kitaplar hakkında, *el-Muktebes* gazetesinde bu kitaplar hakkında tanıtıcı yazılar kaleme aldı. Avrupa'nın önde gelen bilim, felsefe, sanat, teknoloji, ziraat ve bunun dışındaki bilim adamlarının kendi alanlarıyla ilgili yazdıkları makaleleri neşretti. Sadece bilim ve felsefe alanındaki çalışmalar değil, sanat ve ziraat alanında yapılan çalışmalar da *el-Muktebes* gazetesinde yayımlandı. İslam dünyasının önde gelen ilim adamlarının eserlerini tanıttı. Şam, Irak, Mısır'daki önemli zatların fikir ve düşüncelerini gazetede yayımlandı.⁹⁵

⁹¹ Muhammed İbrahim Şeybânî, *Şeyhu'l-Bâhisîn Muhammed Kürd Ali*, Kuveyt 1993. s. 33.

⁹² ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 228.

⁹³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 91.

⁹⁴ Şefik Cebrî, *Muhâdarât 'an Muhammed Kürd Ali*, Muessetu'r-Risâle Yay., Beyrût 1957, s. 22.

⁹⁵ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 227.

el-Muktebes gazetesi, İttihat ve Terakki yönetiminin Suriye'deki yanlış politikaları, yönetici konumunda olan devlet büyüklerinin hataları ve eksiklikleri nedeniyle, siyasi konuları daha yoğun bir biçimde ele aldı.⁹⁶ Devlet politikalarını eleştirirken, yapıcı bir dil kullanmaya gayret etti. Suriye'nin menfaatlerini kollayıp korumaya büyük bir itina gösterdi. Kürd Ali, yazılarında her zaman yapıcı üslubun taraftarı ve destekçisi olmuştur. Tenkitlerini hiçbir zaman şahsiyetlere yöneltmemiştir. Aksine tenkitlerini, *Kanun-i Esasî*'ye ve kanunlara aykırı olarak yapılan icraatlara yöneltmiştir.⁹⁷

el-Muktebes gazetesi, seviyeli ve itidalli bir dil kullanarak, ülkede gördüğü aksaklıkları halkın nazarına sunmuştur. Gayesi, yönetim ve şahıslar üzerinden nemalanarak, belli bir konuma erişmek değildir. Ülke menfaatini, şahısların her türlü menfaat ve çıkarından üstün tutmuştur. Nitekim bunun doğruluğunu yönetimde bulunan insanlar deklare etmişlerdi. Kürd Ali'nin yaptığı eleştirilerden rahatsız olan dönemin Suriye valisi, Kürd Ali'ye *el-Muktebes* gazetesinin kullandığı yapıcı dili öven nitelikte bazı şeyler söylemiştir. Ayrıca Suriye Valisi, *el-muktebes*'in kendisi hakkında yazdığı bazı şeylerden dolayı insanlardan gizlenmek mecburiyetinde kaldığını da ifade eder. Ama *el-muktebes*'in bir gün olsun bir kelime ile olsa kendisini aşağıladığını, şahsiyetine üstü kapalı veya açıktan sataştığını görmediğini de ekler. Kürd Ali de, yazdıklarını ve görüşlerini yöneticilerin nazarınıza sunmak ve hükümet idaresine zararlı olan unsurları göstermek için yazdığını amacının, idarenin durumunu ıslah etmek olduğunu belirtir. *Kanun-i Esasî*'nin kendilerine verdiği hürriyeti kullanmaktan asla vazgeçmeyeceklerini, insanların şahsiyetine saldırıp, onları rencide etmenin kendi üslupları olamayacağını söyler.⁹⁸ Fakat tenkitler karşısında rahatsız olan yöneticiler, Kürd Ali hakkında bazı tahkikatlar başlatır. Kürd Ali, idarecilerin kendisine karşı tutumlarını şöyle ifade etmektedir: *“İdareciler, benim tırnaklarımı kesmek ve sesimi kısmak için hakkımda dava açmak üzere mahkemelere başvurmaktan başka bir çare bulamadılar. Bense onlara karşı sabrediyordum.”*⁹⁹

Kürd Ali, hakkında açılan dava ve suçlamalara karşı sabrettiği gibi, benimsediği yolda yürümeye devam ettiğini ifade eder. Yaptığı işin kanunlar çerçevesinde olduğunu, kanunlara aykırı herhangi bir fiili işlemediğini dile getirir. Yaptığı çağrının meşrutiyet

⁹⁶ Kürd Ali, *Hıttatü's-Şâm*, VI, 338.

⁹⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 60.

⁹⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 66.

⁹⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 60.

çerçevesi içinde olduğuna inanıyordu. Yaptığı çağrı, ıslahat isteği, hırsızların devlet hizmetinden atılması, Arapları faydalı işlere teşvik ve verimli projelere yöneltme, yetenekleri harekete geçirme, ehliyetli olan kimseleri istihdam etme ve cahil halk tabakaları arasında eğitim ve öğretimi yayma olarak özetlenebilir.¹⁰⁰

Kürd Ali, *el-Muktebes* gazetesinin yayım politikasının halk tarafından benimsendiğini ve tahmin edemeyeceği bir noktaya ulaştığını dile getirir. Halkın gazeteye teveccühü artıkça, Kürd Ali'nin halkı aydınlatma konusundaki gayretleri daha da artar. *el-Muktebes* gazetesinde yayımlanan makaleler ve fikirler faydalı oluyor. Makaleler, halkın sorunlarına ışık tutuyor, sorunların çözümü noktasında fikir teatilerinde bulunuyor. Halkın sorunlar yumağında nasıl bir tutum izlemesi gerektiği noktasında çözümler sunuyor. Artık halkın, kendi sorunlarına vakıf olmak istemesiyle, gazete okuyanların sayısı da gittikçe artıyor.

Kürd Ali'ye göre, *el-Muktebes* gazetesi Osmanlı döneminde Arap dilinde yayımlanan gazetelerden hiçbirinin elde edemediği bir konuma erişmiştir. Çünkü *el-muktebes* gazetesi, ifade özgürlüğünü sonuna kadar kullanan bir gazetedir. Gazetenin olaylar karşısındaki özgür tavrını görenler, *el-Muktebes* gazetesini, Lord Cromer'in döneminde Mısır'da yayınlanan millî gazetelerden birisi zannediyordu. Çünkü o zamanlar, Mısır'daki hürriyet, İngiliz topraklarındaki özgürlüğe benziyordu.¹⁰¹

el-Muktebes gazetesi, sadece kendi abonelerinin imkânlarıyla ayakta duran bir gazeteydi. Dışarıdan veya herhangi bir sponsordan da bir destek almıyordu. *el-Muktebes* gazetesinin sesinin gür çıkmasının temel etkenlerden bir tanesi de, maddî olarak hiç kimseye minnettar olmamasıdır.¹⁰² Hiç kimseden maddî destek almayan bir gazete, yayınları noktasında da hiç kimsenin ipoteği altında olamaz. Söyleyeceklerini doğrudan muhatabının yüzüne karşı söyler. Özgür ve cesur bir tutum izleyen *el-Muktebes* gazetesinin etkinliği büyük bir ivme kazandı. Ele aldığı konular, halk arasında gündem oluşturup bir algı meydana getirdi. Ele aldığı konuların başında, İttihat ve Terakki yönetiminin yanlış ve bütüncül olmayan politikalar idi. Halk tabanında destek bulan bu

¹⁰⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 60.

¹⁰¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 67.

¹⁰² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 62.

haberler, İttihat ve Terakki yönetiminde bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. Gündeme gelmekten rahatsız olan yöneticiler, *el-Muktebes* gazetesini yakın takibe aldılar.¹⁰³

İttihat ve Terakki yönetimi, Kürd Ali'nin *el-Muktebes* gazetesinde yazmayı bıraktığı takdirde, vilayetlerden birine vali olarak tayin etmeyi veya buna eşdeğer bir göreve getirmeyi teklif ettiler. Kürd Ali'nin maksadı ise, bürokraside herhangi bir makam ve mevki elde etmek değildir. Yönetimin ıslahı ve halkın aydınlanmasıdır. Halkın kendi ödev ve sorumluluklarının farkına varmasıdır. Eğer ıslahatlar konusunda muvaffak olursa, kendi memleketi daha müreffeh bir konuma erişecek, kendisi de bundan istifade edecektir.¹⁰⁴

el-Muktebes gazetesinin, yayım hayatında çok etkin ve faal bir politika izlemesi sayesinde, gündeme taşıdığı konular, yönetim ve devlet politikalarında bazı değişikliklerin yapılmasında vesile oldu. Yönetici konumunda bulunan insanların keyfi uygulamalarına bir sınır getirildi. Yine Kürd Ali, *el-Muktebes* gazetesinin cesur yayım politikaları sayesinde aralarında vali, iki mutasarrıf, birçok kaymakam, müdür, hâkim ve bunların dışında büyük küçük devlet memurları olmak üzere onlarca kişinin devlet hizmetinden atılmasını sağladığını ifade eder.¹⁰⁵

Kürd Ali, *el-muktebes* gazetesinin toplumsal hayatta adalet ve emniyetin sağlanmasına yönelik politikaları benimsediğini ifade eder. Ayrıca devlet dairelerinde rüşvet sebebiyle aydınlatılmayan olaylara yönelik haberler yapıp, faillerin yakalanmasına ve rüşvetçilerin de görevden atılmasına vesile olduklarını belirtir.¹⁰⁶

Kürd Ali, İttihat ve Terakki yönetiminin sadece yanlış politikalarını, Suriye'nin menfaat ve çıkarlarını korumayan tutumunu eleştirmiştir. Yoksa Kürd Ali, Osmanlı yönetiminden ayrılmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Aksine Osmanlı devleti ile Arap dünyasının birlikte hareket etmesi gerektiğini defalarca dile getirmiştir. Birinci Dünya Savaşında önce Fransız dış işlerinde çalışan bir personel, Kürd Ali'yi ziyaret eder. *el-Muktebes* gazetesi, politika ve çıkarlarına hizmet ederse, kendinin de gazete sabinin taleplerini yerine getireceğini söyler. Kürd Ali, böyle bir şeyin doğru olmadığını, İttihat ve Terakki yönetimim dışlayıcı politikalarından dolayı, Osmanlı devletini tümünden

¹⁰³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 62.

¹⁰⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 85-86.

¹⁰⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 62.

¹⁰⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 67.

suçlamanın doğru bir yöntem olmadığını ifade eder. Türklerle aralarında dil farklılığından başka bir fark olmadığını Türklerle birlikteliklerinin, Osmanlının Arap topraklarını fethetmesiyle başlamadığını belirtir. Türklerle birlikteliklerinin, Abbasî döneminden itibaren başladığını, haçlı savaşında omuz omuza çarpıştıklarını, Osmanlı ve Kürtlerin sayesinde haçlıları topraklarından kovduklarını ifade eder.¹⁰⁷

İttihat ve Terakki Arapları dışlayınca, Arapların da onlarla mücadeleye giriştiğini belirtir. Arapların dillerinden ve milletlerinden vazgeçmek istemedikleri, Tarihleri ile övündükleri ve medeniyetlerini beğendikleri için mücadele yolunu seçtiklerini ifade eder. Ayrıca Fransızların işgal ettikleri bütün topraklarda, Arapların dili ve milletlerini yok etmeye çabaladığı için Fransızlarla aynı safta olmayacaklarını dile getirir. Kürd Ali, kurduğu gazete ile zengin olma hayalinde olmadığını da söyler. Gazete abone sayısının gayet iyi olduğunu ve reklamlardan da iyi gelir elde ettiğini belirtir. Kürd Ali'nin bu söylemleri karşısında ikna olmayan Fransız personel, ısrarcı olmaya başlayınca Kürd Ali: “*Biz ancak Osmanlı ile oluruz*” dedi.

Son olarak Kürd Ali'nin çalıştığı gazete *eş-Şark* gazetesidir. *Eş-Şark* gazetesi, Alman konsolosluğu, İttihat ve Terakki Perver yönetimin istekleri doğrultusunda, Şam'da çıkartılan bir gazetedir.¹⁰⁸ Alman konsolosluğu, İttihat ve Terakki Perver yönetimi Kürd Ali'nin gazetede etkinliğinden faydalanmak için, *eş-Şark* gazetesinin yazı işleri müdürlüğüne Kürd Ali'yi getirir. Hatta Cemal Paşa, bu gazetenin etkinliğini daha da arttırmak için, Kürd Ali'den ismini *el-Muktebes* gazetesinden çıkarmasını ister. Bu gazetenin amacı, Türk ve Alman propagandası yaparak, Arap dünyasında ve özellikle de İslam âleminde bu iki ülkeye karşı sempati uyandırmak ve Birinci dünya savaşına katılmalarının haklı gerekçelerini anlatmaktır.

1.4. ESERLERİ

Kürd Ali, birçok gazetede yazılar yazmasının yanı sıra birçok eser de kaleme almıştır. Eser yazmaya ilk olarak, Türkçeden ve Fransızcadan Arapçaya tercüme yapılarak başlamıştır. Fakat tercüme eserlerini yayımlamamıştır. Arapların özgürlüğüne dair eserler yazmak ister. Ama bu konuya tam manasıyla vakıf olmadığı ve gereği gibi

¹⁰⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 99-100.

¹⁰⁸ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 231.

incelemelerde bulunmadığı için vazgeçmiştir. Arapların tarihini ve kültürünü tanıtan, özellikle Suriye'nin tarihini, kültürünü, iklimini ve coğrafyasını tanıtan eserler yazmıştır. Avrupa'ya yaptığı seyahatlerini, Avrupa'nın medeniyetini, ilim ve teknolojisini anlatan eserler kaleme almıştır.

1.4.1. Hitatu'ş-Şâm¹⁰⁹

Hitat (الخطط), bir şehrin topoğrafyası, tarihi coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumu, mahalleleri, bina tesisleri hakkında bilgi veren Arapça eserlerin ortak adıdır. "Mahalle" veya "sem" anlamındaki hitta kelimesinin çoğulu hitat, ilk İslamî fetihlerin ardından kurulan yeni şehirlerde bir kabileye veya kabileler topluluğuna tahsis edilen mahallelerin genel adıdır. Zaman içinde bu şehirler ve mahallelerdeki bina ve tesislerin tanıtımı için yazılan kitaplarda da hitat adı verilmiştir. Şehir tarihleri ve tarihi-coğrafya kitaplarında ayrı bir bölüm halinde yer alan, diğer tarihî kaynaklarda ise yeri geldikçe zikredilen bu konuların hitatlarda müstakil olarak işlendiği görülür.¹¹⁰

Kürd Ali, 1899 yılında *el-Muktetaf* dergisinde Şam medeniyetini, tarihini, sosyal hayatını, ekonomi ve edebiyatını tanıtıcı bilgiler vermeye başlar. Bu yazılar, dergi okuyucusu tarafından özellikle de Şam medeniyetini araştıran kimseler tarafından kabul görmeye başlayınca, Kürd Ali de bu konuda daha fazla araştırma yapmaya karar verir. Şam medeniyetinin tarihi ile ilgili çok geniş çaplı bir araştırmaya başlar. Şam bölgesinin tarihi ile ilgili el yazması ve matbu eserlerde, Arapça, Türkçe ve Fransızca dillerinde yazılan eserlerde incelemeler yapar. Araştırmalarını Şam bölgesinde bulunan kütüphanelerle sınırlamayıp, İstanbul, Mısır ve Avrupa'daki birçok kütüphanede araştırmalar yapar. Bunun yanı sıra Avrupa seyahatlerine çıktığı vakit de Avrupa'nın büyük kütüphanelerinde incelemelerine devam eder. Kürd Ali, yaptığı bütün bu incelemelere rağmen son olarak da Roma'da bulunan ve İslam tarihi kitabının (*Annali dell'Islam*) müellifi Leone Ceatani'nin¹¹¹ kütüphanesine gider. Bu kütüphanede bir ay boyunca, günde üç saat çalışarak eseri hakkında incelemelerde bulunur. Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm* adlı eserini 25 yıl boyunca çalışarak ve yüzlerce eseri tarayarak meydana getirir.¹¹²

¹⁰⁹ Muhammed Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, I-VI, Dimaşk, Matbaatu'l-Hadise, 1925-1928.

¹¹⁰ İsmail Yiğit, "*Hitat*" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVII, 401-402.

¹¹¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 373.

¹¹² Kürd Ali, *Hitatu'ş-Şâm*, VI, 5-6.

Hitatu's-Şâm, Şam medeniyetini, tarihini, kültürünü, coğrafyasını, ekonomisini, tarihi beldelerini, Şam bölgesinde hüküm süren devletleri, savaşları ve Şam'ın tarihini ele alır. Kürd Ali, eserini tamamlayınca, bu eseri yayımlama konusunda bazı çekinceleri vardır. Fakat Halil Merdüm ve Bedri ed-Dağistânî, *Hitatu's-Şam* adlı eserin basımı için Kürd Ali'yi teşvik etmeye başlayıp eserin basımı konusunda kendisine kolaylık sağlamayı vadettiler. Aslında Kürd Ali, eserini telif ederken maddî ve manevî birçok zorlukla karşılaştığı için, eser basıldığında yine böyle sıkıntılarla karşılaşacağını düşünür. Halil Merdüm ve Bedri ed-Dağistânî, Fevzi el-Gazzî, Sami el-Azm, Lütfi el-Haffar'dan oluşan bir komite kurulmasına karar verilir. Bu komite kitabın baskı masraflarını abone yoluyla toplar Suriye, Mısır ve başka yerlerden abone bedelleri gelir. Toplanan bu parayla kitabın altı cildi basılır.¹¹³

Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm* adlı eserini Suriye'de yayımladı. Ama eserin Mısır'da basılmasını daha çok tercih ediyordu. Çünkü Mısır'da yayınlanan bir kitabın, Arap âleminde kabul göreceğini, oysa başka bir Arap ülkesinde basılan bir kitabın bu kadar kabule şayan olamayacağını düşünüyordu. Kitabı gözden geçirme problemi yüzünden *Hitatu's-Şâm* Mısır'da basılamadı. Çünkü kitabı gözden geçirmek bir hayli zaman alacaktı.¹¹⁴

Kürd Ali bu eseriyle, bölge hakkında birçok eserde dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirerek tarih, coğrafya, sosyoloji, kültür ve edebiyat alanında derli toplu bir eser ortaya koymuştur. Ancak konuları ele alırken, alıntı yaptığı kaynakları sayfalarda göstermemiş ve eserin sonuna gerekli indeksler koymamıştır. Bunun eksikliğini daha sonra anlayan yazar, ölmeden önce arzu ettiği tek şeyin bu eserin tahkikli bir metnini yayımlamak olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

1.4.2. Ğarâibu1-Ğarb¹¹⁶

Kürd Ali'nin Avrupa'ya 1909, 1913-1914, 1921-1922 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatlerini konu alan iki ciltlik eserdir. Kürd Ali, Avrupa'ya seyahate çıktığında, kendi

¹¹³ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 377.

¹¹⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 378.

¹¹⁵ Ömer İshakoğlu, *Suriye Tarihi, Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebî ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s. 323.

¹¹⁶ Muhammed Kürd Ali, *Ğarâibu1-Ğarb*, I-II, 2. Baskı, Mısır, el-Matbaatu'r-Rahmaniyye 1923.

ülkesinden başlayarak uğradığı ülkeleri, ziyaret ettiği beldeleri, şahit olduğu dikkate değer manzaraları, seyahat esnasında katlandığı zorlukları ve meşakkatleri makale tarzında ele aldı. Avrupa ülkeleri hakkında çok geniş bilgileri gözler önüne serdi. Özellikle de hayran olduğu, ilim ve medeniyet açısından kendisine çok yoğun manalar yüklediği Paris'in medeniyeti, tarihi, ekonomisi, edebiyatı, sanatı, sosyal ve siyasal hayatı hakkında çok kapsayıcı bilgiler vermektedir. Kürd Ali, eserinde Paris'i ele aldığı bölüme Paris şehrini selamlayarak tanıtmaya başlamaktadır. Kitabın birinci cildinin büyük ekseriyetini Paris'in kültür ve medeniyeti ile ilgili bilgiler teşkil etmektedir. Yazarın Paris şehrini, ilim ve medeniyetin yüceldiği şehir, icat ve keşiflerin şehri, hürriyetin ve ifade özgürlüğünün olduğu şehir olarak gördüğü için hakkında çokça malumata yer vermiştir.

Bu eserin önemli özelliklerinden bir tanesi, Kürd Ali'nin seyahatlerinde gördüğü Avrupa'nın önemli kütüphanelerini, enstitülerini, akademilerini, ilim meclislerini, dönemin ünlü bilim adamı ve filozoflarını tanıtmasıdır. Ayrıca oryantalistlerin şarkiyyat alanında yaptıkları çalışmalarını ve bu konudaki gayretlerini ele almıştır. İlim ve araştırmalar konusunda batı ile doğu arasında bir mukayese yapmıştır. Aslında bu eser sadece Avrupa'nın sosyal, siyasal, tarih, kültür ve edebiyatı hakkında bilgiler, sunmamaktır. O günkü şartlar açısından Avrupa'nın ilim ve kültür açısından neden Arap ve İslam dünyasının önünde olduğu gerçeğini sorgulamaktadır. Kürd Ali, eserinin önsözünde, kitabının içeriğini oluşturan maddelerden bir tanesinin de hayıflanmalarının olduğunu söylemektedir.¹¹⁷ Yani batı ülkelerindeki gelişmelerin, kendi vatanında niçin olmadığını üzüntüsünü ve burukluğunu yaşamaktadır. Batının bilim ve medeniyet alanında kat ettiği mesafe ne kadar fazla ise; bunun aksine İslam âleminin de bilim ve medeniyet alanında o kadar geride olduğunu gördüğü için eserine yakınma ile başlamıştır.

Kürd Ali'nin *Ğarâibul-Ğarb* adlı eserini kaleme almasının amacı, batı medeniyetinin elde ettiği zenginlik veya günlük hayat akışlarını anlatmak değil; bilakis batı dünyasının bilim, teknoloji, kültür, sanat, eğitim ve araştırma alanında eriştiği zirveyi, Arap ve İslam dünyasının perspektifine sunmaktır. Siyasal ve toplumsal zeminde ihtiyaç duyulan reform ve yenilikçi hareketlerin başlamasına vesile olmaktır. Maddî ve manevî zenginliklerinin üzerine toprak atan İslam âleminin silkinmesine ve canlanmasına altyapı oluşturmaktır. Oryantalistlerin, şarkiyyat ile ilgili yaptıkları çalışmaları ve onların

¹¹⁷ Kürd Ali, *Ğarâibul-Ğarb*, I, 3.

gayretlerini anlatarak, Müslüman âlimlerinin de araştırma ve üretkenlik açısından daha fazla faydalı olmalarını sağlamaktır.

Kürd Ali, *el-Muktebes* gazetesinde Avrupa medeniyetinin anlatıldığı makalelerini Ğarâibu'l-Ğarb kitabında yayımladı. Bu makalelerin bir kısmı, İtalya ve İsviçre ile ilgili makalelerdir.¹¹⁸ *Ğarâibu'l-Ğarb* kitabının birinci baskısı Suriye'de yapıldı. İkinci baskısı ise iki cilt halinde Kahire'de basıldı.

1.4.3. el-Kadîm ve'l-hadîs

Eser, Kürd Ali'nin *el-Muktataf* dergisinde, *el-Muktebes*, *el-Müeyyed* ve *ez-Zâhir* gazetesinde yazdığı makaleleri ihtiva etmektedir. Kürd Ali, Avrupa'da yayınlanan gazete ve kitaplardan yaptığı alıntıları da bu eserinde yayımlamıştır. Çok farklı konuların işlendiği eserde, ilmî tartışmalar bulunduğu gibi biyografi ve şehir tasvirleri de bulunmaktadır. Kürd Ali, eserin önsözünde eski ile yeni arasında yaşanan tartışmanın bu kadar yoğun olduğu bir dönemin olmadığını ifade eder. Gelenekçiler, sadece atalarından öğrendikleri şeylerle yetinip mutluluğu atalarının izinden giderek yakayabileceklerini düşünürken: bunun aksine yenilikçiler de atalarından öğrendikleri her şeye karşı savaş açtılar. Geçmiş bütünü yönleriyle dışladılar, sadece modern bilimlerin kendi refah sevelerini yükselteceklerine inandılar.¹¹⁹

1.4.4. el-İslam ve'l-hadâratu'l-'Arabiyye¹²⁰

Kürd Ali, 1931 yılında Hollanda'nın Leiden şehrinde yazın düzenlenecek olan Oryantalistler Kongresi'ne davet edilir. Bu davet üzerine Kürd Ali, Arap İlimler Akademisi üyesi meslektaşlarına kongrede ele alması gereken konu hakkında fikirlerini sorar ve kongrede Arapların son kalkınmalarından, Arap ve Araplaşmış olanların bu milletin kalkınmasındaki katkılarından ve el yazması eserlerinin yayınlanmasından söz edeceğini söyler. Bunun üzerine Dr. Esad Hâkim, söz alarak şöyle der: “İslâm, eserlerinin kendi dillerine tercüme edilmesi yoluyla artık bütün milletlerce tanınır ve bilinir hale geldi. Bu andan itibaren bazı müelliflerin, İslam'a hiç de hak etmediği bir şekilde dil uzatmaya,

¹¹⁸ Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, I, 315.

¹¹⁹ Muhammed Kürd Ali, *el-Kadîm ve'l-hadîs*, Matbaatu'r-Rahmaniyye, Mısır 1925, s. 1.

¹²⁰ Muhammed Kürd Ali, *el-İslam ve'l-hadâratu'l-'Arabiyye*, I-II, 3. Baskı, Lecnetu't-Telif ve't-Terceme, Kahire 1968.

Müslümanları ve Arapları ancak eskiden beri gelen kin ve lanet olası bağnazlıktan kaynaklanan saldırılarla karalamaya bir son vermeleri gerekir.” Üyelerde Esad Hakim’in ileri sürdüğü konunun ele alınması hususunda fikir birliğine varırlar. Kürd Ali, bu konular üzerinde araştırmalarına devam ederken ve gitmeye tam karar vermişken, hükümet yolculuk süresini kırk gün olarak belirler. Bu süreyi az bulan Kürd Ali, Kongreye gitmekten vazgeçer.¹²¹

Kürd Ali, Arap ilimler Akademisinde karara bağlanan konu üzerinde daha derin araştırmalar yapmaya karar verir. Günde sekiz saat veya daha fazla çalışarak üç yıl boyunca bu konu üzerine incelemelerde bulunur. Üç dilde beş yüzden fazla müellifin eserini okuyup notlar alır. Nihayet eser, 1934 yılında Kahire’de *Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye* matbaasında iki cilt şeklinde telif, tercüme ve neşir komitesinin hesabından basılır.¹²²

Kürd Ali, bu eserinin konularının genel ve dikkat çekici olduğu için, telif açısından en kaliteli eseri olduğunu belirtir. Kitabın, kaynak bir eser değeri taşıdığı için muhalif olan-olmayan, büyük-küçük, Arap ve Batılı herkes bu esere başvurma ihtiyacı duyduğunu ifade eder. Emir Şekib Arslan, *el-İslam ve’l-hadâratu’l-‘Arabiyye* hakkında şunları söylemiştir: “*Ben, bu eser konusunda büyük bir başarı yakaladığına ve bunun yazdıklarının en iyisi, hatta bu çağda verilmiş eserlerin en iyisi olduğuna inanıyorum. Yemin ediyorum bu konu, bu kitap gibi kapsamlı ve toplayıcı bir esere ihtiyaç duyuyordu. Kitabın bu ihtiyacı giderdi. İnsanların oradan buradan delil aramaya ihtiyaçları kalmadı. Bu eser, Avrupa’nın belli meşhur dillerine çevrilmesinin umduğum bir eserdir. Çünkü ihtiyacımız olan, bizim kendimize dair olan şeyleri bilmemiz değil onların bize dair şeyleri bilmeleridir.*”¹²³

Kürd Ali, kitabı hakkında şunları söylemiştir: “*el-İslam ve’l-hadâratu’l-‘Arabiyye (İslam ve Arap Medeniyeti) isimli kitap, Arapların İslam öncesi ve sonrası durumlarını tasvir eden bir eserdir. Bu eserde İslam’ın ve Arap dilinin fethedilen topraklardaki etkisine işaret edilmekte, İslam’a ve Araplara dil uzatıp haklarında keyiflerine göre yazı yazanlarla tartışılmakta ve onların sözlerinin çürüklüğüne kendi içlerinden âlimlerin ifadeleriyle delil getirilmektedir. Çünkü bu âlimler, dinî bağnazlık boyunduruğunu başlarından çıkararak konuşan kişilerdir. Bu eserde, Arap ve İslam düşmanı Şuûbilerin ortaya attıkları temel*

¹²¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 380.

¹²² Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 380.

¹²³ Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, I, 317.

şüphelere cevap verdim. İslam'ın Endülüs ve Sicilya yoluyla Avrupa'ya olan etkisini ve bu iki adanın, Arap medeniyetine yaptığı olumlu etkiyi genişçe ele aldım. Eserde doğuda Tatarların, batıda Barbarların ve Haçlıların, Arapların ve Müslümanların şahsiyetine yaptıkları tahrifi ve emperyalistlerin İslam diyarına ve genel olarak doğuya hücumlarını, Batılıların aldığı ilimlerini, Arapların geçen asırda kalkınma çabası içine giriştikleri sırada modern milletlerden aldıklarını genişçe ele aldım. Eserde İslam'ın getirmiş olduğu kendisine özel ilimlerden, daha sonraki asırlarda birtakım insanların bu konuları Müslümanların gerilemesine sebep olacak şekilde hafife almalarından söz ettim. Arap milletinin ve onları takiben Türklerin, Berberlerin, Çerkez, Kürt, İran ve Hint milletlerinin siyasetlerini uzun uzun değerlendirdim. Hz. Peygamber'den bugüne kadar Müslüman topraklarında birbiri ardına meydana gelen hükümetlerin idarelerini genişçe ele aldım. Bizim kısa tarihimiz bu son iki bölümde müşahade edilir. Bunun içinde İslam ve Arap tarihi olarak bellenmesi gereken bir öz bulunmaktadır.”¹²⁴

1.4.5. Umerâu'l-beyân¹²⁵

Kürd Ali, bu eserinde Arap Dili ve Belağatının önde gelen şahsiyetlerinden on tanesinin hayat hikâyesini, edebî yönden meziyetlerini ve eserlerinden seçme metinleri ele almıştır. Bu önemli şahsiyetler; Abdulhamîd el-Kâtib (ö. 132/749), Abdullah b. el-Mukaffâ (ö.142/759), Sehl b. Hârûn (ö. 251/830), ‘Amr b. Mes’ade (ö. 217/832), Ahmed b. Yusuf el-Katîb (ö. 213/828), İbrâhîm b. el-‘Abbâs es-Sûlî (Ö. 243/857), Muhammed b. Abdümelik ez-Zeyyât (ö. 233/848), Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz (ö. 255/869), Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) ve Muhammed b. el-Huseyn İbnu'l'Amîd (ö. 360/971)'dir. Ayrıca Kürd Ali, bu edebiyatçıları ayrıntılı bir şekilde incelemeye geçmeden önce Cahiliye döneminden itibaren belagat ve fesâhatin tarihi gelişimini eserinin girişinde ele almıştır.¹²⁶

Kürd Ali, bu eserin bazı bölümlerini İlimler Akademisi salonunda konferans olarak sunmuş ve Akademinin dergisinde neşretmiştir. Dergide yazdıklarını tekrar gözden geçirip, bazı bölümlerini atıp bazı bölümlerine de ilavelerde bulunmuştur. Kürd Ali, bu eseri yazmaya karar verdiği andan itibaren eser hakkında veriler toplamaya başlamış ve yirmi

¹²⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, I, 381.

¹²⁵ Muhammed Kürd Ali, *Umerâu 'l-beyân*, I-II, Lecnetu't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1937.

¹²⁶ İshakoğlu, *a.g.e.*, s. 278-279.

yılın sonunda böyle bir eser vücut bulmuştur. Bu eseri yazmasının temel amacı, Arap Dili ve Belâgatındaki bazı müelliflerin belâgat ve düşünceye olan katkılarını beyan etmektir. Kürd Ali, bu eseri yazmasının diğer bir amacını da şöyle ifade etmektedir: “Öte yandan eskiden beri müelliflerin sadece şiir ve şairlerle ilgilendikleri, nesre ve nasirlere gereken önemi vermediklerini gördüm. Oysa nasirler, bize eserlerini ve risalelerini bırakarak şairlerden daha çok şey öğretmişlerdir. Şairler, genellikle övme, yerme, ağıt yakma ve dilenmeden başka tarz şiirlerle tanınmazlar. İnsanlara ham maddesi yalan bilgiler vermişler ve onlara abartıyı ve aşırılığı öğretmişlerdir”.¹²⁷ Bu kitabı, telif komitesi Kahire’de kendi matbaasında iki cilt şeklinde basmıştır. Buna ilaveten *Umerâu’l-beyan* isimli eserin Mısır’da orta dereceli okulların beşinci yılında ders kitabı olarak okutulması kararlaştırılmıştır.

1.4.6. Kunûzu’l-ecdâd¹²⁸

Kürd Ali bu eserinde, İslam’a ve İslam kültürünün yayılıp zenginleşmesinde büyük hizmetleri olan önemli şahsiyetlerden bahsetmektedir. Buna ilaveten yazar ve şairlerden de bahsetmektedir. Fakat bu kitabın temel konusu İslam ve İslam kültürüne hizmet eden âlimlerin biyografileridir. Kürd Ali’nin ele aldığı şahsiyetlerin sayısı elliye geçmektedir. Bu âlimler arasında Kürd Ali’nin daha çok yakınlık duyduğu ve kitaplarından en fazla istifade ettiği şahsiyetler de bulunmaktadır. Âlimleri vefat tarihlerine göre sıralayıp, her âlimden birkaç sayfa ile bahsetmiştir. Ele aldığı şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Ebu’l-Hasan Eş’ari (ö.324/935-36), Ebu’r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]), Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058), Ebu’l-Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kâdî el-Cürcânî (ö. 392/1001-1002), Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111).

Kürd Ali, küçüklüğünden beri tanıdığı, kendisinden ilim tahsil ettiği, kitaplarından faydalandığı ve yolunu takip ettiği hocası Tahir el-Cezâirî’yi ilk başta ele almıştır. el-Cezâirî’nin şahsiyetini, ilmî yönü ve eserlerini tanıtmaya çalışmıştır. Böylece el-Cezâirî’ye olan saygı ve sevgisini göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Kürd Ali, bu eserin yazımında batının uyguladığı standart metotları uygulamıştır.

¹²⁷ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 382.

¹²⁸ Muhammed Kürd Ali, *Kunûzu’l-ecdâd*, 2. Baskı, Dâru’l-Fikr, Dımaşk 1984.

1.4.7. Ğûtatu Dimaşk¹²⁹

Ğûtatu, suyun ve yeşil alanların bol olduğu yer anlamında gelmektedir. *Ğûtatu Dimaşk* ise, Şam'ın güneydoğusunda yer alan, çevresine göre biraz daha çukurda kalan, suyun ve yeşilliğin bol olduğu turistik bir mekândır. Aynı zamanda *Ğûtatu Dimaşk*, Kürd Ali'nin doğduğu, çocukluk yıllarını geçirdiği, bölgenin adıdır. Kürd Ali, çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği bu bölgeyi kaleme alarak, bu beldeye karşı olan sevgisini kalemi ile göstermeye çalışmıştır.

Yazar bu eserinde, el-*Ğûta* bölgesinin coğrafi özelliklerinden ve doğal güzelliklerinden bahsetmenin yanı sıra, orada yaşayan halkın genel karakterini, inançlarını, kullandığı lehçeleri, adet ve geleneklerini, geçim kaynaklarını ve yönetim şeklini ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Ayrıca bölgenin tarihçesini vererek asırlar boyunca yaptırılmış olan tarihî eserlerden, okullardan, hastanelerden, fabrikalardan, demiryolu ağından bahseder. Kitabın sonuna harita da ekleyen yazar, böylece Şam'ın en münezzeh bölgesi hakkında ayrıntılı bir eser ortaya koymuştur.¹³⁰

1.4.8. Resâilu'l-buleğâ¹³¹

Kürd Ali bu eserde, el-*Muktebes* gazetesinde şarkiyyat ve müştşeriklerle ilgili yayınladığı makaleleri bir araya getirerek yayınlamıştır.¹³² Ayrıca eser, İbnu'l-Mukaffa'nın (ö. 142/759) *Edebu's-sağir* ve *Edebul-Kebir* kitapları, Abdülhamid b. Yahya el-Kâtib'in (ö. 132/750) risalelerinden on dört tane, Ebü'l- Yüsr İbrahim b. Muhammed el-Müdebbir'in (ö. 729/893) *er-Risâletü'l-azrâ fî mevâzîni'l-belâğa* ve *Edevâti'l-kitâbe* adlı kitapları, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Kitâbu'l-arab*'ı, Ebu Abdullah Muhammed b. Saîd Şerif Cezâmi el-Kayravânî'nin (ö.390/999) *Kitabu'l-intikâd*'ı, Reşidüddin Vatvât (ö. 573/1773) Zemahşeri (ö. 538/1144) ile arasındaki yazışmalardan meydana gelen risaleleri, Ebü'l-Ala' Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) risalelerini kapsamaktadır.

¹²⁹ Muhammed Kürd Ali, *Ğûtatu Dimaşk*, 2. Baskı, Matbaatu'l-Mecmail'l-İlmi'l-'Arabi, Dimaşk 1952.

¹³⁰ İshakoğlu, *a.g.e.*, s. 326.

¹³¹ Muhammed Kürd Ali, *Resâilü'l-buleğâ*, Dâru'l-Kutubu'l-Garbiyyetu'l-Kubrâ, 2. Baskı, Mısır 1913.

¹³² Sâmi ed-Dehân, *a.g.m.*, s. 249.

1.4.9. Medinetu's-sihr ve's-şi'r¹³³

Kürd Ali'nin bu eseri, Dımaşk şehrini ele alan ve onu tanıtmaya çalışan bir eserdir. Yazar eserinde, Dımaşk'ın tarihî serüvenini, siyasi tarihini, coğrafi özelliklerini, medeniyet tarihini, İslam'dan önceki ve sonraki tarihini, fabrikalarını, ticaret ve ziraat hayatını ele almaktadır. Buna ilaveten, halkın gelenek ve göreneklerini, dinî inançlarını, yaşam tarzlarını ve Dımaşk'ın sakinlerini ele alır. Dımaşk şehrinin ilim ve siyaset alanında ileri gelenlerini, edebiyat ve sanat hayatını ele alır. Yazar kitabına, Dımaşk isminin nereden geldiği ve bu ismin kimler tarafından verildiği tartışması ile başlamakta daha sonra Dımaşk şehrinin tarihini vermektedir.

1.4.10. Ekvâlunâ ve ef'âlunâ

Kürd Ali'nin bu eserinde işlemeye çalıştığı tema, söylediklerimizle yaptıklarımız arasında doğrusal bir bağlantının olup olmadığını sorgulamaktır. Zaten kitabın ana başlığına bakıldığı zaman bu amaç hemen tespit edilmektedir. Kürd Ali, toplumsal hayatta insanların kendi söyledikleri veya doğru bildikleri şeyleri uygulamaya geldiği, vakit bu söyledikleri şeyleri yapmaktan ilk kendilerinin kaçındıklarını gördü. Özellikle toplumda önder sayılabilecek insanların böyle davranışlarda bulunması gayet manidardır. Eserin önsözünde, yaşı ilerledikçe toplumsal yaşamda gördüğü bu olumsuzluklara karşı artık katlanmayacağını söylemektedir.¹³⁴ Bu eserle halkı bilinçlendirme yolunu seçmiştir. Çünkü halk düşmanını tanıyınca ona göre muâmelede bulunacaktır. Kürd Ali, kendi toplumunda gördüğü aksaklıkları dile getirmeye çalışırken, bazen de batı medeniyeti ile ilgili kıyaslamalarda bulunmaktadır.

Kürd Ali bu kitapta, toplumsal ve siyasal hayatı, medeniyeti, adet ve gelenekleri, kültürü, toplumda yaşanan ikiyüzlülükleri, toplumdaki yozlaşmaları, Arap birliğini, İslam hilafetini, büyük şahsiyetlerin ahlaki özelliklerini, kadın hakları, doğu ile batı ve toplumu bilinçlendirme gibi konulara temas etmektedir. Bu kitaptaki anlatılanlarla elde etmek istenilen şey, toplumsal hayatta hüküm süren yozlaşma ve kokuşmalara dikkat çekerek, halkın toplumsal ıslahı gerçekleştirmesine yardımcı olmaktır. Halkta eleştiren bir tutum

¹³³ Muhammed Kürd Ali, *Medinetu's-sihr ve's-şi'r*, 2. Baskı, Matbaatu'l-Mecmail'l-İlmi'l-'Arabî, Dımaşk 1952.

¹³⁴ Kürd Ali, *Ekvâlunâ ve ef'âlunâ*, s. 9.

meydana getirebilmektir. Kürd Ali, eserini bazı sosyal ve politik problemlerine ışık tutan bir kitap olarak tanıtmaktadır. Mısır'da basılan eserinin içeriğini ilmî dergilerde yer alan makalelere benzemektedir.¹³⁵

1.4.11. el-Mu ʿasirûn¹³⁶

Kürd Ali'nin vefatından sonra yayımlanan bu eseri, 19. ve 20. yüzyılda yaşamış ve çoğunu yazarın tanıdığı meşhur Arap yazar ve şairler ile oryantalistlerin hayatları ve eserlerinden örnekleri ihtiva etmektedir. Sayısı kırk yedi olan bu şahsiyetler arasında İbrahim el-Yâzicî, Corcî Zeydân, Reşid Rıza gibi yazarlar, Ahmet Şevkî, Halil Mutrân, Muhammed Şükri el-Alusî, gibi şairler ve Edward Broune, Ignaz Goldzıher, Clement Huart gibi oryantalistler bulunmaktadır. Yazar bu şahsiyetleri ele alırken çeşitli değerlendirmelerde de bulunmuş ve kendileri hakkında olumlu ve olumsuz düşüncelerini dile getirmiştir.¹³⁷ Kürd Ali eserinde, Cornelius Van Allen Van Dyck hakkında övgüyle bahsetmektedir. Çünkü Beyrut'taki Amerikan üniversitesi yönetimi, Arapçanın yerine İngilizceyi eğitim dili olarak değiştirmek istediklerinde Cornelius Van Allen Van Dyck ve arkadaşları bu değişikliğe sinirlenerek görevlerinden istifa etmişler. Bununla birlikte Cornelius Van Allen Van Dyck, Arapçayı çok seven, bu alanda eserler kaleme alan, Lübnan'da birçok okul inşa eden ve günlük yaşamda samimî bir ilim adamıdır.

1.4.12. er-Rihletu'l-Enveriyye ile'l-askâ'i'l-Hicâziyye ve's-Şâmiyye¹³⁸

Kürd Ali, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin liderlerinden olan Osmanlı Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın (1181-1922) Ortadoğu seyahatini kaleme almıştır. Enver Paşa'nın bu seyahati, Çanakkale zaferinin ardından Osmanlı devletinin en üst derecede temsilen gerçekleşmiş ve I. Dünya Savaşı arifesinde hem Avrupa çevrelerinde hem de Arap âleminde büyük ilgi çekerek derin bir yankı uyandırmıştır. Enver Paşa 1916 yılında Suriye'ye geldiğinde, Cemal Paşa'ya, Kürd Ali meselesini hallettiğini ve onu öldürmekten kurtardığını ve savaştan sonraki Kürd Ali'nin savaştaki Kürd Ali'den başkası

¹³⁵ Kürd Ali, *el-Müzekkîrât*, I, 319.

¹³⁶ Muhammed Kürd Ali, *el-Mu ʿasirun*, (Nşr. Muhammed el-Mısırî), Matbu'ât Mecma'î'l-Lugatîl-'Arabiyye, Dimaşk 1980.

¹³⁷ İshakoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

¹³⁸ Muhammed Kürd Ali, *Er-Rihletu'l-Enveriyye ile'l-askâ'i'l-Hicâziyye ve's-Şâmiyye*, Beyrut, Matbaatu'l-İlmiyye 1996. Ayrıca bu eser Türkçeye çevrilmiştir, Bkz: *Enver Paşa'nın Ortadoğu Seyahati*, (Çev. Ahmet Şenel, Sibel İlgin, Derya Aydın), Doğu kütüphanesi Yay., İstanbul 2007.

olamayacağını bilemediğini söyler. Cemal Paşa da Kürd Ali'nin devlete sadık bir insan olduğunu Enver Paşa'ya söyler. Büyük ihtimalle Cemal Paşa, dostu Enver Paşa'dan Kürd Ali'ye gelebilecek zararı savuşturmak için Enver Paşa'nın Medine-i Münevvere yolculuğunu yazmasını Kürd Ali'ye tavsiye eder. Böylece Kürd Ali de Enver Paşa'nın sempatisini kazanacaktı. Buna binaen Kürd Ali de bu eseri kaleme alır.¹³⁹

Fakat Kürd Ali, bu iki eserinde yazdığı şeylerin çoğunu tasvip etmediğini söylemektedir.¹⁴⁰ Kaleme aldığı şeyler herhangi bir araştırmanın sonucunda ortaya çıkmış veya yazmayı düşündüğü herhangi bir konu değildi. Sadece Cemal Paşa'nın isteği üzerine Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu savaş ortamının haklı gerekçelerini savunmak ve orduya asker toplayabilmek için savaş propagandasını yapmaktır.

1.4.13. Ğâbiru'l-Endelus ve hâdiruhâ¹⁴¹

Kürd Ali, 1922 yılının kış ayında İspanya'daki Endülüs medeniyetinin birçok önemli şehrini gezer ve dönüşünde dostlarının birçoğu İsyandaki, Arap ve İslam Medeniyetinin kalıntıları hakkında gördüğü şeyleri anlatması için Kürd Ali'den rica ettiler.¹⁴² Kürd Ali de, dostlarının bu isteklerini kabul edip, böyle bir kitap yazmaya karar verdi. Kürd Ali, okuyucusuna, Endülüs medeniyetinin bir panoramik fotoğrafının sunarak onun Endülüs medeniyetinin geçmiş ve şimdiki hali arasında bir kıyaslama yapmasına yardımcı olmaktadır.

Kürd Ali bu eserinde, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesi, Müslümanların oradaki ilmî ve kültürel faaliyetleri, Endülüs medeniyetine katkıları, Müslüman Arap ve İspanyolların etkileşimleri, Endülüs'ün medeniyetinin yükselmesine sebep olan etkenler ve Endülüs'ün Müslümanların elinden alınmasını ele almaktadır. Bununla birlikte Endülüs medeniyetinin tarihî, şehirleri, mimarî yapısı, örf ve adetlerini, Endülüs'te yaşayan halk kesimleri ve oryantalistlerin Endülüs hakkındaki çalışmalarını ele alır. Kürd Ali, İşbiliye (Sevilla), Gırnata, Tanca şehirlerini ve Cebelitarık boğazını ayrı bir başlıkta ele almıştır. Ayrıca Endülüs'ün geçmişi ile şimdiki hali arasındaki farklılıkları tespit etmeye çalışmaktadır.

¹³⁹ Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, I, 171-172.

¹⁴⁰ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 231.

¹⁴¹ Kürd Ali, *Ğâbiru'l-Endelus ve hâdiruhâ*, el-Matbaatu'r-Rahmaniyye, Mısır, 1923.

¹⁴² Kürd Ali, *Ğâbiru'l-Endelus ve hâdiruhâ*, s. 8.

1.4.14. el-Bi'setu'l-'ilmiyye ilâ dâri'l-hilâfeti'l-İslâmiyye¹⁴³

Kürd Ali, bu eseri kaleme almasının sebebini *el-Müzekkirât* adlı kitabında açıklamaktadır. 1914 yılının sonlarına doğru,¹⁴⁴ Cemal Paşa I. Dünya Savaşının ilk senesinde Suriye'nin müftülerinden, fıkıh bilginlerinden, şair ve eşrafından bir heyet oluşturdu. Bunlara dört de gazeteci ekledi. Heyetin içerisine Kürd Ali'yi de ekledi. Bu heyet önce İstanbul'a, sonra Çanakkale'ye gitti. Cemal Paşa heyetin, devletin azametini gösteren manzaraları görmesini, gördüklerini ve işittiklerini Suriye halkına nakletmesini istiyordu. Gerçek şu ki, Cemal Paşa'yı bu heyeti göndermeye sevk eden asıl neden, yapıp ettiklerini İstanbul'da devlet idarecileri önünde övmeleriydi. Cemal Paşa'nın siyasi konumu sarsılıyordu. Bu sebeple söz konusu konumunu sağlama almak istedi.¹⁴⁵

Heyet Suriye topraklarına geri döndüğünde Cemal Paşa, Muhammed Kürd Ali, Muhammed el-Bâkır, Abdulbâsıt el-Unsî ve Hüseyin el-Habbâl'ı bu seyahati kaleme almaları için görevlendirildiler. Bu heyet de *el-Bi'setu'l-ilmiyye ilâ dâri'l-hilâfeti'l-İslâmiyye* adlı eseri kaleme aldılar. Bu eserin asıl amacı Suriye topraklarında, Osmanlı Devletinin lehine savaş propagandası yapmaktır. İnsanlara, Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına niçin ve neden girdiğinin sebeplerini anlatmaya çalışmaktır.

1.4.15. el-Müzekkirât¹⁴⁶

el-Müzekkirât, Kürd Ali'nin yaşamı boyunca, kendi başından geçen acı ve tatlı olayları, herhangi bir kronolojik sıralamaya tabi tutmaksızın ihtiva ettiği bir eserdir. Kürd Ali bu eseri, 1938 yılından itibaren 60 yaşını geçmiş halde, ancak hafızasından hiçbir şey kaybetmeyerek hatıralarını kaleme almaya başlamış ve ömrünün son demlerine kadar yazmaya devam etmiştir.¹⁴⁷ Kürd Ali eserin önsözünde, yaşadığı olayları aslına uygun bir şekilde tasvir ettiğini ve şahit olduğu hakikatleri de yazıya geçirdiğini ifade etmektedir. Bunun amacının da bugünkü ve gelecek nesiller, hataları ile ona rahatsızlık verenleri ve gururları ile kendisine eziyet edenleri reddetme hususunda ona iştirak edebilmeleridir.

¹⁴³ Muhammed Kürd Ali, (Muhammed el-Bâkır, Abdulbâsıt el-Unsî ve Hüseyin el-Habbâl ile birlikte), *el-Bi'setu'l-ilmiyye ilâ dâri'l-hilâfeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1916,

¹⁴⁴ ed-Dehhân, *a.g.m.*, s. 230.

¹⁴⁵ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 165.

¹⁴⁶ Kürd Ali, *el-Müzekkirât*, I-IV, Matbaatu't-Terakkî, Dımaşk 1947.

¹⁴⁷ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 242.

Ayrıca yazar, başından geçen olayları, tanıştığı insanları, ele aldığı önemli gelişmeleri kimi zaman överek kimi zaman da yererek dile getirmiştir.¹⁴⁸

Kürd Ali'nin kaleme aldığı bu eser, yaşadığı dönemim toplumsal ve siyasal olaylarına ışık tutması açısından çok önemli bir eserdir. Avrupa'yı birkaç defa gezerek batıdaki gelişmeleri aktarması, doğu ile batı arasında kıyaslamanın yapılmasına, kültürel ve ekonomik seviyenin görülmesine yardımcı olmaktadır. Gazetecilik anıları, Suriye'deki gazetecilik ve gazeteciliğin geldiği nokta hakkında çok önemli ipuçular vermektedir. Osmanlı Devletinin yönetimi bilhassa İttihat ve Terakki yönetiminin Arap dünyasında ve Suriye'deki tutumu hakkında dikkate değer malumatlar bulunmaktadır. I. Dünya savaşının halk üzerindeki etkileri ve yönetici kesimlerin savaşı meşru göstermek için halk için yaptıkları propaganda, gerçekten tarihi bir vesika değeri taşımaktadır. Eser, İttihat ve Terakki yönetimi hakkında çok değerli bilgileri ihtiva etmektedir.¹⁴⁹ Kürd Ali'nin iki dönem *Maarif Divanı başkanlığını* yürütmesi, dönemim eğitim ve öğretim seviyesi, eğitim politikaları ve devletin bu konudaki çalışmalarını tespit etmek mümkündür.¹⁵⁰

1.4.16. el-İdâretu'l-İslâmiyyetu fi 'izzi'l-'Arap¹⁵¹

Bu eser, Kürd Ali'nin 1933 yılında Mısır'da, Mısır Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin organize ettiği ve kraliyet ailesinin coğrafya cemiyetinin salonunda verdiği konferanslar, Edebiyat Fakültesinin Dekanı Mansur Fehmî ve Mısır eşrafının ileri gelen bayanlarından bazılarının kararı ile kitap halinde basıldı. Kürd Ali bu olayı, Mısırlı Müslüman bayanların ilim alanındaki gayretlerini gösteren bir delil olarak nitelendirir.¹⁵²

Eserde, ilk başta peygamber efendimizin yönetim ve bu konuda söyledikleri şeyler ele alınmıştır. Sonra dört Halife'ye geçilmekte bu şerefli insanların yönetim ve idare şekilleri, halifelikleri boyunca uyguladıkları yöntemler ve stratejiler işlenmiştir. Daha sonra ise, Emevî ve Abbasî devletlerinin benimsedikleri yönetim ve idare şekilleri ve uyguladıkları politikalar sırasıyla verilmektedir.

¹⁴⁸ İshakoğlu, *a.g.e.*, s. 304.

¹⁴⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* s. 89-92.

¹⁵⁰ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁵¹ Muhammed Kürd Ali, *el-İdâretu'l-İslâmiyyetu fi 'izzi'l-'Arap*, Matbaatu-Mısır, Mısır 1934.

¹⁵² Kürd Ali, *a.g.e.*, s. 8.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız eserler dışında bir de Kürd Ali'nin tahkik ettiği eserler de bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

1.4.17. Sîretu Ahmed b. Tolon¹⁵³

Bu eser, Ebu Muhammed Abdullah el-Belevî tarafından eski bir hat ile kaleme alınmış ve kitaptaki yazılar yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştu. Kürd Ali bu eseri tahkik ederek yayın dünyasına kazandırmış oldu.¹⁵⁴

1.4.18. Târîhu hukemâi'l-İslâm¹⁵⁵

Bu eser, altıncı yüzyıl âlimlerinden Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî¹⁵⁶ (ö.470/1077) tarafından kaleme alınmıştır. Eser âlimlerin, filozofların, tabiplerin hayatlarını, onların ilim konusundaki çalışmalarını, hikmetli ve etkili sözlerini, onların düşünce ve fikirlerini ihtiva etmektedir. Aynı zamanda bu eser, ihtiva ettiği konular bakımından kaynak eser değeri taşımaktadır. Kitabın Berlin nüshaları baz alınarak, Kürd Ali tarafından tahkik edilmiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Ebu Muhammed Abdullah el-Belevî, *Sîretu Ahmed b. Tolon*, (thk.: Muhammed Kürd Ali), Dımaşk 1939.

¹⁵⁴ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁵⁵ Ebu'l-Hasan Zahiruddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhâkî, *Târîhu hukemâi'l-İslâm*, (thk. Muhammed Kürd Ali), Mecma'î'l-İlmiyyu'l-'Arabî Yay., Dımaşk 1946.

¹⁵⁶ Ebu'l-Hasan Zahiruddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhâkî (ö. 470/1077), *Târîh-i Beyhâkî* adlı eseriyle tanınan Gazneliler devri tarihçisi ve devlet adamıdır. Horasan'da bugün Sebzevâr denilen Beyhak bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğdu. 402'de (1011-12) on altı, Zilhicce 450'de (Şubat 1059) altmış beş yaşında olduğunu söylediğine göre 385 (995) veya 386 (996) yılında doğmuş olmalıdır. Babası ve ailesi hakkında bilgi yoktur.

¹⁵⁷ ed-Dehhân, *a.g.e.*, s. 250.

II. BÖLÜM

ARAP DİLİNE HİZMET ETMEYE SEVK EDEN NEDENLER

Dil, yaratıcı tarafından insana bahşedilen en büyük nimetlerin başında gelmektedir. Yüce Yaratıcı, insana dil nimetini bahşetmekle onu diğer varlıklar arasında yüceltmıştır. Zira dil, insanlar arasında iletişimi, insanların duygu ve düşüncelerini diğer insanlara aktarımını sağlayan canlı bir varlıktır. Ebu'l Feth İbn Cinni'nin "*Her milletin dilek ve arzularını, maksat ve gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden meydana gelmiş bir konuşma düzenidir*"¹⁵⁸ şeklindeki tanımı da buna işaret etmektedir. İnsan, etrafında bulunan ve kendisini kuşatan bütün nesnelere dil vasıtasıyla farklı isimler vererek onları birbirinden ayırmaktadır. Böylelikle nesnelere hakkındaki düşünce ve yargılarını ortaya koymaktadır. Bu gibi işlevler dilin temel fonksiyonlarıdır.

Dilin iletişim fonksiyonları ile birlikte onu daha önemli kılan husus, onun zaman içerisinde oluşturduğu ulus bilincidir. Dil, bir ulusun kimliğini inşa eden ve onu diğer uluslardan ayıran manevî değerlerin başında gelmektedir. Herhangi bir ulusun, ulusal kimliği ile tarihte yer alması, dilin korunması ile doğrudan bağlantılıdır. Dilini kaybeden bir ulus, tarihin tozlu raflarında yerini almaya mahkûmdur. Bu nedenle denilebilir ki ulusun dili ruhudur, ruhu da dili,¹⁵⁹ onun içindir ki milletlerin ruhlarını besleyen ve onları canlı tutan dillerinin, her türlü yabancılaşmadan uzak kalması gerekmektedir. Ayrıca bir ulusun ruhunu yani dilini besleyen kaynaklar bozulursa, o ruhun ayakta kalması düşünülemez.

Bir milletin bütün duygu ve düşünce hazinesi, dil kabına veya kalıbına dökülür ve bu dil kalıbı ile de yerden yere, nesilden nesile aktarılır.¹⁶⁰ Nesiller boyu aktarılan ve zenginleşen dil, sonuç itibarıyla bir milletin yegâne kimliği haline gelir. Dil, toplumsal kimliğin vücut bulmasında önemli bir etken teşkil etmektedir. Bu sebeple bir toplumun kimliğini oluşturan dil, maddî ve manevî hastalıklardan arındırılmışsa, o toplumun kimliği üzerinde herhangi bir operasyon gerçekleştirilemez. Yine bir toplumun dili, yozlaşma ve

¹⁵⁸ Ebu'l Feth Osman İbn Cinni, *el-Hasâis*, (thk. Abdulhamîd Hindavî), Dâru'l Kutubu'l 'İlmiyye, 2.Baskı, Beyrût 2003, I, 87.

¹⁵⁹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000, s. 65.

¹⁶⁰ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh yayınları, İstanbul 2009, s. 151.

erozyondan ne kadar uzak kalmışsa, toplumsal birlik ve beraberlik de o kadar canlı ve diri olur.

İşte dile bu çerçeveden bakan Kürd Ali de dilin manevî boyutunu çok önemli ve hayati görmüştür. Dil üzerinde meydana gelecek yozlaşmanın, bir ulusun kaderine müdahale anlamına gelebileceğini savunmuştur. Ayrıca bir ulusu ayakta tutan temel dinamiklerden birinin dil olduğuna inanan Kürd Ali, Arapçanın safiyetini koruyabilmesi için yoğun çalışmalar içerisine girmiştir. Biz burada ilk olarak Muhammed Kürd Ali'yi, Arapçayı yabancı kelimelerden korumaya sevk eden nedenleri ele alacağız. Sonra Kürd Ali'nin Arapçanın yabancı unsurlardan arınması hakkındaki görüş ve tespitlerini ele almaya çalışacağız.

2.1. Tahir el-Cezâirî'nin Etkileri

Tahir el-Cezâirî, Suriye'nin son dönemlerde yetiştirdiği büyük âlim ve ıslahatçıların başında gelmektedir. Arap entelektüel uyanış hareketinin Şam bölgesindeki öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir. el-Cezâirî, başta eğitim olmak üzere çeşitli alanlarda reformların yapılması konusunda yoğun çabalar içerisine girmiştir. Dımaşk'ta ilk defa, kızların eğitim görmesi için mekteplerin açılmasını istemiştir. İlkokul müfredatına el sanatları dersinin konulmasını gibi yeni düşünce ve fikirler ileri sürerek, Suriye'de eğitim alanında yeni ufukların açılmasına vesile olmuştur. Ayrıca el-Cezâirî, İslam toplumlarının en önemli eksikliklerinden birinin, kurumsal olarak bir araya gelmemeleri olduğunu söylemiş, gerek icraatlarıyla gerekse tavsiyeleriyle hayatı boyunca bu konuyu gündemde tutmuştur. Hidiv Abbas Hilmi'den Mısır'da *Arap Dili Okulunun* yanı sıra matbaasıyla birlikte bir tercüme evinin kurulmasını istemesi bu yaklaşımın bir sonucudur. Ayrıca Suriye ve Filistin bölgesindeki el yazması eserlerin *Zâhiriye Kütüphanesinde* toplanmasında büyük katkıları olmuştur.¹⁶¹

el-Cezâirî'ye göre, İslam toplumunun kurtuluşu, dinin saf ve temiz haliyle algılanması ve pratiğe geçirilmesiyle mümkündür. İslam toplumlarında yaygın olan ve onun ruhuyla bağdaşmayan uygulamaların terk edilip onların yerine dinin aslı ikame

¹⁶¹ Abdullah Emin Çimen, "*Tahir el-Cezâirî*", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, 396; Muhammed Kürd Ali, "*Şeyh Tahir el-Cezâirî*", *Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye*, Dımaşk 1921, c. 1, Sayı, 1, s. 18.

edilmelidir. Dinin yorumlanmasında aklın ve ilmin rehberliği ön plana çıkarılmalıdır. el-Cezâirî'ye göre Müslüman toplumların kalkınması sadece ilme dayalı bir yöntemle gerçekleşemez. Makul bir kalkınma ancak ilmin, ahlakî değerlere paralel bir şekilde geliştirilmesiyle mümkündür. Ayrıca Doğu toplumlarının gelişiminde ahlakî değerlerin göz önünde bulundurulması, kalkınmanın temel şartlarından biridir.¹⁶² Arapçaya ve Arap toplumlarının örf ve adetlerine büyük önem atfeden el-Cezâirî, Arapçanın, Arap adet ve geleneklerinin korunmasını sağlayacak resmi kurumların açılmasını gerekli görmüştür.¹⁶³

Kürd Ali'nin¹⁶⁴ fikir dünyasına bakıldığı zaman, el-Cezâirî'nin düşüncelerinin izdüşümlerini görmek mümkündür.¹⁶⁵ Kürd Ali de el-Cezâirî gibi, özel manada Şam'ın genel manada da Arap dünyasının kalkınması konusunda gayret sarf etmektedir. Arap dünyasının gelişmesi ve kalkınmasında batı dünyasının örnek alınabileceğini düşünür. Fakat batı değerlerinin sorgusuz sualsiz taklit edilmesiyle değil aksine batı değerlerinin ciddî bir değerlendirilmeden geçirildikten sonra onlardan istifade edilmesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca Arap dünyasının kendi değerlerini bir tarafa bırakarak ilerlemesi, faydadan çok zarara neden olacağını düşünür. Zira bir ulusun sağlıklı kalkınmasında dil, adet ve geleneklerini de kapsayan yerel dinamikler büyük bir önem arz etmektedir.

Bu meyanda Kürd Ali, Arap dünyasının kalkınmasında Arapçanın çok önemli bir yer işgal ettiğini ifade eder. Ancak gelişen ve modernleşen dünyanın getirdiği birtakım yenilikler Arapçanın bünyesine girerken onun aslına ve safiyetine herhangi bir zarara mahal vermemesi gerekir. Bununla birlikte Arapça, Arap ulusunun manevî kimlik bileşenlerinden temel bir parça olduğundan aslının korunması gerektiğine büyük önem verilmelidir.¹⁶⁶

¹⁶² Çimen, *a.g.m.*, s. 397.

¹⁶³ Çimen, *a.g.m.*, s. 397.

¹⁶⁴ Kürd Ali'nin ilmî ve entelektüel açılardan yetkin hale gelmesine katkı sağlayan şahsiyetlerin başında el-Cezâirî gelmektedir. Kürd Ali, ilk ciddî eğitimini el-Cezâirî'den aldığı için ondan çok etkilenmiş ve hayatı boyunca da bu etki kendisinde gözlemlenmiştir. (Şeybanî, *a.g.e.*, s. 7) Her platformda hocasının fikirlerini dile getirmekten kaçınmamış ve yaşadığı sürece de onun fikirlerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Kürd Ali'ye göre Muhammed Abduh, Mısır'ın için neyi ifade ediyorsa el-Cezâirî de Suriye için aynı şeyi ifade etmektedir. el-Cezâirî, kız ve erkek çocukları için ilkokullar açmıştır. Gerekli olan dersler için müfredatlar oluşturmuştur. Öğretmenlere, eğitim metot ve yöntemlerini öğretmeye çalışmıştır. Liselerin inşa edilmesi ve *Daru'l-kutubi'z-Zâhiriyye*'nin ihya edilmesinde katkıları olmuştur. Hayatı boyunca ilmin gelişmesi, eski ve yeni eserlerin neşredilmesi ve din ve dünya ile ilgili ilimlerin canlandırılması için çaba harcamıştır. (Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, III, 892)

¹⁶⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, III, 767.

¹⁶⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, III, 667-668.

Yukarıdaki bilgiler ışığında şunu açıkça dile getirebiliriz ki, Kürd Ali'nin fikirlerinin büyük çoğunluğu, el-Cezâîrî'nin teoriden pratiğe geçmeyen fikirlerini hayata geçirmek, pratiğe geçen fikirlerini de bir üst aşamaya taşıyarak onları daha da geliştirmek ve toplumsal hayata daha da faydalı hale getirmenin tezahürüdür. O, el-Cezâîrî'yi Arapça, Arap ve Arap kültürünü araştırma sevgisini kendisine aşıl原因an kimse olarak görmektedir.¹⁶⁷ Nitekim Suriye valisi Nazım Paşa kendi çocuğuna özel ders vermek için Kürd Ali'yi davet eder ve kendisine hocan: “*Tahir el-Cezâîrî'nin fikirlerinden öğrendiklerini oğluma telkin etmen benim için yeterlidir*”¹⁶⁸ demesi gerçek manada onun, el-Cezâîrî'nin fikirlerinin taşıyıcısı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.¹⁶⁹

Yaşadığı sürece el-Cezâîrî'nin yanından ayrılmayan Kürd Ali, hocasının Arap Dili ve Belağatına yaptığı hizmetlerini, Arapça yazılan mahdut eserleri toplama konusundaki gayretlerini, Arapça öğretilmesi konusundaki çabalarını, Arap dünyasının ilmî ve teknoloji bakımından kalkınmasının gerekliliği hususundaki fikrî mücadelesini yakından görme fırsatı olmuştur.¹⁷⁰ Böylelikle Kürd Ali'de Arapçayı ve Arap kültürünü yaşatma sevgisi ve azmi yavaş yavaş pekişmeye başlamıştır.

2.2. Dil Bağımsızlığı ve İlmî Kalkınma

5 Haziran 1916 tarihinde Şerif Hüseyin tarafından Osmanlı devletine karşı başlatılan bağımsızlık hareketinin önemli temsilcilerinden biri Şerif Hüseyin'in Oğlu Emir Faysal'dır. Emir Faysal, 1913 tarihinde Osmanlı *Meclis-i Mebusan*'a üye seçildikten sonra Cidde naibi olarak görev yaptı. Arapların bağımsızlığını savunduğu için Şam'da kurulan gizli cemiyetlerle temas kurdu ve *el-'Arabîyyetu'ı-Fetât* teşkilatının yeminli üyesi oldu. Osmanlı devletine karşı yapılan bağımsızlık mücadelesinde, Osmanlı güçlerine karşı savaştı. Şam bölgesinin Osmanlı devletinden koparılmasında Faysal ve kumandasındaki ordu İngilizlerin yardımıyla aktif bir rol oynadı. 1919 yılının Ocak ayında Paris Barış Konferansına İngiltere'nin desteğiyle Hicaz temsilcisi olarak Katılan Emir Faysal burada Arap bağımsızlığını savundu. Ama İngiltere ve Fransa bunu kabul etmeyerek 1919 tarihindeki gizli antlaşmalar çerçevesine bölgede manda rejiminin kurulmasına karar

¹⁶⁷ Muhamed İbrahim Şeybânî, *a.g.e.*, s. 7; Abdülkerim Halife, *Muhammed Kürd Ali*, Matbûâtî'l-Mecma'î'l-Lugati'l-'Arabîyye, Dimaşk, 1976, s. 27.

¹⁶⁸ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 92.

¹⁶⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* s. 92.

¹⁷⁰ Kürd Ali, “*Şeyh Tahir el-Cezâîrî*”, s. 17-21.

verdiler.¹⁷¹ Öteden beri İngilizlerin mandasına girmek isteyen ve bu konuda Suriye'deki Kürd Ali gibi etkin insanlara manda fikrinin kabul ettirilmesi hususunda telkinlerde bulunan Emir Faysal,¹⁷² 8 Mart 1920 tarihinde toplanan Suriye Genel meclisinde ilan edilen Büyük Suriye'nin krallığına getirildi.¹⁷³

Kürd Ali, Suriye bağımsızlığının akabinde hükümetin kurulması ve onun devletin maslahatına uygun düzenlemeleri yapması daha sonra ülkenin gelişmesi için gerekli çalışmaları başlatması gerekliliğini ifade eder. Ülkenin gelişmesi ve halkın refaha erişmesi için en önemli vasıtaların başında ilim ve bilim gelmektedir. Fakat bu ilmin, bütün halk geneline teşmil edilmesi önemli bir husus arz etmektedir. Çünkü ilmi gelişim, bütün tabanlarda kendini hissettirmese gerçek manada bir terakkinin meydana gelmesi mümkün değildir. İlim halka arz edilmesi veya ilmî manada bir tekâmülün halk nezdinde karşılık bulması için söz konusu ilmin, halka kendi diliyle sunulmasının önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bilmeyen ve anlaşılmayan bir dille eğitim yapılması muhatap kitlede ne bir gelişim ne de bir etki meydana getirir.¹⁷⁴

Kürd Ali, bir dilin kendisini çepeçevre kuşatan yabancı unsurlardan arınmadığı sürece kendi ulusuna katkıda bulunamayacağına inanmaktadır. Bu nedenle Suriye devleti kurulduktan sonra hükümetin ilk icraatlarından biri Arapçanın aslî hüviyetine kavuşturulması olduğuna inanır.¹⁷⁵ 1918 sonunda Osmanlı devleti Mondros Antlaşması'nı imzalamasıyla Suriye'deki Osmanlı yönetimi resmen sona ermesinden¹⁷⁶ kısa bir süre sonra Muhammed Kürd Ali de *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabî*'nin kurulması için o zaman ki hükümete teklifte bulunması¹⁷⁷ da bu düşüncesinin tezahürüdür.

¹⁷¹ Mustafa L. Bilge, "*Faysal I*", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 264.

¹⁷² Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 150-153.

¹⁷³ Bilge, *a.g.m.*, s. 264.

¹⁷⁴ Muhammed Kürd Ali, "*Neşetu'l-mecma'i'l-İlmiyyu'l-'Arabî*", *Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye*, Dimaşk 1921, c. 1, Sayı, 1, s. 2.

¹⁷⁵ Kürd Ali, *a.g.m.*, s. 2.

¹⁷⁶ Bozpınar, *a.g.m.*, s. 553.

¹⁷⁷ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 333-334; Şevki Dayf, *Mecm'u'l-lugati'l-'Arabiyye fi hamsine-'âmen*", b.t.y., 1984, s. 10.

2.3. Oryantalistlerin Doğu İlimleri ve Eserleri Hakkındaki Çalışmaları

Bu başlık altında Kürd Ali, oryantalistlerin doğu ilimleri hakkındaki çalışma ve gayretlerini, İslam dünyasına kıyaslayarak ele aldığı için biz de bu konuyu farklı başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

2.3.1. Oryantalistler ve Çalışmaları

Kürd Ali'nin birçok Avrupa ülkesine yaptığı seyahatlerin temel amaçlarından biri, modern bilim ve teknolojinin öncüsü kabul edilen ayrıca dönemin ilim ve medeniyet açısından önde gelen Avrupa ülkelerini yakından görmek, bu ülkelerdeki ilim ve medeniyet hakkında araştırmalar yapmak ve daha detaylı malumata sahip olmaktır.¹⁷⁸ Bir diğer amacı da, İslam kültür ve medeniyeti hakkında araştırmalar yapan, yaptıkları araştırmalar sonucunda eserler telif eden ve İslam kültür ve medeniyetinin Avrupa'ya taşınmasında büyük katkıları olan oryantalistlerle tanışmak ve onların kaleme aldıkları eserleri yakından incelemektir.

Kürd Ali, Avrupa'daki oryantalistlerin çalışmalarını yakından inceledikten sonra onların çalışmalarının takdire şayan olduğunu ifade eder. Çünkü oryantalistler, İslam kültür ve medeniyetinin ilerlemesine büyük katkıları olan Müslüman ve Arap âlimlerinin büyük uğraşlar neticesinde meydana getirdikleri eserlerin günümüze kadar gelmelerine aracılık eden ve bundan daha önemlisi bu eşsiz hazineleri yok olmaktan kurtaran insanlardır.¹⁷⁹

Oryantalist âlimler, XVI. asırda batıda matbaa icat edildikten sonra Arap ve Müslüman âlimlerin eserlerini basmaya başlamışlar. Bununla birlikte kitap basım tekniklerini daha ileri bir seviyeye taşımışlar. Araştırmacıların, kitaplardan kısa zamanda daha fazla istifade etmelerini sağlamak amacıyla bu eserlere fihristler eklemişler. Bu konuda Kürd Ali'nin dikkatini çeken noktalardan bir tanesi de oryantalistlerin kitapları çeşitli bilim ve sanat dalları adı altında büyük kütüphaneler oluşturacak şekilde çok miktarda eser basmalarındır. Oryantalistlerin bu konudaki gayretleri birçok temel eserin ihmal edilmesini önlemiş ve binlerce insanın bu eserlerden istifade etmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda bu gayretler, Müslüman ve Arap âleminin üzerinde yükseldiği muazzam

¹⁷⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 184.

¹⁷⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 194.

hazinelerin sırlarına vakıf olmasına, bu denli büyük değerlere sahip çıkmasına olanak vermiştir.¹⁸⁰

2.3.2. Mısır ve el-Ezher Üniversitesi

Bütün bunlara karşın Müslüman ve Arap dünyası, batı dünyasından iki asır sonra kitap basımına başladığı ifade eden Kürd Ali, Müslüman ve Arap dünyasının bu işi pek başaramadığını da dile getirmektedir. Çünkü basılan kitaplarda kâğıt kalitesine dikkat edilmemiştir. Kitaplarda yazım hatalarından dolayı meydana gelen yanlışlar düzeltilip açıklayıcı notlar konulmamıştır. Ayrıca okuyucu açısından kitaplardan istifadeyi kolaylaştıracak fihristler oluşturulmamıştır.¹⁸¹ Her ne kadar bazı kitaplarda fihrist olsa da genel olarak çoğu kitaplara fihrist eklenmemiştir. Batının kullandığı modern yöntemler kullanılarak kitapların yazılması ve basılması gerçekleştirilememiştir.

Mısır'da iki yüzden fazla matbaa ve bu matbaalarda binlerce araştırmacı ve âlim bulunmaktadır. Bu insanların gayretleriyle eserler meydana getirilmektedir. Mısır da basılan bu eserleri İslam dünyasına satmamaktadır. Kürd Ali, Mısır'ın bu gayretini takdir etmektedir fakat şu noktada da Mısır'ın takındığı tutumu eleştirmektedir. Doğu ve batı kütüphanelerinde yayımlanması gereken birçok eser bulunmasına rağmen Mısır bu eserler hususunda bir şey yapmamaktadır. Bu konuda Oryantalist âlimlerinin yapacakları çalışmaları ve onların yayımlayacakları eserleri beklemektedir.¹⁸² Oryantalistler, Arap dili ve medeniyetine yabancı olmalarına rağmen doğu eserlerini basma konusundaki gayretlerinden vazgeçmiyorlar. Kürd Ali, Oryantalist âlimlerin gayretlerinin Arap ve Müslüman âlimlerine olmamasını büyük bir eksiklik olarak değerlendirmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: “*Avrupa milletleri, Finlandiya, İsveç ve Norveç'e varıncaya kadar bizim dilimize ilgi gösterdiler. Edebiyatımızı ve ilimlerimizi yaymak için hiç de azımsanmayacak kadar çaba harcadılar. Biz ise, -mesele sanki bizi ilgilendirmiyormuş gibi- duyduklarımıza ve gördüklerimize gözlerimizi kapatıyoruz. Kültür alanında geri kalmamızdan dolayı geçmişe sığınacak bazı mazeretlerimiz bulunsa da, bugün onların metotlarını ve yöntemlerini taklit ettiğimizde, birçok davranışlarında onlar gibi hareket*

¹⁸⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 194.

¹⁸¹ Muhammed Kürd Ali, “*Eseru'l-musta'ribin min ulemâi'l-meşrikiyyât fi'l-hadâratil-'Arabiyye*”, *Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye*, Dımaşk 1927, c. 7, Sayı, 10, s. 437.

¹⁸² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 195.

ettiğimiz göre acaba ne gibi bir mazeretimiz olabilir! Fakat görüldüğü kadarıyla bizler, düşünce akışları, faaliyetleri, düzene riayetleri ve tertibe düşkünlükleri konusunda kendilerini güzelce taklit etmiyoruz.”

Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi'nin âlimleri, İslam âlimlerinin eserlerini yayımlama konusunda ciddî bir çabanın içerisine girmediklerinden yakınan Kürd Ali, el-Ezher ulemasına Arap âleminde düşüncenin gelişmesi için umut bağlamakta fakat el-Ezher ulemasının eserlerin yayımlanması konusundaki olumsuz tutumları ondaki umutların yok olmasına neden olmaktadır. Sadece el-Ezher uleması,¹⁸³ elli yıldan bu yana İslam âlimlerinin eserlerinden birini yayınlamaya önem verselerdi, bugün binlerce eserin basılması için başkalarına umut bağlanmazdı. Basılan bu eserler, düşünce tarzımız üzerine büyük bir etki bırakır, düşünce tarzımız değişir, Müslüman ve Arap âleminin araştırma ve düşünme mevzuları farklılık arz ederdi.¹⁸⁴

2.3.3. Samimiyet

Oryantalist âlimlerin gayret ve azimlerini takdirle karşılayan Kürd Ali, böyle bir gayretin kendilerinde olmadığını esefle dile getirmektedir. Ona göre, oryantalistlerin

¹⁸³ Âlimler konusunda da bir kıyaslama yapan Kürd Ali bugünkü âlimler, geçmişin zengin medeniyetini meydana getiren âlimlerin yaşadığı aynı topraklar üzerine yaşamakta, aynı havayı solumakta, aynı gök kubbe altında bulunmalarına rağmen neden onlar kadar çalışmamaktadırlar. Hatta bugün ilim yapma araçları ve çalışma fırsatı daha fazladır. Bugünkü âlimlerin özgürlük alanları ve mali imkânları daha fazladır. Bütün bu imkânlarla rağmen günümüz âlimleri ihmalkâr davranmakta ve çalışmama hususunda da akla ve mantığa sığmayan birtakım bahaneler üretmektedir. İlim ve bilimin fertler vesilesiyle gelişmesinin mümkün olduğunu ısrarla vurgulayan Kürd Ali, Mısırda da ilmin yayılması bireyler vasıtasıyla ve onların gayretleriyle mümkün olduğunu vurgular. O dönemde Mısır diğer Arap ülkelerine nazaran ilmi seviyesinin yüksek olması hasebiyle Kürd Ali tarafından bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Mısırda ilime katkıda bulunan âlimlerin kendi ayakları üzerinde durarak, karşılarına çıkan engellere göğüs gererek ve mücadele ederek ilmi yaymışlardır. (Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 198) Kürd Ali'ye göre Arap dünyasının ilerlemesi, bütün ilim ve sanat dallarında çalışan âlimlerin gayret ve azimleriyle mümkün hale gelecektir. Bir medeniyetin ilerlemesi için iki tane temel ayak bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dini ilimler ikincisi ise pozitif ilimlerdir. Din alanında çalışmalar yapan âlimler için önemli olan sadece nakiller yapmak değildir. Bunun yanında eserler vücuda getirmek, ülke ve toplumun sorunlarına çözümler bulmak ve toplumun menfaati ile örtüşen gerçekleri gün yüzüne çıkarmaktır. Sadece nazari ilim ve ilmi prensipleri ezberlemek, faydalı bir amelle desteklenmediği sürece gereken faydayı sağlamaz.¹⁸³ Pozitif ilimlerde çalışan âlimler de kendi alanlarında hakkıyla düşünseler ve sanatlarına elverdiğince hizmet ederlerse, yaptıkları buluşları insanlara yaysalar, Arap dünyasının oluşturduğu kütüphaneler, bir nesil geçmeden bu âlimlerin ortaya attığı ve çözdüğü sorunlarla, araştırmalarla ve etütlerle zengin hale gelir. Böylece Araplar, edebiyat ve sanatta yabancı kitaplara muhtaç olmaktan kurtulur. (Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 240)

¹⁸⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 195.

yaptıkları çalışmalarda başarılı olmalarının temelinde samimiyet¹⁸⁵ vardır. İlme ve edebiyata yaptıkları hizmetleri sadece ilim öğrenmek amacıyla yapmaktadırlar. Ayrıca Müslüman ve Arap âleminin bilmedikleri kendine ait eserleri gün yüzüne çıkardıkları için, ilim adına büyük bir hizmette bulunmuşlardır.¹⁸⁶

Kürd Ali, İlim alanındaki çalışmaların istenilen düzeyde olmamasını, bu alanda çalışan insanların ilim ve medeniyete katkıda bulunmak amacıyla değil de sadece vazifeye atılma amacı ile hareket etmelerinden kaynaklandığını ifade eder. Sadece vazifeye atılma amacı manevî bir hastalıktır. Bu hastalık yüce Allah'ın dinine ve şeriatına hizmeti havale etmiş olduğu herkese sirayet etmiştir. Oysa umulan, kesbî (çalışarak elde edilen) ve ledünnî (Allah vergisi) yeteneklerinin kendilerini bu seviyeden daha yukarı çıkarmasıdır. Çünkü onlar, şu anda makam ve mansıba erişmek için başkalarıyla yarışıyorlar ve mertebelere yükselme konusunda bayağı isteklidirler. Umulan bir diğer şeyde yeteneklerinin, maddiyatın dışında, akıl ve kalpleri ile yönelecekleri faydalı bir hedef belirlemesidir.¹⁸⁷

2.3.4. Öğrenciler

Kürd Ali, Arap dünyasının geçmişi ve bugünüyle karşı karşıya getirip iki dönemi mukayese ettiğinde bugünkü öğrencilerin daha fazla imkâna sahip olduğunu belirtir. Bugün bazı Arap talebeleri özgürlük ve idareleri açısından daha iyi durumda oldukları halde sadece bir diploma elde etmekten başka bir şey düşünmüyor olmaları, Kürd Ali tarafından kabul edilemez bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Arap öğrencilerin okulu bitirip diploma almaları ve daha sonra hükümet dairelerinde ve adliye saraylarında işe girmeleri onların en çok arzuladıkları bir şey olabilir. Hatta herhangi bir memurluğa tayin

¹⁸⁵ Kürd Ali göre bir ülkenin ilim, medeniyet ve kültür gelişmesinde en büyük etkenlerden bir tanesi maneviyattır. Maneviyat, ilimin ilerlemesine katkıda bulunan teknik donanımlar kadar önemli ve değerlidir. Hatta bazen maneviyatın önemi daha fazla olabilmektedir. Güzel bir isim, eser, büyük bir ecir ve övünme gibi manevi tutku ve sevgi olmasa, ne din ayakta kalır ne de dünya düzelir. Bu faktörler olmasaydı bu modern medeniyet parlamazdı ve içindeki güç ve yaratıcılık bizlere hâkim olmazdı. Kürd Ali, İslam medeniyetinin geçmişi ile bugünkü konumu kıyasladığında, İslam medeniyetinin manevi değerlerin saikiyle inşa edildiğini vurgular. İslam medeniyetini ortaya çıkaran âlimler, maneviyatı her türlü maddiyata tercih etmemiş olsaydı, zamanın, günümüzde haleflerinin elinde kısırlaştırdığı işlerin onda birini bile gerçekleştiremezlerdi. Müslüman âlimlere baktığımız zaman, bunların arasında her asırda hali vakti yerinde olanların birkaç kişiyi geçemeyeceğini göreceğiz. Müslüman âlimlerinin ekseriyeti hali vakti yerinde olmayan insanlardır. Fakat onların maneviyat ve gayret onların ilim alanında daha fazla çalışmasına zemin hazırlamıştır. (Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 238)

¹⁸⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 195.

¹⁸⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, s. 236-237.

olmaları onlar tarafından dünya ve ahiret mutluluğunun bir garantisi olarak görülebilir. Fakat o, bu gibi emellerden daha üstün ve değerli şeylerin olduğunu ifade eder.¹⁸⁸ Örneğin ilim ve medeniyet açısından kendi vatanına hizmet etmek daha değerli ve erdemlidir. Bu binaendir ki Kürd Ali'nin *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabi*'yi kurmasının hedeflerinden biri ilim, dil, edebiyat alanında hizmet verecek ilim erbapları yetiştirmektir.

Kürd Ali, Müslüman ve Arap medeniyetinin bıraktığı zengin mirası görmektedir. Ancak bırakılan zengin miras atıl bir şekilde bir kenarda bekletilmekte ve hor görülmektedir. Ayrıca söz konusu mirasın işletilmesi için herhangi bir kıpırdamanın olmaması, Kürd Ali tarafından esefle karşılanmış bunun neticesinde de görüş ve fikirlerinde biraz sertlik artmıştır. Bunu en açık şekilde şu görüşlerinde görmekteyiz. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, kendi döneminde el-Ezher'de eğitim gören öğrenciler arasından zeki olanları seçerek, onları eğitim için Paris'e göndermiştir. Kendilerine üç kuruştan fazla tahsilat verilmeyen öğrenciler ilim açısından başarılı ve faydalı olmuşlardır. Yine aynı şekilde el-Ezher'de bir âlim aylık üç, dört ya da beş Mısır cüneyhini geçmeyen bir maaş alırken Müslümanlara (maaşlarının arttığı döneme nispetle) daha fazla faydalı olmuştur. Bugün el-Ezher'de bir hoca otuz, kırk ya da elli cüneyh almaya başlamıştır. Bir hocanın maaşı bu kadar arttığında ilgisi ve ihtimamı kendi refahına yönelmektedir. Daha önceleri ise düşüncesi, bir yandan topluma yararlı olmaya, diğer yandan da yararlanmaya yönelikti.¹⁸⁹ Kürd Ali'nin burada sözü edilen görüşleri elbette ki âlimlerin mali açıdan zorda bırakılması değildir. Bilakis kendi kültür ve medeniyetinin araştırılması konusunda gördüğü eksikliklerin ruh dünyasına yaptığı baskılar sonucunda ortaya çıkan görüşlerdir.

Kürd Ali, yukarıdaki değerlendirmeleri, oryantalistlerin doğu ilimleri hakkında yaptıkları araştırmaları gördükten sonra kaleme almıştır. Ona göre oryantalistler, doğu ile batı arasında bir köprü vazifesi gören insanlardır.¹⁹⁰ Batının ilerlemesinde oryantalistlerin büyük katlılarının olduğuna inanmaktadır.¹⁹¹ Oryantalistler, Müslüman ve Arap âleminden aldıkları ilimle bu kalkınmanın baş mimarları olmuşlardır. Ayrıca Doğu ilimlerinin bugünkü varlığını oryantalistlerin gayretlerine bağlamakta ve söz konusu ilimlerin yok

¹⁸⁸ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 237.

¹⁸⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 236.

¹⁹⁰ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 221.

¹⁹¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 237.

olmaktan kurtaran insanlar olarak görmektedir.¹⁹² Oryantalistlerin Arap ilimleri hakkında yaptıkları araştırmaların batı dnyasının kalkınmasında nasıl etki yarattığını üzerinde durulması gereken bir konudur. Söz konusu kalkınmanın bizim ve dilimiz yani Arapçanın üzerindeki etkilerini bilmek bizi ilgilendiren bir husustur. Arapçaya yaptıkları hizmet farklı amaçlar için de olsa onların bu gayretlerini bilmek gerekir.¹⁹³

Kürd Ali, Mısır, Şam ve Avrupa ülkelerindeki bazı oryantalistlerle (Arap dilinde uzman kişiler) tanışmasını kendisi için büyük bir şans olarak görmektedir. Çünkü bu âlimler kendi ülkelerinde, Avrupa medeniyetini, kütüphanelerini, müzelerini, Müslüman ve Arap âlimlerinin yazdıkları kitapları tanımasına imkân sağlayıp yardımcı oldular.¹⁹⁴ Ayrıca *Mecma'u'l Luga'l 'Arabiyye'*'yi kurduktan sonra altı kişiden fazla oryantalist âlimi onursal üye olarak seçmesi, farklı ülkelerdeki oryantalistlerle yazışması ve onların kitap ve makalelerini akademinin dergisinde yayımlatması, onların doğu ilimleri konusundaki gayret ve samimiyetlerini ilmi toplantılarda dile getirmesi şüphesiz ki onun, oryantalistlere attığı değerden ileri gelmektedir.¹⁹⁵

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki oryantalistlerin, Müslüman ve Arap kültür ve medeniyeti üzerine geniş çaplı araştırmalar yapmaları Kürd Ali'nin kendi kültür ve medeniyeti ile ilgili çalışmalar yapmasına vesile olmuştur. Bilhassa Arapça ile ilgili çalışmalarında şüphesiz ki oryantalistlerin¹⁹⁶ büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca batıda gördüğü modern eğitim metotlarının Arapça eğitiminde kullanılması gerektiğini savunması da batı ülkelerine gerçekleştirdiği gezilerin bir neticesidir.

2.4. Suriye'de İlmî Faaliyetlerin Gerilemesi

Kürd Ali'nin Osmanlı dönemindeki ilim ve kültür hakkındaki düşüncelerinde hocası Tahir el-Cezâirî'nin etkilerini görmek mümkündür. el-Cezâirî'ye göre Osmanlı devletinin, İslam vilayetlerinin en bayındır ve en önemli yerlerini fethetmesi, Müslümanların kötü talihlerinden biridir.¹⁹⁷ Osmanlı devleti, İslam ülkelerinin en bayındır vilayetlerini asırlarca

¹⁹² Kürd Ali, *el-Muzekkîrât*, I, 194.

¹⁹³ Kürd Ali, "*Eseru'l-musta'ribîn min 'ulemâi'l-meşrikiyyât fi'l-hadâratî'l-'Arabiyye*", s. 441.

¹⁹⁴ Muhammed Kâmil İyâd, *Muhammed Kurd Ali Muessisu'l- Mecma'u'l- 'İlmiyyu'l-'Arabî*, Matbû'âtu Mecma'i'l Lugati'l 'Arabiyye bi Dimaşk, Matbaatu'l- Hicâz 1977, s. 179.

¹⁹⁵ Kâmil İyâd, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁹⁶ Kürd Ali, *Ğarâibu'l-Ğarb*, I, 154-171.

¹⁹⁷ Kürd Ali, *Ğarâibu'l-Ğarb*, I, s. 191.

cahillikle ve zorbalıkla yönetti, dinde yozlaşmaya sebep oldu ve cahillikten başka bir şeyi de yaymadı. Kürd Ali de hocası gibi Osmanlı devleti dönemine Arap ülkelerinde ilmin bir gerileme sürecine girdiğini ifade eder.¹⁹⁸ Söz konusu gerilemeyi birkaç sebep ile açıklamaya çalışmaktadır.

Kürd Ali, Osmanlı devletini, ilimden ziyade asker ve siyasetle uğraşan bir devlet olarak tanımlamaktadır. Ona göre, Osmanlı Türkleri öteden beri –savaşta askerleriyle nasıl temayüz etmişse- siyâset alanında da siyasetçileri ile temayüz etmiştir. Devlet bu iki daldan başka evlat yetiştirmemiştir. Osmanlı döneminde yetişen âlimler ile Arap dünyasının yetiştirdiği âlimler üzerinden bir kıyaslama yapan Kürd Ali, Osmanlı döneminde yaşayan ve mütefekkir olarak kabul ettiği Celal Nuri İleri Beye atıfta bulunarak şunları söylemektedir. Türk milleti İbn Rüşd ayarında ve diğer âlim ve filozof seviyesinde kayda değer bir tek âlim yetiştirememiştir.¹⁹⁹

Kürd Ali, Osmanlı devletinin Araplara karşı dışlayıcı bir politika benimsediğini ve Osmanlı devletinin Arap vilayetlerini fethetmesiyle birlikte Araplara değer vermediğini ifade eder. Osmanlının kendi çıkarlarını korumak ve kollamak için Araplara böyle davrandığı düşünür. Türkler, Arap ülkelerini fethettikten sonra siyasette, idarede ve askerlikte esas makam ve mertebeleri kendilerine ayırdılar. Osmanlı, Arap beldelerinde dört asır hüküm sürmesine rağmen, Arapları kendi saltanatına fiilen ortak etmedi. Osmanlı devleti, bazı Araplara ancak kendi uyruklarını terk ettikten sonra görev verdi. Araplara görev verilmesi de Osmanlının son dönemlerine rastlamaktadır. Buna rağmen Araplara herhangi bir ağırlığı olmayan ziraat ve evkâf gibi bakanlıklar verilmiştir.²⁰⁰ Ayrıca Arap beldelerinde önemli dinî vazifeler Türklerden oluşan bir gruba tevdi edildi ve yerel âlimler saf dışı bırakıldı. Kürd Ali, bu uygulamanın Şam için de geçerli olduğunu ve Ebu Muhammed el-Makdisî'nin Şam'daki medreselere, Araplardan hiç kimsenin yönetici olarak atanmadığını belirttiğini ifade eder. Saf dışı bırakılan âlimlerde bir küskünlük meydana geldiği için ilmî faaliyetlerden soğudular. Buna rağmen selim fitrat sahibi ve ilme âşık olanlar ilimle ilgilenmeye devam ettiler. Söz konusu gayret birkaç kişi ile sınırlı olduğundan istenilen etkiyi yaratamamıştır.²⁰¹ Ayrıca Arap bölgelerinin Osmanlı

¹⁹⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, III, 719.

¹⁹⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 174.

²⁰⁰ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 185.

²⁰¹ Kürd Ali, *Hutatu 'ş-Şâm*, IV, 51.

hâkimiyetine girdiğinde ilim ve kültür hayatının başşehri İstanbul olduğu için bu bölgelerdeki âlimler İstanbul'a gitmişlerdir.²⁰² Bunun doğal sonucu olarak geçmişe kıyasla Şam bölgesi de ilmî hayat, biraz durgunlaşmıştır. Osmanlı yönetiminde bulunan bölgelerdeki âlimlerin İstanbul'a gelmesiyle birlikte o bölgelerdeki ilmî faaliyetlerin çoğunda gerileme başlamıştır.²⁰³

Şam, Osmanlı devletinin idaresine girince, yöneten ile yönetilenler arasında bir dil farklılığı meydana geldi. Dil farklılığının ilmin gelişmesi ve ilerlemesinde bir çöküşe neden olduğunu belirtir.²⁰⁴ Osmanlı devletinin Şam'a yönetici olarak gönderdiği kimselerin Türk olması ister istemez yöneticiler ile halk arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasını engellemiştir. Sağlıklı iletişimin kurulamaması ilmin gerilemesinde de etkili olmuştur.

Kürd Ali, Osmanlının son dönemlerinde -bilhassa İttihat ve Terakki döneminde- Arapların daha fazla dışlandığını dile getirir. Türk milletine kör bir taassupla bağnazca bağlı olan bazı Türk valiler, Arapça konuşan herkesten tiksinti duymaya başladılar. Arapça konuşan memurları, Arapça konuştuğu için bunu, onun aleyhine bir eksiklik olarak kabul ettiler. Amirleri bunu daha da ileri götürerek onların isimlerinin karşısına terfisini geciktirecek bir işaret bile koyabiliyorlardı. Arapçaya karşı nefret öyle seviyeye geldi ki Türk, Kürt ve başka unsurlar Arapçayı bildikleri halde devlet ricalinden bazılarının sevgisini kazanmak için Arapçayı bildiklerini inkâr ediyorlardı.²⁰⁵

Kürd Ali, Osmanlı döneminde bölgeye gönderilen valilerin eğitim alanında ciddi deformasyonlara yol açtığını ve eğitimin yayılmaması için ellerinden gelen her türlü çabayı sarf ettiklerini beyan eder. Türkçeyi bilmeyen öğretmenlere Türk belagatı dersini verdiklerini, Arapça iki kelime etmeyi beceremeyen Türk'e de liselerde nahiv, sarf, mantık ve Arap belagatı derslerini verdiklerini ifade eder. Bununla birlikte Beyrut hazırlık okuluna İslam dini dersi vermek için Ermeni bir öğretmen gönderilmiş, Ermeni'ye kendi başının çaresine bakmasını ve senin için zor bir durum olmadığı ifade edilmiştir. Şam'a da din derslerini vermek için Türkleşmiş Hristiyanlar tayin edilmiştir.²⁰⁶

²⁰² Tomar, *a.g.m.*, s. 557.

²⁰³ Kürd Ali, *Hıtatü's-Şâm*, IV, 51.

²⁰⁴ Kürd Ali, *Hıtatü's-Şâm*, IV, 51.

²⁰⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 158-159.

²⁰⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 164.

Kürd Ali, Osmanlı döneminde Şam bölgesine vali olarak gönderilen yöneticilerin Arapları cahil bırakmak için çok çaba sarf ettiklerini ifade eder. İsmail Fazıl Paşa Suriye valisi olarak görev yaptığı bir dönemde *Cebel-i Aclûn* valisi, Kürd Ali'den yerel okullar için altmış öğretmen seçmesini talep etti. Kürd Ali, başarılı öğretmenler seçmek için üç ay zaman harcadı ve sonunda on üç öğretmen ile İsmail Fazıl Paşanın yanına gitti. İsmail Fazıl Paşa, öğretmenlerin Türkçe bilmediklerini öğrenince öğretmenlerin göreve başlamasına izin vermedi. Kürd Ali, bu olayın sebebini öğrenmek isteyince İsmail Fazıl Paşa Kürd Ali'ye; "*Araplara bizimle savaşacakları silahı nasıl veririz. İlim bir silahtır. Biz sizleri silahlandırmak istemiyoruz. Bizim politikamız, sizi eğitmek üzerine kuruludur*" diye cevap verdi.²⁰⁷

Yine aynı vali döneminde bazı köylüler kendi çocukları eğitmek için validen bir okul inşa etmesini istediler. Vali de, okul köylüler tarafından yapıldığı takdirde kendilerine öğretmen tahsis edeceği sözünü verdi. Köylüler okul yapmak için seferler oldu fakat belli bir süre sonra köylüler okul yapmaktan vazgeçti. Kürd Ali, olayın iç yüzünü araştırdığında Şam'lı bir kişinin köylülere gelip: "*Köyünüze okul yaptırmak, devletin çocuklarınızı askere almasını kolaylaştırır*" dediğini öğrendi. Kürd Ali, büyük ihtimalle bu projenin akamete uğraması, valinin saptırması sebebiyle olduğunu ve vali politikasını, iş uygulamaya dökülünce hayata geçirdiğini ifade eder.²⁰⁸

el-Cezâîrî, gençlik yıllarında Suriye Maarifinde müfettişlik görevini ifa etmiş, Suriye'de ilkokulları kendisi kurmuş ve bütün öğretim kitaplarını kendisi yazmış bir şahsiyettir. el-Cezâîrî'nin görev yaptığı dönemde Vilayet Maarif müdürü Kemal Bey, el-Cezâîrî'ye eğitimin yayılması için bu kadar çok çaba harcamaması gerektiğini söyler. Suriye'de Müslümanlar arasında eğitimin yeterli derecelerde ilerlediğini rakamlarla ifade eder. el-Cezâîrî de o dönemde kendi diyarlarında okuma yazma bilmeyenlerin sayısı %97'den fazla olduğunu belirtir. Kürd Ali bu olayı, Osmanlı'nın Arapları cahil bırakmasının vahim bir göstergesi olarak değerlendirir.²⁰⁹

Kürd Ali, Osmanlı'nın Arapları cahil bırakma politika sonuçlarının pekiyi olmadığı kanaatindedir. Bu tarz politikaların uygulanması sonucunda Arapları cahil bırakıp çağdaş

²⁰⁷ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 189.

²⁰⁸ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 190.

²⁰⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 163-164.

medeniyetlerin gerisinde bırakırken, onların yanı başında bulunan Hıristiyan komşuları yıldan yıla ilerleme kaydediyorlardı. Cemaat okulları ve misyonerlik cemiyetleri, Hıristiyanların ilerlemesi için gayret sarf ediyorlardı. Cemaat okulları ve misyonerlik cemiyetleri, Hıristiyanlar için okullar açıyor, dil ve müspet ilimleri öğretiyorlar. Böylelikle halkı mücadeleye hazırlıyorlardı.²¹⁰ Kürd Ali, Hıristiyanların ilim alanında cemiyetleri sayesinde ilerlediklerini söylerken, Müslümanların soyut bir hilafet algısına dayanmasını talihsizlik olarak değerlendirir. Çünkü Müslümanlar, İslam ve Müslüman kelimeleri ile kandırılıyor, önder kabul ettikleri kişiler ise din adına onların fikirlerini yok ediyorlardı. Böylelikle Müslümanlar varlık sahasında yok olmaya mahkûm ediliyordu.²¹¹

Kürd Ali, Osmanlının Araplara karşı uyguladığı cahilleştirme politikalarını eleştirirken hiç bir zaman Suriye'nin Osmanlı devletinden ayrılmasını istememiştir.²¹² Araplara karşı yapılan haksızlıkların Osmanlı devletine karşı memnuniyetsizliklerin artmasına sebebiyet vereceğini dile getirmiştir. O, Arapların meşru haklarını talep ettiğini, bu hakların Arapların devletin uyruğundan çıkarmayan ve kalplerini devlete bağlayan talepler olduğunu ısrarla vurgular.²¹³

Kürd Ali, Osmanlı yönetiminden eğitim ve öğretim alanlarında temel haklar ve makul taleplerde bulunduğunu ifade eder. Öğrencilerin daha iyi bir eğitim alabilmeleri için ilkokul ve lise seviyesinde eğitimin Arapça verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Arap vilayetlerindeki mahkemelerde adli işlemlerin Arapça yapılmamasından dolayı halk mağdur bir durumdaydı. O da bu mağduriyetin giderilmesi için Arap vilayetlerindeki mahkemelerde işlemlerin Arapça yapılmasının gerekliliğini ifade etmiştir.²¹⁴

Kürd Ali, Osmanlı yönetimi tarafından Şam bölgesine yönetici olarak tayin edilen valilerin Arapça bilmediklerini söyler. Bu yüzden yöneticiler ile halk arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamıştır. Halkın sorunlarını dinleyecek ve onları çözüme kavuşturacak merciinin halkın dilinden anlamaması gerçekten bir halk için büyük bir sorun teşkil etmektedir. O, yöneticilerle halk arasında sağlıklı bir iletişimin temin edilebilmesi için

²¹⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkîrât*, I, 164.

²¹¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 192.

²¹² Axel Havemann, "Betewen Ottoman Loyalty anda Arab "Independence" Muhammed Kurd 'Ali, *Ğırğî Zaydan, Şakîb Arslân*, Quaderni di Studi Arabi Vol., Gli Arabi nella Storia: Tanti Popoli una Sola Civiltà (1987-1988), pp. 347-356

²¹³ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 121.

²¹⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* s. 121.

Osmanlı yönetiminden bölgeye gönderilecek valilerin Arapça bilmesi talebinde bulunmuştur.²¹⁵

Nitekim o, Osmanlı yönetimi bölgeden çekildikten sonra eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması için yoğun bir çaba içerisine girmiş. Maarif Bakanlığı yaptığı dönemlerde eğitimin kırsal bölgelere yayılması hususunda büyük mücadeleler vermiştir.²¹⁶ Osmanlı döneminde Arapçaya geçen Türkçe kelimelerin Arapçaya çevrilmesi için heyetler oluşturulup çalışmaların başlatılması hususunda önemli katkısı olmuştur.

2.5. Avrupa'daki Akademi ve Kütüphaneler

Kürd Ali'ye göre bir ulusun dili, tarihi ve edebiyatı tetkik edilmeden, o ulus hakkında doğru malumata ulaşılamaz. Kalkınmanın ve doğru malumatı elde etmenin yolu dilden geçer. Dil ise, her türlü bilgiyi elde etmenin ve bütün alanlarda ilerleme sağlamanın anahtarıdır. Bu bağlamda Avrupa'nın Arapçayı öğrenmek istemesi iki şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Birincisi, Haçlı Savaşlarıyla birlikte Avrupalılar, sanayi, ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarda kendisinden daha üstün olan bir medeniyetle tanışmış oldu. Doğu medeniyetinin üstünlüklerini kendi memleketlerine götürmek istediler.²¹⁷ Yani ilmî ve teknik alanlarda gelişmek isteyen Batı dünyası, parlak bir medeniyete sahip olan ve birçok medeniyete boyun eğdiren doğu medeniyetinin özellikleri hakkında araştırmalar yapmak istedi. Bunun için de görkemli doğu medeniyetinin konuştuğu dili yani Arapça dilini öğrenmeye yöneldi.²¹⁸ Batı dünyası, doğu medeniyetinin ilim, bilim, sanat ve kültürde gerçekleştirdiği ilerlemenin temel dayanaklarını öğrenmeye çalıştı. Arapçayı öğrenmeden doğu medeniyetinin sırlarına vakıf olamayacaklarını anladı. İkincisi ise, orta çağda Afrika, Asya ve Endülüs'te dinlerini yaymak için Batılı misyonerlerin ortaya çıkmasıdır. Batılı misyonerler gittikleri ülkelerdeki insanların dillerini öğrenmeden başarılı olamayacaklarını anlayınca doğu dillerini ve Arapçayı öğrenmeye başladılar. Bunun sonucunda 1311 yılından itibaren başta Viyana olmak üzere Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya gibi ülkelerde Arapça, İbranice, Süryanice ve Keldanice dilleri üzerinde araştırma yapan

²¹⁵ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, 106.

²¹⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 363-365.

²¹⁷ Kürd Ali, *Eseru'l-musta'ribin min ulemâ'l-meşrikiyyât fi'l-hadârati'l-'Arabiyye*", s. 342-343.

²¹⁸ Kürd Ali, *Ğarâibu'l-Ğarb*, I, 60.

müesseseler kurdular. Bu tarihten itibaren Avrupa'da bu gibi kurumlar çoğalmaya başlamıştır.²¹⁹

Batı dünyası, doğu medeniyetini araştırmak için, Arapça öğrenme konusunda birbirleriyle bir yarış içerisine girdiler. Nitekim Arapça konusunda öyle insanlar (Oryantalistler) yetiştirdiler ki bu insanlar, Araplar içinde doğmuş ve büyümüş bir kişinin bildiği Arapça'dan daha az Arapçaya vakıf değillerdi.²²⁰ Bununla birlikte bu insanlar, Arapça şiir ve nesir alanında önemli çalışmalar gerçekleştirdiler. Ayrıca Avrupa ve Amerika ülkelerinden bazı insanlar, Arapça ile ilgili dilsel sorunlar üzerinde çalıştılar ve Arapçayı bütün yönleriyle ele almaya çalıştılar.²²¹ Bu gelişmelerden dolayı Kürd Ali, batı dünyasının, doğu medeniyetini araştırmak için gerekli şartları ve altyapıyı oluşturduğunu ifade eder.

Geçmişte doğu ilimleri konusunda Fransa'daki oryantalistler diğer Avrupa ülkelerindekilere nazaran önde olmasına rağmen, günümüzde Alman oryantalistler ön safta yer almaktadır ve Arapçayı konuşma bakımından en mahir insanlardır. Ayrıca söz konusu oryantalistler Fransa, Belçika, Hollanda, İngiltere, Rusya ve İspanya'daki oryantalistlere göre Arap dili konusunda daha fazla uzmanlaşmışlardır. Hem sayı hem de bilgi bakımından diğer Avrupa ülkelerinden daha üstün bir konuma erişmişlerdir.²²²

Batılı oryantalistlerin gayretleriyle Avrupa'nın farklı şehirlerinde doğu ilimleri ve dilleri hakkında araştırma yapan akademi ve bu dille ilgili kitapların toplandığı kütüphaneler meydana getirilmiştir. Kürd Ali, İtalya,²²³ Almanya,²²⁴ Hollanda, Portekiz'deki akademi ve kütüphaneleri ziyaret ederek onlar hakkında araştırmalarda bulundu. Buna ilaveten Ali, 1908 yılında Fransa'ya gerçekleştirdiği ziyaretinde bir arkadaşı vasıtası ile Fransız Asya Cemiyeti ve Doğu Dilleri Okulu'nun kuruluş ve amaçları hakkında detaylı araştırmalarda bulundu.²²⁵ Bu araştırmalar neticesinde Suriye'de de buna benzer yani Arapça ve doğu ilimleri hakkında araştırma yapan bir kuruma ihtiyaç olduğunu hissine kapıldığı söylenebilir.

²¹⁹ Kürd Ali, *Eseru 'l-musta'ribin min ulemâi 'l-meşrikiyyât fi 'l-hadâratî 'l-'Arabiyye*, s. 343.

²²⁰ Kürd Ali, *a.g.m.*, s. 440.

²²¹ Kürd Ali, *Ġarâibu 'l-Ġarb*, I, 60.

²²² Kürd Ali, *Ġarâibu 'l-Ġarb*, I, 60.

²²³ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 227.

²²⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 229.

²²⁵ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, 61.

Fransa’da doğu dilleri ve ilimleri hakkında araştırma yapan Fransız Asya Cemiyeti ve Doğu Dilleri Okulu en meşhur iki ilmi kuruluştur. On sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren Fransa’da bir grup oryantalist, kendileri için gerekli ve farklı alanlardaki araştırmaların bir araya getirilmesini ve kendilerinin bir çatı altında bir araya gelmelerine dair büyük bir ihtiyaç hissettiler. Ayrıca yaptıkları ilmi çalışmaları duyuracak bir dergiye de gereksinim duydular. Bütün bu ihtiyaçlar Fransız Asya Cemiyetinin kurulmasına vesile oldu. Fransız Asya Cemiyeti 1822 yılında doğu bilimlerini hakkında araştırmalar yapmak amacıyla inşa edilen eski bir kurumdur.²²⁶

Kürd Ali, Fransız Asya Cemiyeti kurulduktan sonra bu cemiyetin hayata geçirdiği ilk projelerin başında Asya Dergisini (Journal Asiatique) yayım hayatına hazırlamak olduğunu ifade eder. Asya Dergisinin amacı doğu dilleri, tarihi, ilim ve eserleri hakkında araştırmalar yapmaktır. Nitekim ona göre, Asya Dergisi bilimsel özellikleri bakımından bugün bile Fransa’nın en önemli dergisidir.²²⁷ Kürd Ali, *Mecma ‘u’l- ‘İlmiyyu’l- ‘Arabî*’yi kurduktan kısa bir süre sonra akademinin Arapça alanında yaptığı çalışmaları halka duyurmak ve ilmi araştırmaları yayımlamak için *Mecelletu-Mecma ‘il-Lugati’l- ‘Arabiyye* Dergisini kurmuştur. İleride bu dergi hakkında daha fazla bilgi verileceği gibi Asya Dergisinin ilke ve amaçları ile *Mecelletu-Mecma ‘il-Lugati’l- ‘Arabiyye* Dergisinin ilke ve amaçları arasında bir paralellik söz konusudur.

Fransız Asya Cemiyeti’nin hedeflerinden bir tanesi de kütüphaneler oluşmaktır. Bu kütüphanelerde farklı türden kaleme alınmış kitapları, el yazması eserleri ve vesikaları toplamaya çalışmaktır. Bununla birlikte kendi üyelerinin ihtiyaç duyduğu ve faydalanmaları gerektiği dokümanların da toplanılmasıdır.²²⁸ Kürd Ali’nin de kurduğu ve başkanlığını yaptığı akademinin hedefleri arasında matbu ve el yazması eserlerden oluşacak zengin kütüphanenin kurulması vardır.²²⁹ Dolayısıyla Fransız Asya Cemiyeti ile *Mecma ‘u’l- ‘İlmiyyu’l- ‘Arabî*’nin hedefleri arasında bir kesişme noktasının olduğu görülmektedir.

²²⁶ Kürd Ali, *Ğarâibu’l-Ğarb*, I, 61.

²²⁷ Kürd Ali, *Ğarâibu’l-Ğarb*, I, 61.

²²⁸ Kürd Ali, *Ğarâibu’l-Ğarb*, I, 61.

²²⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 335.

Fransız Asya Cemiyeti doğu ilimleri ile ilgili araştırmalar yapmanın yanında eski paraların, tarihi değeri olan antika eşya ve eserlerin toplanması için de çalışmalar yürütmüştür.²³⁰ *Mecma‘u’l-‘İlmiyyu’l-‘Arabî* de bir müzenin oluşturulmasına ve tarihi değeri olan eşyaların toplanılmasına karar vermiş. Özellikle de şark ulemasının yazdığı el yazması eserlerin toplanılmasına büyük önem verilmiştir.²³¹ Nitekim her iki akademinin el yazması eserlerin ve antika eşyaların toplanma konusunda aynı hedefler doğrultusunda hareket ettiği görölmektedir.

Fransız Asya Cemiyeti, doğu ulemasının yazdığı veya doğu ile ilgili yazılan kitapların basılması için gerekli olan altyapıyı sağladıktan sonra kendi bütçesi ile doğu tarihi, dili, felsefesi ve dinleri hakkında kitaplar basmaya ve neşretmeye başladı. Buna ilaveten eğitim ve kùltür açısından faydalı birçok kitabın yayımlanmasında maddî ve mânevî yardımlarda bulunmuştur. Fransız Asya Cemiyetinin yaptığı en önemli hizmetlerden biri de el yazması eserlerin tercüme edilip yayımlanmasıdır.²³² *Mecma‘u’l-‘İlmiyyu’l-‘Arabî*’nin kuruluşunun ana hedeflerinden biri Arap dilinin yozlaşmasını önlemek olduğundan Arap dili ve edebiyatı ile ilgili kitapların neşredilmesine büyük önem vermiştir. Bununla birlikte farklı bilim ve sanat dalları ile ilgili kitapların da basımı yapılmıştır. Yine o dönemde eğitim ve öğretimde ihtiyaç duyulan kitaplar tespit edilip basılarak eğitime kazandırılmıştır.

Sonuç olarak Kürd Ali, Fransa’ya yaptığı seyahatlerde oradaki akademi ve kùtùphaneler hakkında detaylı araştırmalar yaparak bunların ilim ve kùltür hayatına katkılarını inceledi. Özellikle de kitap türleri açısından zengin kùtùphaneleri incelemesi kendisinde ayrı bir heyecan uyandırmıştır. Bunların sonucunda Fransa’daki ilmî hayatın gelişmesini ve ilmî şahsiyetlerin yetişmesinin akademi ve kùtùphaneler sayesinde meydana geldiğini düşünür.²³³ Ayrıca Suriye’de ilmî ve kùltürel hayatın gelişmesi için böyle akademi ve kùtùphanelerin burada kurulması gerektiği düşüncesi kendisinde oluşmaya başladı. Fransa’daki akademilerin çalışma yöntemleri ve amaçlarını iyi tespit etmesi Kürd Ali’yi, daha sonra kuracağı *Mecma‘u’l-‘İlmiyyu’l-‘Arabî*’yi de aynı yöntem ve amaçlar doğrultusunda çalışmasına vesile oldu.

²³⁰ Kürd Ali, *Ğarâibu’l-Ğarb*, I, 61.

²³¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 335.

²³² Kürd Ali, *Ğarâibu’l-Ğarb*, I, 61.

²³³ Kürd Ali, *Ğarâibu’l-Ğarb*, I, 101-103.

2.6. Arapçanın Yabancı Kelimelerden Arındırılması Hakkındaki Görüş ve Tespitleri

2.6.1. Yabancı Kelimelerin Kullanılması

Kürd Ali'ye göre, Arapçaya yabancı kelimelerin girmesinin nedenlerinden biri şehirde yaşayanların veya elit kesim diye tabir ettiğimiz insanların günlük hayatlarında Arapça kelimelerin yerine yabancı kelimeleri kullanmalarıdır. Şehirde yaşayan insanlar kendilerini medeni veya daha uygar göstermek için Arapça kelimeleri kullanmaktan imtina ederler. Yabancı kelimeleri kullanmak onlar için daha cazibeli ve albenilidir. Ona göre, bu insanların yabancı kelimeleri kullanmaları bir ihtiyaca binaen değildir, aksine kendilerinde şehirli havası yaratmak için bu kelimeleri kullanmaktadırlar.²³⁴ Bundan dolayı da Arapçadaki yabancı kelimelerin sayısı giderek artmıştır.

Kürd Ali, şehirde yaşayan insanların en fazla kullandıkları kelimelerden bazılarının şunlar olduğunu ifade etmektedir: فاتورة (Fatura), مانيفاتورة (Manifatura), فورمة (Forma), مزورا (Mezura), موضة (Moda), بروتستو (Protesto), إسقنطو (Iskonto), كورنيش (Korniş), أوتيل (Otel), أوسته (Usta) فانتيزي (Fantezi), ياقه (Yaka), باترون (Patron), جارسون (Garson), بيجاما (Pijama), جاكيتة (Ceket), بالطو (Palto), بنطلون (Pantolon), ساتين (Saten), أشارب (Eşarp), ماتينه (Matine), كريم (Krem), بودرا (Pudra), روج (Ruj), مانوكور (Manikür), تواليت (Tuvalet), فيتيرين (Vitrin), بانيو (Banyo), صالون (Salon), شورت (Şort), سبور (Spor), لوكاندة (Lokanta), كابين (Kabin), كابينه (Kabine) gibi.²³⁵

Kürd Ali, şehirli insanlar tarafından çokça kullanılan yukarıdaki kelimelerin hepsinin Arapçada karşılığının olduğunu belirlemektedir. Günlük hayatta sıkça kullanılan ve herkesin aşına olduğu kelimelerdir. Ayrıca bu kelimelerin tamamının halk yani avam kesimi tarafından bile bilindiğini onun için şehirli yani elit kesim tarafından bilinmemesinin mümkün olmadığını belirtir. Şehirli insanların bile bile Arapça kelimeleri kullanmamak için inat etmelerinin kendi anadillerine zarar vermekten başka bir şey olmadığını belirtir.²³⁶

Gündelik hayatta yabancı kelimelerin sıkça kullanılması Arapça kelimelerin ikinci plana atılmasına sebep olmuştur. Özellikle şehirde yaşayan insanlar tarafından yabancı

²³⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

²³⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

²³⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

kelimelerin kullanılması, bu kelimelerin daha çok yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Kürd Ali, şehirde yaşayan insanların Arapça kelimelerin yerine yabancı kelimeleri kullanmalarını Arapçaya zarar verdiği kanısındadır. Onun için şehirde yaşayan insanlara gündelik hayatta Arapça kelimeleri kullanma bilincinin kazandırılması gerektiğini düşünmektedir. Böylelikle yabancı kelimelerin kullanım alanı sınırlandırılmış olacaktır.²³⁷

Kürd Ali, şehirde yaşayan insanların Arapçaya zarar verdiklerini düşündüğü ikinci husus ise, şehirde yaşayan insanların kendi zevklerine uygun dilin Fransızca olduğunu düşünmeleridir. Fransızcanın medeniyet dili olarak kabul edilmesi ve Fransızca kelimelerin Arapça kelimelere tercih etmeleridir.²³⁸ Bunun doğal sonucu olarak günlük hayatta Fransızca kelimelerin kullanım alanı genişlemiştir. Daha çok elit tabakada görülmesi muhtemel olan bu tutumun Arapçaya zarar verdiği düşünmektedir. Aynı zamanda bu tutumun oluşmasında Arapçanın yetersiz olduğu veya medeniyet dili olmadığı iddia edilmesinin de doğru olamayacağını ifade eder. Şehirdeki insanların Fransızcanın medeniyet dili algısının Arapçanın gelişimine engel teşkil ettiği için bu algının değiştirilmesi gerektiğini belirtir.²³⁹ Çünkü bu insanlar farkında olmasalar bile Fransızcanın propagandasını yapmaktadırlar.

2.6.2. Halkı Arapça Kelimeleri Kullanmaya Teşvik Etmek

Kürd Ali, Arapçanın gelişmesi ve Arapçanın içindeki yabancı kelimelerin atılması için halkın tabanında bir seferberliğinin başlatılması gerektiğini düşünür. Çünkü yabancı kelimeleri en fazla kullanan ve onları telaffuz eden halk kesimidir. Arapçanın kendi bütünlük ve saflığını korumak için yapılan çalışmalardan halkın bilgisinin ve haberinin olmaması, yapılan işin yeterince kabul görmesini engeller. Onun için halk tabanına Arapça kelimeleri niçin kullanmaları gerektiğinin önemini anlatılmasının önemli bir konu olduğunu vurgular. Halkın Arapça kelimeleri kullanmaları için teşvik ve yönlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Aslında Kürd Ali yapılan işin halka mal edilmesi ve halkın desteğinin sağlanmasının bu konudaki çalışmaların başarıya ulaşmasında önemli etken olduğunun altını çizmektedir.²⁴⁰

²³⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

²³⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

²³⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

²⁴⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1096.

Kürd Ali, Arapça literatürüne giren ve uzun zamandan beri halkın kullandıkları yabancı kelimelerin bir anda atılmasının mümkün olmadığını ifade eder. Örneğin, أوتومبيل (Otomobil), بيسكليت (Bisiklet), لوكوموتيف (Lokomotif), فاغون (Vagon), واپور (Vapur) gibi yabancı kelimelerin yerine Arapça olan سيارة (Araba), دراجة (Bisiklet), قاطرة (Lokomotif), شاحنة (Kamyon), سفينة (Gemi) gibi kelimelerin kullanılması gerektiği ifade edilseydi halk buna icabet etmeyeceğini belirtir. Ayrıca بوسطة (Posta), تلغراف (Telgraf), تلفون (Telefon) kelimelerinin yerine بريد (Postane), برق (Telgraf), هاتف (Telefon) kelimeleri, كوبري yerine جسر (Köprü), مستشفى yerine خستخانه (Hastane), فابريكة veya فاوريقة (Fabrika), الذرور yerine بودرا (Pudra), المثنوى yerine بانسيون (Pansiyon), سندويش yerine الشطيرة (Sandviç), دار الأثار yerine أنتكخانه (Müze), مصرف بنك (Banka), كتيب yerine كتبخانه (Kütüphane) gibi Arapça kelimelerinin yapı, şekil ve kullanım açısından yabancı kelimelerden daha üstün olduğunu ifade edilse bile, halkın bu telkinlere kulak vermeyeceğini ve yabancı kelimeleri kullanmaya devam edeceklerini belirtir.²⁴¹

Aynı durumun Mısır halkı için de geçerli olduğunu vurgulayan Kürd Ali, Mısırdaki birçok şehir ve köyde Türkçe kelimelerin sıkça kullanıldığına şahit olduğunu söyler. Hatta eski evler veya yerleşim yerlerinde bile Türkçe kelimeler telaffuz edilmiştir. Örneğin, بابا (Baba), نانا (Nana), تيزه (Teyze), أنشته (Enişte), طربه (Torba), بقجه (Bahçe), شنطه (Çanta), شلته (Şilte), ظللمبه (Tulumba), ماشه (Maşa), بوياء (Boya), قولتق (Koltuk), كلیم (Kilim), تخته (Tahta), جزمه (Çizme), شادر (Çadır), أرمان (Orman), خرده (Hurda) gibi Türkçe isimler çoğunlukla telaffuz edilmektedir.²⁴² Bununla birlikte cadde ve sokaklarda İtalyanca, Rumca, Fransızca ve Türkçe kelimeler كومپوستو (Komposto), روستو (Rosto), فللتو (Fileto), أومليت (Omlet), ترشي (Turşu), بلاو (Pilav), ضولمة (Dolma), يخني (Yahni), كفتة (Köfte), صلابة (Salata), جاتو (Kek), صلصة (Salça), سبكي تي (Spagetti), كوتليت (Pirzola), فروتو (İçecek) gibi kelimelerin lokanta ve benzerleri yerlerde sıklıkla kullanılmaktadır.²⁴³

Araplar, kendi halklarından olmayan devletler tarafından uzun bir müddet idare edildi. Yönetimde bulunan devletler Arapların sosyal, siyasal ve kültürel hayatı üzerinde derin etkiler bıraktılar. Arap dilinin etkinlik alanını daraltmak için kasıtlı ve kasıtsız olarak yapılan çalışmalarda Arapçanın gündelik hayatta dumura uğramasına sebebiyet vermiştir. Yıllarca Arap halkı, Arap dilinin yanında başka yabancı dilleri de konuşmak mecburiyetinde

²⁴¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1096.

²⁴² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1096-1097.

²⁴³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

kaldı. Bu yüzden halkın aşına oluşu yabancı kelimeleri hayatlarından söküp atmaları kolay görünmemektedir. O, bu gerçeği kabullenmekle birlikte halkın artık yabancı kelimeleri kullanmamaları gerektiğine inanmaktadır. Arap milletinin dilinin Arapça olduğunu, Arapçanın sosyal ve kültürel hayatta gerekli olan kelime hazinesine sahip olduğunu ve halkın yabancı kelimelere ihtiyacı olmadığını ifade eder. Ayrıca Arapça öğrenilmesi en kolay dildir. Onun için halkın başka bir dile müracaat etmesi gerekmez. Arapça üslup açısından en akıcı dil olduğu için halkın yabancı bir dili tercih etmesine gerek bırakmaz.²⁴⁴ Arapça, kelime hazinesi ve üslup açısından yeterli olduğuna göre çözülmesi gereken sorun, halkın buna inanması ve harekete geçmesidir. Halk, her alanda Arapçayı kullanmanın önem ve ehemmiyetini kavradığı zaman Arapça kelimelerin yayılması hızlanmış olacaktır.

2.6.3. Arapçalaştırmada Anlamsal Bütünlüğün Sağlanması

Kürd Ali, yabancı kelimelerin Arapçaya çevrilmesinde başarının yakalanması, sadece halkın yeni kelimelere alışabilmesi ve onları kullanması ile ölçülemeyeceğini düşünmektedir. Yeni meydana getirilen ve Arapçaya kazandırılan kelimelerin sağlam bir temele oturtulması gerekmektedir. Arap literatürüne uygun kelimelerin seçilmesi gerekmektedir. Ona göre, anlam ve yapı itibarıyla Arapçanın ruhuna uygun yeni kelimelerin oluşturulmasında bilhassa fikir ve zihin dünyasını meşgul eden dil âlimlerinin bu konuya daha fazla duyarlı olmaları gerekir.²⁴⁵

Kürd Ali, yeni kelimelerin meydana getirilmesine emek harcayan dil âlimlerinin bazı hatalar yaptıklarını dile getirmektedir. Dil âlimleri, yeni kelimeler oluştururken ön plana aldıkları şey, kelimelerin telaffuz açısından kolay olmalarıdır.²⁴⁶ Ama kelimelerin anlamsal çerçevelerine dikkat etmemektedirler. Bir kelimenin telaffuz açısından kolay olabilmesi önem arz etmekle birlikte semantik açıdan da anlam derinliğine sahip olması gerekir. Rastgele harflerin bir araya getirilmesiyle kelimelerin oluşturulması, anlam açısından doğru kabul edilemez. Halkın yeni kelimeleri daha rahat telaffuz edebilmesi için yeni kelimelerin anlam derinliğine zarar verilmemesi gerekmektedir.²⁴⁷

²⁴⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

²⁴⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

²⁴⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

²⁴⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

Arapçaya kazandırılan yeni kelimelerin sadece okunuşlarına önem verildiğinde bu durumun Arapçaya birkaç yönden zarar verdiği tespitinde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, halk kendi ağız yapısına, telaffuzuna kolay gelen kelimeleri hemen benimser ve kullanmaya başlar. Kelimelerin arka planındaki anlam bütünlüğüne veya literatür uygunluğuna dikkat etmez.²⁴⁸ Belki anlamsal olarak yanlış olabilen bir kelime halk arasında doğru kabul edilerek gündelik hayatta yerini almış olur. İkincisi, halk kulak aşinalığı olarak duyduğu ilk kelimeleri o duyumla ezberlemektedir.²⁴⁹ Daha sonra ezberledikleri kelimelerin yanlış oldukları ortaya çıksa bile, yanlış kelimeleri düzeltme imkânı zor gibi görünmektedir. Üçüncüsü ise, anlamsal olarak eksik olan kelimelerin gündelik hayatta halkın ihtiyaçlarına cevap verecek bir hal alması ve halkın bu kelimelere aşına olmasıdır. Kürd Ali, halkın aşına olduğu, gündelik hayatta ihtiyaçlarını karşılayan kelimelerin anlamsal açıdan doğru olmadığını halka anlatmanın ve halkın onları kullanmamaları gerektiğini ifade etmenin zor olduğunu söylemektedir.²⁵⁰ Yani Arapçanın ruhuna uygun olmayan kelimelerin dilden dile dolaşması engellenemeyecektir.

Kürd Ali, dil âlimlerinin gayretleri sonucunda oluşturulan yeni kelimelerin semantik açıdan bir anlam bütünlüğü içerisinde olmaları gerektiğine inanmaktadır. Yeni kelimelerin meydana getirilmesindeki amaç, Arapçanın yabancı kelimelerin istilasından kurtulması olduğuna göre, yeni kelimeler Arapçanın tarihi ve kültürel birikimine uygun olarak oluşturulması gerekmektedir. Anlamsal olarak sağlam olmayan kelimeler halk arasında konuşulmaya başlandığı zaman daha farklı sorunların ortaya çıkması muhtemel görünmektedir. Onun için Kürd Ali, bu sorunların ortaya çıkmaması için işin başından önlem alınmasının daha doğru olacağını düşünmektedir.

Kürd Ali, yeni oluşturulan kelimelerde anlam bütünlüğünün sağlanması, Arapçanın ruhuna uygun hareket edilmesi için bilimsel bir heyetin oluşturulması ve alanında uzman kişilerin çalışması gerektiğini düşünmektedir.²⁵¹ Alanına hâkim insanların oluşturacakları yeni kelimelerde hata payının düşürülmesi sağlanmış olacaktır. Aslında Kürd Ali, bu düşüncesiyle hem dil âlimlerinin keyfi uygulamalarının sınırlandırılmasını hem de meydana getirilen kelimelerin yapı-anlam ilişkisinin bir bütünlük içerisinde olmasının

²⁴⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098

²⁴⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

²⁵⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

²⁵¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

önemini ifade etmeye çalışmıştır. Nitekim gazeteciliğin bazı terimlerinin ortak bir çabayla Arapçalaştırılmasının iyi bir örnek olduğunu söylemektedir. *الجريدة* ve *المجلة* kelimelerinin Arapçaya çevrilmesinde öncülük eden Ahmed Faris ile gazetecilik alanına hâkim olan insanların ortak gayretiyle *بولتين* (Bülten) veya *مكازين* (Magazin) kelimelerinin yerine *المجلة* (Dergi) kelimesi; *جورنال* (Jurnal) ve *غازيته* kelimelerinin yerine de *الصحفية* ve *الجريدة* (Gazete) kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır.²⁵²

2.6.4. Arapçaya Çevrilen Yeni Kelimelerin Devlet Eliyle Yaygınlaştırılması

Kürd Ali, Arapçaya çevrilen yeni kelimelerin yaygınlaştırılması hususunda birtakım eksikliklerinin olduğunu belirtmektedir. Aksaklıklardan bazılarının ellerinde olmayan sebeplerden ötürü meydana geldiğini belirtmektedir. Örneğin 1919 yılından sonraki dönemlerde meydana gelen savaşlar, yeni kelimelerin neşredilip halka duyurulmasını engellemiştir. *Mecelletu-Mecma 'u'l-Lugal- 'Arabiyye* (Akademi Dergisi), Arapçaya çevrilen kelimelerin halka duyurulması için bir vasıta olarak kullanılmıştır.²⁵³ Fakat o dönemde ortaya çıkan savaşlar, ya maliyet ya da savaşa dair konuların yoğun işlenmesi hasebiyle dergiyi sınırlandırdığı için yeni kelimelere fazlaca yer verilmemiştir.

Kürd Ali, akademinin oluşturduğu yeni kelimeleri hemen dergide neşredilmediğini ifade etmektedir. Yeni bir kelimenin dergide yayımlanması için bazı aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Örneğin; İlk önce o kelimenin tam bir yıl kullanılmasının beklenilmesi ve kullanılan söz konusu kelimeyle ilgili herhangi bir şikâyetin gelmemesi gerekmektedir. Bir kelime bu aşamalardan geçtikten sonra dergide yayımlanmaya hak kazanmış olur.²⁵⁴ Böylece akademi yeni kelimenin belli bir olgunluğa erişmesini ve halk nezdinde de kabul edilebildiğinin testini yapma imkânı bulmaktadır. Halktan aldığı dönüt ile kelimenin resmi hüviyetine onay vermekte veya iptal etmektedir. Ayrıca yapılan işlem ile Arapça, sığ ve anlam derinliğinden yoksun kelimelerden kurtulması hedeflenmiştir.

Kürd Ali, hem savaşların neden olduğu aksaklıkları hem de yeni kelimelerin olgunluğa ermesi için beklenen sürenin telafi edilebileceğini ifade etmektedir. Akademi tarafından oluşturulan yeni kelimelerin yazılı medya vasıtası ile halka ulaştırma

²⁵² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1098.

²⁵³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

²⁵⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

tarafıdır. Halkın gün içerisinde en fazla karşılaşacağı yazılı medya araçlarının kullanılmasının daha uygun olacağını düşünmektedir. Bu sebeple dergi, gazete, risale ve broşürlerin basılması gerekmektedir. Saydığımız basılı medyanın daha fazla insanın eline geçebilmesi veya okunabilmesi için bunların ücretsiz dağılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁵⁵ Kürd Ali, basılı medya araçlarının ücretli dağıtılmasının halk için bir külfet olacağını veya halkın rağbet etmeyeceğini düşündüğü için bunların ücretsiz dağıtılmasını düşünmüş olabilir.

Sadece basılı medyanın yeterli olmadığı görüşünde olan Kürd Ali, yeni kelimelerin neşrini hızlandırmak için devlet desteğinin sağlanması gerektiğini ifade eder. Devlet desteği sağlandığı takdirde istedikleri hedeflere daha çabuk ulaşacaklarını belirtmektedir.²⁵⁶ O, devletin yeni kelimelerin yayımlamasını istemesi hem devletin gücünden yararlanmak hem de bu işin devlet politikası haline gelmesini istemesidir. Ayrıca devletin kendi yaptırım gücünü kullanmasının da Arapçalaştırma işlemine büyük bir ivme kazandıracağını ve günlük hayatta yabancı kelimelerin kullanılmasını büyük ölçüde engelleyeceğini düşünmektedir. Özellikle de otel, kahvehane ve dükkânlarda Arapçanın kullanılması için devletin yaptırım gücünü kullanması gerekmektedir. Çünkü bu gibi yerler insanların bir araya geldikleri, kültür ve kelime alışverişinde buldukları mekânlardır. Ayrıca Fransızca kelimelerin yoğun bir şekilde kullanıldıkları sosyal alanlardır.²⁵⁷

Özel mülkiyetli olan otel, kahvehane ve dükkânlarda Fransızca meşrubat isimleri *أوناسكيتو*, *أنافاريلكي* ve *أنامتربو* gibi kelimelerin yaygın bir şekilde kullanıldığını fakat belediyeye ait kahvehanelerde meşrubat isimlerinin Arapça olarak kullanıldığını ifade etmektedir.²⁵⁸ Belediyeye ait kahvehanelerde Arapça isimlerin kullanılmasına gayret edilmesi Kürd Ali'nin devlet otoritesi kullanılarak diğer mekânlarda da Arapça isimlerin daha fazla telaffuz edileceği inancını arttırmıştır. Dolayısıyla devlet otoritesinin halk üzerinde hem baskı hem de teşvik edici etkisi olabileceğini düşünmüştür.

Kürd Ali için Mısır ve Mısırdaki âlimler her zaman önemli bir değere sahip olmuştur. Mısırdaki entelektüel birikim, İslam âleminin içinde bulunduğu durumdan

²⁵⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

²⁵⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

²⁵⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

²⁵⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

kurtulması için Kürd Ali tarafından sihirli bir el olarak görülmüştür. Kürd Ali'ye göre, Mısır'daki âlimlerin daha fazla gayret etmesinin ve daha fazla çalışmasının gerekliliği daha önceki konularda dile getirmiştik. İşte burada da o, Mısır hükümeti ile ilgili bir temennisini dile getirmektedir. Eğer Mısır hükümeti, *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabî*'nin Arapçaya çevirdiği kelimelerin yaygınlaşması için yardımda bulunsaydı bu kelimelerin yaygınlaşması daha hızlı olacağını belirtmiştir. Arap dünyasında kullanılan yabancı kelimelerin de meydanlarda artık yaşama şansının olamayacağını ve unutulmaya mahkûm olacağını ifade etmiştir. Fakat Kürd Ali, Mısır hükümetinden umduğu desteği alamamıştır.²⁵⁹ Aslında Kürd Ali, bu konuda önemli bir hususa işaret etmektedir. Arap dünyasında bulunan *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabî* tarzındaki ilim akademilerinin yaptıkları çalışmalarını halka en güzel şekilde duyurmaları gerekmektedir. İlmî faaliyetlerini halka açıklarken kendi imkânlarını kullanmaları onlar için yeterli olmayabilir. Onun için burada devlet desteğinin devreye girip yapılan çalışmaları daha etkin bir şekilde halka duyurmaları gerekmektedir. Eğer böyle yapılmazsa ilim akademilerinin dar bir alana hitap etmeleri kaçınılmaz olur. İlim akademileri ile devletin koordineli bir şekilde çalışması Arapçaya yapılacak hizmetlerin sayısını arttıracaktır.

Kürd Ali, *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabî*'nin yoğun çalışmalar neticesinde oluşturdukları yeni kelimelerin zamanında yayımlanması gerektiğini düşünmektedir. Aksi takdirde binlerce yeni kelimenin akıbetinin tozlu raflarda yerini alması ve emeklerin karşılıksız kalacağını belirtmektedir.²⁶⁰ Onun için yazılı medya araçlarının kullanılması ve devlet desteğini elde etmenin kendi çalışmaları için büyük önem taşıdığı vurgusunu yapmıştır.

2.6.5. Yeni Sözlüklerin Oluşturulması

Kürd Ali, Arapçanın yabancı kelimelerden temizlenmesinin yanı sıra Arapçadaki kelime sayısının artması gerektiğini de dile getirmiştir. Gelişen günümüz dünyasına Arapçanın, ayak uydurması yani lügat açısından yeni ihtiyaçlara cevap vermesi gerekmektedir.²⁶¹ Kürd Ali, Arapçanın statik bir yapıya değil gelişen bir yapıya sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Arapçanın tarihi ve kültürel zenginliklerinin yabancı

²⁵⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

kelimelerin gölgesi altında kalmasına karşı çıktığı gibi dar bir alana sıkışmış Arapçaya da karşı çıkmaktadır. Ayrıca modern dünyanın ortaya çıkardığı icatları karşılayacak Arapça yeni isimlerin bulmasını önemli bir konu olarak görmektedir.

Dil gelişimi açısından geçmiş ile günümüz insanlarını mukayese eden Kürd Ali her iki nesil arasında çok ciddi farklılıklar olduğunu belirtir. Bunu kelime sayısı üzerinde somutlaştırır ve geçmişte insanlara iki veya üç bin kelime yettiğini ayrıca bu kelimelerle ihtiyaçlarını giderebildiğini söylemektedir. Fakat günümüz insanlarına bu kelime sayısının yeterli olamayacağını ifade eder. Modern dünya insanının kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için binlerce kelimeye ihtiyacı olduğunu beyan eder.²⁶² Gelişen dünyanın yarattığı ihtiyaçlara cevap verebilmek aslında her dilin yapması gereken bir ödevdir. Arapça da modern dünyanın meydana getirdiği yeni kavramları kendi dil ruhuna uygun bir forma koyması gerekir. Arapçanın dil zenginliğini daha da arttırmak veya yeni yabancı kelimeleri Arapçaya kazandırmak için Kürd Ali iki yöntemin bulunduğunu söyler: Birincisi, Arapçada karşılığı olmayan yabancı kelimelerin Arapça karşılıklarını bulmaktır. İkincisi ise, Arapçanın kök harflerine inerek oradan yeni kelimeler türetmektir.²⁶³

Kürd Ali, Arapçaya çevrilen yabancı kelimeler ve Arapça köklerden türetilen kelimelerin küçük sözlüklerde toplanılması gerektiğini ifade eder. Daha sonra ise bu kelimelerin belli kategoriler şeklinde sınıflandırılması gerekir. Başlangıç seviyesi için ayrı, orta ve ileri seviyeler içinde farklı sözlükler oluşturulmalıdır.²⁶⁴ Görüldüğü kadarıyla Kürd Ali, *Mecma'u'l-İlmiyyul-'Arabi'*'nin Arapçaya kazandırdığı yeni kelimeleri kontrol altına almak ve bunlardan daha fazla istifade edebilmek için modern eğitimin ruhuna uygun bir şekilde sınıflandırmak istemiştir. Ayrıca Kürd Ali, sözlüklerin oluşturulması ve tasnif edilmesiyle birlikte yeni bir görevin ortaya çıktığını belirtir. O da zaman kaybedilmeden sözlüklerin halkın istifadesine sunabilmektir.²⁶⁵ Çünkü günümüz dünyasında olaylar hızlı bir şekilde cereyan etmekte ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmaktadır.

Arapçaya çevrilen yabancı kelimeler, halkın hafızasına yerleşmezse, halk kendisine yakın bulduğu veya günlük yaşamda ihtiyacına cevap veren kelimenin aslına bakmaksızın

²⁶² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

o kelimeyi alır ve kullanmaya başlar. İşte Kürd Ali, bu olumsuz tabloyu ortadan kaldırmak için tez elden hareket etmenin doğru olacağına inanmaktadır. Bu konuda yaptığı teşbih ise durumun önemini ortaya koymaktadır. İnsanlar, dinî veya siyâsî propaganda ile kendi davalarını yaymak için nasıl çabalıyorsa biz de meydana getirdiğimiz sözlükleri neşretmek için aynı özveriyle çalışmamız gerekmektedir. Aynı zamanda içinde bulunduğumuz asır müsamahayı yani gevşekliği asla kaldırmaz.²⁶⁶

Kürd Ali, modern dünya ile birlikte kelime dağarcığımızıza giren kelimelerin büyük çoğunluğunun batı menşeli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca batı ülkelerin sahip olduğu medya ve diğer enstrümanların gücü ile de bu kelimeler dünyanın her yerine hızlı bir şekilde servis edilmektedir. Söz konusu kelimelerin Arapçayı istila etmemesi için yeni ortaya çıkan kelimelerin Arapçaya çevrilmesi ve Arapça kökenlerden de yeni kelimelerin türetilmesi gerekir.

Son olarak Kürd Ali, Arap dünyasının küçük yani pratik sözlüklere önemli ölçüde ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Oluşturulacak olan sözlüklerdeki hedef, halkın dilindeki yabancı kelimelerin atılıp onların yerine Arapça kelimelerin kullanılmasıdır. Bu nedenle sözlükler, halk tabanına hitap edecek şekilde tasarlanmalıdır. Sadece kendi alanında uzman olan kişilerin faydalanacakları sözlükler oluşturmak ve bunları halka arz etmek fayda açısından doğru bir yöntem olamaz.²⁶⁷

2.6.6. Yabancı Kelimelerin Arapçaya Çevrilmesindeki Sorunlar

Önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi Kürd Ali, Arapçaya yapılan çevirileri semantik açıdan tahlil ettiğimiz zaman bir bütünlük arz etmesi aynı zamanda Arapçanın da ruhuna hitap etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu bölümde de Arapçaya çevrilen kelimelerin bulunduğu çağ, hitap ettiği kesim ve yaş grubu göz önünde bulundurarak Arapçaya kazandırılması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Kürd Ali, dil âlimlerinin Arapçaya yaptıkları çevirilerde içine düştükleri hatalardan birinin yaşanılan zamanın dikkate alınmaması olduğunu belirtir. Yapılan çevirilerde zamanın ruhuna uygun veya gerekliliğine göre anlamların konulması gerekir.²⁶⁸

²⁶⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1101.

²⁶⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1104.

Günümüzün şartlarında ortaya çıkan bir terimi Arapçaya çevirmek için, geçmişe gidip insanların hiç alışık olmadığı ve normal hayatta kullanılmayan kelimeleri getirmenin faydası olmayacaktır. Ayrıca zaman içerisinde kelimelere farklı anlamlar ve görevler yüklenmektedir. Bölgeden bölgeye hem ses hem de anlam değişikliklerine uğramaktadır. Geçmişte kullanılan birçok kelimenin günümüzde kullanılmadığını açıkça müşahade etmekteyiz. Bütün bunlar bir kelimenin anlamı üzerinde nasıl etkili ise içinde bulunan çağın ruh yapısı da kelimeler üzerinde etkilidir.

Nitekim Kürd Ali, bir Lübnanlı âlim tarafından yazılan haftalık ziraî bir derginin zamanın ruhuna uygun olmayan, anlaşılmaz ve zor kelimelerle doldurulduğunu ifade eder. Ancak bu derginin yapılacak şerhler sayesinde anlaşılabilirliğini belirtir. Dergi dil açısından mükemmel bir şekilde yazılmış olabilir. Fakat önemli olan nokta şudur ki dergi, okuyan kaç kişi tarafından anlaşılmıştır.²⁶⁹ Bu nedenle Arapçaya çevrilen ve Arapça yazılan literatürün hem çağın anlam dünyasına uygun olması gerekir hem de halkın anlayabileceği bir dil ile yazılması gerekir.

Dil âlimlerinin veya tercüme faaliyetleri ile uğraşan insanların dikkat etmesi gereken ikinci konu, hitap ettikleri insan gruplarının eğitim düzeylerini dikkate alarak tercüme yapmalarıdır. Tercümelerde kullanılacak kelimelerin zorluk derecesi insanların yaş seviyesine uygun olmalıdır. Çocuklar için kaleme alınan yazınsal bir türün yetişkinler için ele alınandan farklı olmalıdır. Ayrıca Kürd Ali, bu konudaki hataların Arapça eğitimi açısından bazı sorunlara neden olduğunu ifade eder. Örneğin çocuklar için Fransızca yazılan bir kitaptan Arapçaya nakiller yapılırken Zemahşerî, İbn Manzûr ve Firûzâbâdî sözlüklerinden alınan kelimelerle aktarılmıştır. Metin çocukların önüne konulunca ondan bir şey anlamadıkları fark edilmiştir. Başka bir örnekte ise şu tespitleri yapmaktadır. Dil âlimlerinin çoğu, Ahmed Emin eş-Şinkî'nin (1872/1913) yolunu takip etmeye gayret göstermektedirler. Kendi çalışmalarında onun şiirlerini kullanmaya çalışırlar. Fakat bunu yaparken şiirlerin basit veya zorluk derecesine, dinleyenin ve okuyanın hoşuna gidip gitmediğine dikkat etmezler.²⁷⁰ Kürd Ali'nin tespitlerinden hareketle şu sonuca varabiliriz ki, Arapçanın halk tarafından kullanılması veya Arapçanın halkın ihtiyaçlarına cevaplar üretebilmesi için Arapçaya çevrilen kelimelerin içinde yaşanan çağın verilerine uygun

²⁶⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1104.

²⁷⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1104.

olması gerekir. Ayrıca dil âlimlerinin kendi çalışmalarında daha duyarlı davranmaları ve kelime seçiminde okurlarının seviyelerini dikkate almaları gerekir.

2.6.7. Devlet Başkanlarının Arapçayı Korumaları

Kürd Ali, Fasih Arapçanın korunmasında devlet yöneticilerinin etkisinin olduğunu belirtir. Ona göre, devlet yöneticileri, dil konusunda yapılan yanlışları ya doğrudan müdahale ederek düzeltmişlerdir ya da dolaylı olarak yanlışların düzeltilmesine aracı olmuşlardır. Bu bağlamda Peygamber efendimiz (s.a.s) bir kişinin hatalı konuştuğunu duyunca: “أَنْشِدُوا أَحَاكُمُ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ” *kardeşiniz yanıldı onu irşâd edin* buyurarak hatanın düzeltilmesini istemiştir. Yine aynı şekilde Hz. Ömer (r.a) de, valilerinden birinin kendisine yazdığı bir mektupta hata yapıldığını gördü. Valisine bir mektup yazarak şöyle dedi: “سَوْطًا قَنَعَ كَاتِبِكَ” *Kâtibine bir kırbaç vur.* Hz. Ömer, vali kâtibinin hata yaptığını tespit ederek vali tarafından hatanın düzeltilmesini istemiştir.²⁷¹

Halîfe Abdulmelik b. Mervân'ın (ö.85/704) huzurunda bazı dostları satranç oynarken, Şam ehlinden ileri gelen bir ziyaretçisi geldi. Hâlîfe derhal satrancın örtülmesini emretti. Fakat ziyaretçisi hatalı cümlelerle konuşmaya başlayınca: “*Hatalı konuşan hürmete layık değildir*” diyerek oyuna tekrar başlanmasını emretti. Yine bir defasında Halife Abdulmelik b. Mervân'a neden ihtiyarladın diye sorulunca; “*Kürsülere çıkmam ve oradaki konuşmalarında lahn yapma endişesi beni ihtiyarlattı.*”²⁷² diye cevap vermiştir. Başka bir yerde ise, “*اللحن في الكلام أقبح من الجدري*” *Konuşmadaki lahn, çiçek hastalığından daha çirkindir*” demiştir.²⁷³ Kürd Ali, söz konusu devlet başkanlarının sorumlu davrandığı gibi yani Fasih Arapçayı korumak için gösterdikleri çabaların daha sonra gelen devlet ricali tarafından gösterilmediği kanaatindedir. Fasih Arapçının bozulmasındaki sebeplerden bir tanesi de yöneticilerin gereken ilgiyi göstermemeleri veya Arapçayı savunacak bilgi donanımına sahip olamamalarıdır.

2.6.8. İlim İsimleri ve İstılahları Arapçaya Çevrilirken Yapılan Hatalar

Kürd Ali'ye göre, İlim isimleri ve ıstılahları Arapçaya çevrilirken önemli birkaç husus gözden kaçırılmıştır. Söz konusu isim ve ıstılahlar Arapçaya kazandırılmaya

²⁷¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1116.

²⁷² Ergüven, *a.g.m.*, s. 171.

²⁷³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1116.

çalışılırken sadece onların telaffuzu dikkate alınmıştır. Kelimelerin asli kökenlerine bakılmamıştır. Yani çeviri işlemi yapılırken meydana getirilen kelimenin Türkçe, Farsça ve Latince olup olmadığına dikkat edilmemiştir. Dil âlimleri, ilim isimlerini karşılayabilecek bir kelime buldular mı hemen onu kullandılar. Fakat bu tavır da beraberinde Fasih Arapçanın ihmal edilmesine neden oldu. Belki de Arapçanın ruhuna uygun olmayan birçok kelime Arapçaya girmiş oldu. Ayrıca Kürd Ali, bu hatanın sadece geçen yüzyılda yapılmadığını bilakis bundan daha önce de benzer bir hatanın yapıldığını belirtir. Örneğin; Farsçadan birçok yemek isminin alındığını fakat bunların birçoğunun Arapçaya dahi çevrilmediğini bununla birlikte bu kelimelerin Arapça bir forma (sigaya) sokularak da telaffuz edilmediğini söyler.²⁷⁴

Kürd Ali, yabancı kelimelerin Arapçaya çevrilmesinin zorunlu bir ihtiyaçtan kaynaklanmasının mümkün olabileceğini ifade eder. Fakat Arapçaya çevrilmesi gereken kelimeler üzerinde ciddi bir çalışmanın yapılmadığı kanaatindedir. Ona göre, yabancı kelimelerin bir an önce Arapçaya çevrilme isteği, Fasih Arapçanın da bozulmasına sebep olmuştur.²⁷⁵

Kürd Ali, Fasih Arapçanın bozulmasında bazı yanlış algıların da etkili olduğuna inanmaktadır. Arapçaya çevrilen yüzlerce kelimenin, yüzbinlerce kelimedenden müteşekkil olan Fasih Arapçaya zarar veremeyeceği algısı bunların başında gelmektedir. Ne yazık ki bu algı, yabancı kelimelerin alınmasındaki toleransın daha da artmasına zemin hazırlamış ve sonuç olarak çok fazla yabancı kelime Arapçaya girmiş oldu.²⁷⁶

Günümüzde modern bilimlerin doğuşuyla birlikte yeni ilmi ıstılahlar konulmaya ve geliştirilmeye başlandı. Felsefe, sosyoloji, siyaset, iktisat, ekonomi ve eğitim ile ilgili yeni ıstılahlar geliştirildi. Geliştirilen yeni ilmi ıstılahların Arapçaya da yeni şekliyle aktarılması zorunlu hale geldi. Kürd Ali'ye göre modern ilimler, Arap dünyasının has dinamikleriyle oluşmadığı için bu bilimlere ait kavramların, dışarıdan alınıp Arapçalaştırılması kaçınılmazdır. Arapçaya çevrilen ilmî kavramlara bakıldığı zaman hem güzel, hem kötü örneklerine rastlanılabılır. Özellikle de Fransızcadan Arapçaya çevrilen ilmî ıstılahlarda çok hatalar görülmektedir. O, bu durumun mütercimlerin hatalarından kaynaklandığını

²⁷⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1116.

²⁷⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1117.

²⁷⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1117.

düşünmektedir. Hatta bazı mütercimlerin Fransızca ilmî kavramları Arapçaya çevirirken onların anlamlarına vakıf olmadıklarının da mümkün olduğunu belirtir. Onun için mütercimler ilmî kavramları gerektiği gibi değil uygun buldukları şekilde çevirmişlerdir. İşte böyle hataların önüne geçilmesi için mütercimlerin hem dil hem de ilim açısından yetkin kişiler olması gerekir.²⁷⁷

2.6.9. Fasih Arapçanın Bozulma Sebepleri

Kürd Ali, Arap dilindeki bozulmaların İslam fetihlerinden hemen sonra yabancılarla komşu olma ve onlarla iletişime geçildikten sonra başladığını ifade etmektedir. Söz konusu bozulma, yabancı milletlerin Arap yarımadasına yakın ve uzak olma derecesine göre farklılık arz etmektedir. Yabancılarla iletişim ne kadar çoksa Arap dilindeki bozulmalar da o kadar artmıştır. Buna karşılık hicri altıncı yüzyılın sonlarına kadar bazı bölgelerde Fasih Arapça kendi safiyetini korumayı başarmıştır. Örneğin, Yemenin bazı kabileleri, yabancı milletlerden uzak bir şekilde vadi ve dağlarda yaşamlarını sürdürdükleri için Fasih Arapça bu kabilelerde kullanılmaya devam etmiştir. Kürd Ali'ye göre İslam fetihlerine kadar Fasih Arapçanın bozulmaması, gösterilen çabaların veya alınan önlemlerin neticesinde olmamıştır. Bilakis Fasih Arapça, kendi doğal mecrasında aktığı için yani kendisine herhangi bir müdahalenin olmadığı için tahrifat yaşanmamıştır.²⁷⁸

Temelde Kürd Ali, Fasih Arapçanın bozulmasını, Arapların diğer insanlarla iletişime geçmesine bağlamaktadır. Nitekim geçmiş ile günümüz mukayese edildiğinde şu olgunun görülmesi mümkündür. Günümüzde insanların seyahat ettiği kadar geçmişte insanlar seyahat etmemiştir. Kendi komşularının dışında başka insanlarla fazlaca temas halinde olmamıştır. İşte söz konusu sebeplerden dolayı Fasih Arapça safiyetini korumayı başarmıştır.²⁷⁹ Bu bağlamda Kürd Ali, Arap halkının farklı milletlerle iletişime geçmesi ve bunun neticesinde Arapçaya yabancı kelimelerin girmesi hususunda şu örnekleri vermektedir. Şam'da Süryanice, Irak'ta Nebatice ve Farsça, Mısır da Kıptice kelimelerin sayısı çoğalmıştır. Şam, Hicaz, Mısır ve Irakta, Rumca ve Türkçe birçok kelime varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca Şam'da ziraatla ve çiftçilikle ilgili Süryanice kelimelerin; şehir

²⁷⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1123.

²⁷⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1105.

²⁷⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1105.

hayatı ile ilgili Farsça kelimelerin halk tarafından sıkça kullanılması bu kelimelerin Arapça kelimeler olduğu algısını yaratmıştır.²⁸⁰

İslamiyet'in ilk dönemlerinde fetihlerle birlikte Arapların diğer kavimlerle iletişime geçmesi, Fasih Arapçanın bozulması açısından önemli bir kavşak mesabesindedir. Fetihler, Arapların daha önce görmedikleri zenginlikleri ve müreffeh bir hayatı müşahade etmelerine yardımcı olmuştur. Söz konusu durumun da yabancı kelimelerin Arapçanın bünyesine girmesini zorunlu kılmıştır.²⁸¹ Çünkü Arapların literatürüne giren yeni terimleri ifade edebilecek hâlihazırda Arapça terim ve kelimeler mevcut değildi. Dolayısıyla Arapların yabancı kelimeleri kullanmaktan başka çareleri kalmamıştı.

Fetih hareketleriyle paralel olarak başka olumsuz bir vakanın ortaya çıktığı görülmektedir. Araplar, fetih sarhoşluğu içerisindeyken aldıkları kelimelerin künhüne tam vakıf olamadılar. Aldıkları kelimelerin Süryanice, Kıptice, Habeşçe, Berberice ve Farsça olup olmadıklarına bakmadılar. Buna ilaveten o dönemde Arapların bir yanlığı içerisinde de olabileceği düşünülebilir. Karşılaştıkları lehçeleri Kureyş lehçesinden başka Arapça lehçeler olduklarını düşünmüş olabilirler. Ayrıca İslamiyet'in, Kur'an'ın kendisiyle indiği Kureyş lehçesiyle, bütün Arap lehçelerini birleştirdiğini düşünerek söz konusu lehçelerin kabul edilmesinde herhangi bir sakınca görmemiş olabilirler.²⁸²

Kürd Ali, Arapların gündelik hayat ve ilmî ıstılahlarla ilgili yabancı milletlerden binlerce kelime aldıklarını söylemektedir. Ona göre yabancı kelimelerin alınmasında devlet politikaları önemli bir etken olmuştur. Çünkü her gelen devlet ulemesi, bazı yabancı kelimeleri kullanmıştır. Daha sonra bu kelimelerden bazıları sözlüklere girmiş ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bazıları ise, günlük hayatta kendilerine ihtiyaç duyulmadığı için kaybolup gitmişlerdir. Bir kısmı ise, söz konusu devletlerin ortadan kaldırılmasıyla yok olmuştur.²⁸³ Fakat sözlüklere giren yabancı kelimelerin kullanılması Fasih Arapçanın kullanım alanını daralttığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

²⁸⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1105.

²⁸¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1113.

²⁸² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1114.

²⁸³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1114.

2.6.9.1. Emevî Devleti

Kürd Ali, Emeviler zamanında Arapçada meydana gelen bozulmaları ele alırken, Emeviler dönemi ile Abbasiler dönemini kıyaslayarak görüşlerini ortaya koyar. Ona göre, Abbasiler dönemine nazaran Emeviler döneminde Arapçaya giren yabancı kelimeler daha azdır. Çünkü Emevi devleti Fasih Arapçayı kullanmayı daha çok tercih etmiştir. Bununla birlikte devlet politikaları, her türlü konuda birliği sağlamaya yönelik olduğu için Arapça konusunda da bu politik tutumu takip etmiştir.²⁸⁴ Yani Arap milliyetçiliği politikasını güttükleri için diğer dillere pek fazla rağbet göstermemişlerdir.

Özellikle Endülüs Emevileri, Fasih Arapça konusunda dikkatleri üzerine çekmeyi hak eden bir devlettir. Çünkü yabancı kelimelerin varlığına ya nadiren rastlanılır ya da hiç rastlanılmaz. Nitekim Endülüs şehirlerinin isimlerini Arapçalaştırmaya önem vermeleri onların dillerini koruma konusunda gösterdikleri en bariz örnektir. Belki de Fasih Arapçanın konuşulduğu Yemen ve Hicaz'a yakın olmaları sebebiyle, Fasih Arapçanın kullanılmasına önem vermişlerdir.²⁸⁵

Kürd Ali, Emevi devletinin Fasih Arapçayı korumakla birlikte Emeviler döneminde Fasih Arapçanın yavaş da olsa bozulmaya başladığını ifade eder. Muaviyenin Siffin savaşının yaşandığı dönemde, Şam üzerine gelmeyi planlayan Rum kayserine yazdığı mektuba bakıldığı zaman yabancı kelimelerin kullanıldığı görülecektir. Mektup şu şekilde yazılmıştır: *لئن أقدمت علي ما بلغني من عزمك لأصالحنّ صاحبي ولأكونن مقدمته إليك، ولأجعلن القسطنطينية* Kürd Ali, Muaviyenin mektubuna bakıldığı zaman üç kelimenin anlaşılmadığının görüleceğini belirtir. *الدوبل* kelimesi *الخنزير* (Domuz), *الأريس* kelimesi *الفلاح* (Çiftçi), *الاصطقلينية* kelimesi de eski Şam dilinde fakat bugün kullanılmayan *الجزرة* (Havuç) anlamında kullanılmıştır.²⁸⁶

Ayrıca Haccac b. Yusuf'un çalışanlarından birine vergilerin toplanması için yazdığı mektuba bakıldığı zaman da yabancı kelimelerin kullanıldığı görülecektir. Mektubun Arapça metni şöyledir: *Bu فأيم الله لتبعثن إلي بخراج إصفهان كلها أو لأجعلنك طوابيق علي باب مدينتها.*

²⁸⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1114.

²⁸⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1115.

²⁸⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1117.

mektupta طوابيق kelimesi الأجر الكبير (Büyük Tuğla) anlamında kullanılmıştır. طوابيق kelimesi aslen Farsça olsa da daha sonra Arapların kullanımıyla Arapçaya dönüşmüştür.²⁸⁷

Kürd Ali, Emeviler döneminde Fasih Arapçanın bozulmasında Haccac b. Yusuf'un rolünün yadsınamayacağını belirtmektedir. Avam dilinin bütün halk tabanına yayılmasına zemin hazırlamıştır. Hem üst kesim hem de alt kesimdeki insanların avam dilini konuşmalarına ve avam dili ile birbirilerini anlamalarını sağlaması Fasih Arapçanın bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca insanlarda Fasih Arapçayı koruma bilincinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Daha önce insanlar, Fasih Arapçanın bozulması için yapılan icraatları kendi haysiyet ve şereflerine karşı işlenen bir suç gibi algılamışlardır. Fakat Haccac b. Yusuf'un döneminde bu algı tersine döndü, insanlar artık bu bozulmalara tepki göstermez oldu. Nitekim Haccac b. Yusuf, Fasih Arapça konuşan birinin kendisinin dildeki hatalarını açıkladığı için sürgüne göndermesi de Fasih Arapçaya sahiplenme bilincinde bir kırılma noktası meydana getirdiği söylenebilir.²⁸⁸ Haccac b. Yusuf'un Arapçaya yaptığı hizmetlerle de tanındığını burada belirtmek gerekir. Arapça'nın resmi muamelelerdeki kullanımının yaygınlaştırılması, Irak'ta Farsça tutulmuş divan defterlerinin Arapça'ya çevrilmesi ve Arap para sistemine geçilmesi gibi hizmetlerde bulunmuştur.²⁸⁹ Bize göre Kürd Ali'nin, söz konusu eleştirisi, Haccac'ın devlet dairelerinde ve diğer yerlerde Arapçanın yaygınlaştırılması için çaba harcarken bunu belli bir düzen ve sistem içerisinde yapmamasıdır. Halk arasında Avam Arapçasının yayılmasına ve Fasih Arapçanın da unutulmasında sebep olmasıdır.

2.6.9.2. Abbasî Devleti

Kürd Ali, Abbasîler dönemini Fasih Arapça açısından bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir. Ona göre söz konusu dönemde daha önce benzer bir örneği görülmeyen şekilde Fasih Arapçaya yabancı kelimeler girmiştir. Alınan yabancı kelimelerde herhangi bir kıstas uygulanmadı. Kürd Ali, bu tabloyu iki ana sebeple açıklamaktadır.

Birincisi Abbasî devleti, düşmanları olan Farslara komşu olmaları nedeniyle Farsçadan Arapçaya birçok kelime intikal etmiştir.²⁹⁰ Çünkü Fârisîler benzeri görülmemiş

²⁸⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1117.

²⁸⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1117.

²⁸⁹ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafl", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIV, 428.

²⁹⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1115.

bir şekilde Araplaşmaya başlamışlardır. Ayrıca Arapça öğrenmeye yönelmişler ve bunu da mükemmel bir şekilde başarmışlar. Arapçayı duygu ve düşüncelerinin ifade aracı haline getirmişlerdir. Öyle ki, Abbâsî yönetiminin ilk dönemlerinde âlim, kâtip ve şairlerin çoğu Fars kökenli olduğunu görülmektedir. İslam hukuku alanında Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve öğrencilerinin yıldız gibi parladıkları bilinmektedir. Diğer taraftan Sîbeveyh (ö.180/796) gibi bir âlimi çıkarmış olmalarının da delâletiyle Arapçanın derlenip toparlanmasına ve nahiv kurallarının tedvînine yöneldiklerini, İbnu'l-Mukaffâ (ö.142/759) örneğinde görüldüğü üzere yazı sanatını en iyi şekilde icrâ ettiklerini ve Ebû Nüvâs (ö.198/814), Beşşâr b. Bürd (ö.167/784) gibi örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi, sahanın yıldızları seviyesine ulaşacak kadar şiir ile uğraştıklarını müşahede etmekteyiz.²⁹¹

İkincisi ise, Abbasî devleti idaresinde yaşayan Arap halklarının kendi soydaşlarından olmayan yabancı milletlerle fazlaca karışmasıdır. Ortaya çıkan kültürel etkileşimde en fazla etkilenen Arap dili olmuştur. Yabancı kültürlerden Arapçaya birçok kelime girmeye başlamıştır. Kürd Ali, Arapçaya giren yabancı kelimelerin sayısında öyle bir artış meydana gelmiş ki neredeyse Arapçanın ikinci dil seviyesine düşeceği endişesini doğurduğunu ifade eder. Ayrıca Abbasî devleti bünyesinde ortaya çıkan devletler de Fasih Arapçanın bozulmasında aracılık etmişlerdir. Bu devletlerle birlikte yeni kelime ve ıstılahlar Arapçaya girmiştir. Kelimelerin büyük çoğunluğunu Türkçe, Farsça ve Moğolca kelimeler teşkil etmiştir.²⁹²

²⁹¹ Ergüven, “*Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri*”, Hitit Üni., İlahiyat Fakültesi, 2007/1, c. 6, Sayı, 11, s. 163.

²⁹² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1115.

III. BÖLÜM

MUHAMMED KÜRD ALI'NİN ARAP DİLİNE KATKILARI

3.1. İlim Ehli Yetiştirmek

Kürd Ali, *Mecma'u'l-İlmiyyu'l-Arabî*'yi kurmakla üç temel hedefi hayata geçirmek isteğini düşünmekteyiz.

Bunlardan birincisi, *Mecma'u'l-İlmiyyu'l-Arabî* Suriye'de eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasında ve kültür seviyesinin yükselmesinde bir öncü kuvvet gibi çalışmıştır. Çünkü Osmanlı döneminden itibaren uygulanan Arapları cahilleştirme²⁹³ politikaları sonucunda Suriye'de eğitim ve öğretim oranında düşüş meydana geldi. Ayrıca Fransız ve İngilizler döneminde ise Müslümanlar dışlanarak Hristiyanlar ön plana çıkarılmıştır. Manda hükümetlerinin Hristiyanlara vermiş olduğu güvencenin neticesi olarak zenginleştiler. Çocuklarına eğitim verme imkânını elde ettiler. Dolayısıyla Hristiyanlar eğitim almakta ve medenileşmekte Müslümanları geçtiler.²⁹⁴ Kürd Ali, Müslümanlara kıyasla Hristiyanlarda eğitim ve öğretimin yüksek olmasını birkaç sebebe bağlamaktadır. Hristiyanlar, ticaret ve serbest sanayi faaliyetlerinde bulunmak için Fransızca öğreniyorlardı. Fransız manda yönetimi Suriye ve Lübnan'a gelince Fransızca onlar için devlet dairelerinde görev almanın bir vesilesi oldu.²⁹⁵ Hristiyanların devlet dairelerinde giderek daha fazla işe alınmalarıdır. Osmanlı döneminde Suriye bölgesinde devlet dairelerinde çalışan Hristiyanların sayısı azdı. Fakat Osmanlı devleti buralardan çekilince Hristiyanlar yargı, idare, eğitim ve başka alanlarda görev almaya başladılar. Bazen de yargıcın tayin edilmesi gereken adalet bakanlığına Hristiyanları atamışlardır.²⁹⁶ Ayrıca iki manda devleti İngiltere ve Fransa, yönetimde gayr-i müslim dışındakilere güvenmeyi kendi çıkarlarına uygun bulmadıkları için onların dışında kimseye devlet memurluğu vermemişlerdir. Suriye'de bütün devlet dairelerini Hristiyanlarla doldurmaya çalışmışlardır.²⁹⁷ Bütün bu faktörler Hristiyanların eğitim ve öğretimde Müslümanlardan daha ileride olmasını sağlamıştır. Eğitimde yaşanan bu olumsuz gelişmelerden dolayı

²⁹³ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 190.

²⁹⁴ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 243.

²⁹⁵ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 243.

²⁹⁶ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 241.

²⁹⁷ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 242.

Mecma 'u'l- 'İlmiyyu'l- 'Arabî de Suriye'de eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için halkı teşvik edici propagandalar ve konferanslar yaptı.²⁹⁸ Konferanslarda eğitim ve öğretimin önemine dair konular gündeme getirildi. Bununla birlikte Ayrıca Kürd Ali, taşrada eğitimin yayılması için yoğun bir çabanın içerisine girdi. Taşradaki eğitim kurumlarını bizzat kendisi teftiş etti.²⁹⁹ Böylece hem eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması hem de Arapçanın geliştirilmesi hedeflenmiş oldu.

İkincisi ise *Mecma 'u'l- 'İlmiyyu'l- 'Arabî*, Suriye halkının varlığını devam ettirmesini sağlayan millî değerleri ve mânevî duyguları işlemeye çalıştı. Suriye halkına Arap ulusunun dili, tarihi ve edebiyatının değerini yeniden anlatmaya çalıştı. Arapların ilim ve medeniyet sahasında ulaştıkları seviye ve kurduğu devletler hakkında malumat verdi. Akademi, insanları fikren uyandırarak milletin şerefli olduğunu vurguluyor. Ayrıca yeni yetişmekte olan gençlere kendi ulusunun örf ve adetlerini öğretmeye çalışıyordu.³⁰⁰ *Mecma 'u'l- 'İlmiyyu'l- 'Arabî*, bütün bunları daha çok İngiliz ve Fransız manda yönetiminin sebep olduğu olumsuz sonuçları kaldırmaya yönelik yaptığı söylenebilir. Fakat yine de mânevî değerler içerisinde Arapçanın olduğu göz önüne alınırsa bu tutum Arapçanın korunmasına de vesile olmuştur.

Akademinin üçüncü ve asıl hedefi, eğitilmiş ve kültürlü insanların yetişmesi için gerekli olan şartları oluşturmaktır. Yani kendi ulusunun tarihini, edebiyatını ve dilini iyi bilen nesiller yetiştirmektir. Bu nesil, kendi ulusunun tarihini bilmenin yanında batı dünyasının tarihi, dili ve edebiyatında da iyi eğitim almasını sağlamaktır.³⁰¹ Aslında burada akademinin gerçekleştirmek istediği amaç, oryantalist âlimler gibi doğu araştırmaları ile ilgilenen, Arap dili ile ilgili derinlemesine incelemeler yapabilen bir nesil yetiştirmektir. Oryantalistler, doğu ilimlerini nasıl batıya taşımışsa akademinin yetiştirdiği nesil de batının ilmini doğuya taşıma görevini yerine getirmeye çalışacaktı. Sonuç olarak doğu ve batı ilimleriyle yetişen nesil aynı zamanda Arapçanın korunması, geliştirilmesi ve Fasih Arapçaya dönülmesinin de garantörü olacaktı.

²⁹⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 284.

²⁹⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 363-365.

³⁰⁰ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 343.

³⁰¹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 343.

3.2. İngilizlerin Politikalarını Eleştirmek

1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte hâkimiyet alanını genişletmek için Arapları birbirine bağlayan mânevî değerler üzerine bazı politikalar uygulamaya başladı. Arap ülkelerini birbirine bağlayan ortak tarihi miras ve bütün Arap ülkelerinin konuştuğu Fasih Arapça üzerinde operasyonlar gerçekleştirdi. Aslında İngilizler, işgal ettikleri bütün Arap ülkelerinde aynı politikayı yürürlüğe koydular. Bu politika bütün imkânları ile mânevî birliği sağlayan en önemli faktörlerden biri olan kültür diline hücum etmek ve kendi dillerine karşı hayranlık uyandırıp onu yamaktır. Çünkü bu dilin, onu kuşatan ülkeleri birbiri ile kardeş yapan dinî ve manevî değerlerle, kültürel ve tarihi değerlerin arasını birleştiren ve böylece yabancı işgalcilere mukavemet edecek bir kuvvet oluşturan amil olduğunu çok iyi bilinmekteydi.³⁰²

İngilizler, Mısır'ı işgal ettikten kısa bir süre sonra, Mısır'daki bazı ilkokullardan Fransızca'yı kaldırıp, onun yerine ilkokullarda öğretim dilinin İngilizce olmasını kararlaştırdılar. Fransızca 1893 yılında ilkokullardan tamamen kaldırılmış ve 1907 yılından itibaren İngilizce, bütün okullarda ilk sırayı almıştır.³⁰³

İngilizler, Arapçayı okullarda kaldırmakla yetinmediler. Fasih Arapçayı gözden düşürmeye, hiç olmazsa fesahatini ortadan kaldırmaya çalıştılar.³⁰⁴ Bunun için hemen hemen bütün Arap ülkelerinde mevcut olan Fasih Arapça ile Halk dili ihtilafından istifade etme cihetine gittiler. İngilizler Mısırlılara, ilerlemeyişlerinin ilmî, edebî ve teknolojik alanlarda Avrupa'dan geri kalışlarının, geniş halk kitlelerinin iyi bilmediği Fasih Arapçaya bağlı kalmalarından kaynaklandığını söylediler. Eğer batı medeniyetini benimsemek ve onunla yan yana yürümek istiyorlarsa, halk dilini geliştirip, ilim ve edebiyat dili haline getirmeleri gerektiğini telkin etmişlerdir. İngilizlere göre halk dili, canlı daima kendini yenileyen ve halk tarafından konuşulan bir dildir. Bir ulusun kalkınması, halkının ilmî ve

³⁰² Erol Ayyıldız, "Mısır'da İngiliz İşgalinin Arap Dili Üzerindeki Tesirleri", Uludağ Üni., İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, I, c. I, Bursa 1986, s. 70.

³⁰³ Ayyıldız, a.g.m., s. 70.

³⁰⁴ Bedrettin Çetiner, "Arap Âleminde Fasih Dil-Âmmî Dil Mücadelesi," Marmara Üni., İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 7-10 (1989-1992), İstanbul 1995, s. 351.

edebî yönden yükselmesine bağlıdır. Bu da herkes tarafından kullanılan halk dilinin yazı dili haline gelmesi ile mümkün olacaktır.³⁰⁵

İngilizlerin, Arapçaya düşmanlıklarının en büyük temsilcilerinden birisi ve İngilizler tarafından Mısır'ın sulama işleri teşkilatının başına getirilmiş olan Sir William Willcoks (ö. 1932) daha da ileri giderek Mısır'lıların aslî dillerinin, Arapça ile yakından veya uzaktan bir ilgisi yoktur. Onların dilinin, eski Fenike dilinin bir devamı olduğun ileri sürerek Fasih Arapçanın kaldırılarak yerine avam Arapçasının ikame edilmesi halinde Mısır'da en geç on yıl içerisinde cehaletin ortadan kalkacağını iddia ediyordu.³⁰⁶ İngilizlerin ilim ve edebiyat dili olarak kullandıkları Latince'yi terk etmelerinden sonra ancak ilerleyebildiklerini ifade ediyordu.³⁰⁷

İngiliz işgali ile birlikte bazı müsteşrikler Mısır'a geldiler ve İngilizlerin planları doğrultusunda hareket etmeye başladılar. Mısır'da fasih dilin atılarak yerine avam dilinin kullanılabilmesi için ilk önce kaidelerinin ve esaslarının tespit edilmesi gerekiyordu. Bu konuda ilk çalışma Dr. Wilhelm Sitta tarafından yapıldı ve Sitta 1880 yılında "*Kavâidu'l-Âmmiye fi Mısır*"; 1890 yılında Alman müsteşrik Dr. Karl Wollers "*el-Lehcetu'l-Âmmiye el-Hadîse fi Mısır*" adlı eserlerini neşrettiler.³⁰⁸

1906-1919 yılları arasında ise Mısır Milli Eğitim Bakanlığında İngiliz danışman olarak çalışan Douglas Dunlop (1861-1937), Mısır'da Fransız kültürel etkisinin zayıflatılması ve İngilizcenin öğretim dili olması için mücadele etmiştir.³⁰⁹ Arapçanın eğitim dili olmaması için tasarladığı projeleri yavaş yavaş okul müfredatlarında uygulamaya başlamıştır.

Mısır Milli Eğitim Bakanlığında 8 Mart 1897 yılında genel sekreter 24 Mart 1906 yılında da müsteşar olan Douglas Dunlop Mısır'da, eğitim ve öğretimi batılılaştırma ve İslam'ı müfredattan kaldırma projeleri ile tanınmaktadır. Arap dilinin öğretimi konusunda hegemonyacı bir politika izleyen Dunlop, el-Ezher Üniversitesinde Arap dili dersini veren

³⁰⁵ Ayyıldız, *a.g.m.*, s. 71.

³⁰⁶ Çetiner, *a.g.m.*, s. 352.

³⁰⁷ Ayyıldız, *a.g.m.*, s. 71.

³⁰⁸ Çetiner, *a.g.m.*, s. 352.

³⁰⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 213.

hocalar üzerinde de baskıcı bir politika izledi. Matematik, Tarih, Kimya, Coğrafya ve Resim derslerinin İngilizce verilmesini sağlayarak Arapçanın etkisini azaltmaya çalıştı.³¹⁰

Dunlop, her sene İngiltere'yi ziyaret ederdi, eğitim ve öğretim yılının başlamasıyla birlikte döner ve beraberinde kitaplarında Arap dili hakkında olumsuz şeyleri söyleyen çok sayıda İngiliz öğretmen getirdi. Arap dili dersi eğitimini veren hocalara diğer hocalardan daha az maaş vererek halk nezdinde Arap dilinin önemini azaltmaya gayret etti. Arap dili eğitimi veren okulların Arap dili hakkındaki görüş ve fikirlerine önem vermeyip eğitim ile ilgili konuların tartışıldığı istişare toplantılarına onları davet etmedi. Böylelikle Arap dili eğitimi veren kurum ve öğretmenleri hem idarî, hem de malî yönden etkisiz hale getirdi. Buradaki asıl amaç, idarî ve malî açıdan etkisi olamayan Arapça öğretmenlerinin değerini halkın gözünde düşürmek ve halkın Arapça eğitmeni olma ve Arapça eğitimi veren okullarda çalışma teveccühlerini engellemeye matuftur.³¹¹

Kürd Ali'nin, Mısır'da *el-Mueyyed* gazetesinde yazar olarak çalıştığı dönem, Douglas Dunlop Mısır Milli Eğitim Bakanlığında müsteşar olarak çalıştığı döneme rastlamaktadır. Ayrıca Kürd Ali, o sıralar Mısır'da tanınan ve bilinen gazetecilerden biriydi. Köşesinde ele aldığı konular halk tarafından kabul görülen bir yazardı. Bu nedenle Kürd Ali müsteşar Dunlop'un Arapçaya karşı yürüttüğü olumsuz politikaları kendi köşesine taşıdı. Dunlop'un Arapçayla ilgili politikalarını sert bir üslupla eleştirdi. Özellikle Kürd Ali, okullarda Arapça eğitimin ertelenmesi gündeme geldiğinde üslubunu daha da sertleştirdi. Bu konuda Dunlop ile mücadele etme yolunu seçti.³¹² Mısır'da eğitim dili Arapçadan vazgeçilip yerine İngilizcenin ikame edilmesinin doğru olmadığını dile getirdi. Mısır'da Arapçanın İngilizceden sonra ikincil öneme sahip bir dil olamayacağını halkın bakışlarına sunmaya gayret etti. Dunlop tarafından uygulanan eğitim müfredatının Mısır halkını kendi ve İslamî kimliklerinden yabancılaştırmaya neden olduğunu ifade etmeye çalıştı.³¹³

³¹⁰ Donald M. Reid, "Turn-of-the-Century Egyptian School Days", *Comparative Education Review*, Vol. 27, No. 3 (October, 1983), pp. 382-384.

³¹¹ Bkz. <http://www.saaaid.net/arabic/276.htm>, (erişim: 15.09.2015)

³¹² Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 73.

³¹³ Reid, *a.g.m.*, s. 383.

3.3. Arapçanın Latin Alfabesiyle Yazılmasına Karşı Çıkması

1932 yılında Mısırda kurulan *I. Fuad Dil Okulunda*³¹⁴ kendi üyeleri arasında yılda bir defa ilmî toplantılar düzenlenirdi. Düzenlenen toplantılarda Mısır ve Arap dünyasının içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal sorunlar ele alınır ve bu sorunlara çözümler aranırdı. 1944 yılında yapılan böyle bir ilmi toplantıda³¹⁵ tartışılan en önemli konu, Arap dünyasının ilim, kültür ve medeniyet açısından geri kalmasının sebeplerini tespit etmektir. Arap dünyasını, batı medeniyetinden geri bırakan amiller saptanırken bu amiller içerisinde Arapçanın da olduğu ifade edildi. Arapçanın, bilim ve kültürde geri kalmanın gerekçeleri şu şekilde sıralanmıştır. Aşağıda sunacağımız gerekçeler sadece *I. Fuad Dil Okulunda* tespit edilen gerekçeler değildir. Aynı zamanda Mısır ve çevresinde Arapçaya yöneltilen eleştirileri de kapsamaktadır.

1- Arapça, muasır medeniyeti, bilim ve teknolojiyi ihata ve ifade etmeye yeterli değildir. Buna elverişli olmadığı gibi, çağdaş bilimlerin okutulmasına da uygun değildir.

2- Arapça dil kuralları çok karmaşık ve zordur. Öğrenilmesi çok zaman alır. Onun için bu kuralların terkedilmesi gerekir.

3- Arapçanın imlası ve yazılması hem zor hem de çok yer işgal etmektedir. Onun için bu harflerin terkedilmesi ve yerine batı dillerinden alınması gerekir.

4- Arapça uluslararası ilişkilerde ve kuruluşlarda resmi dil olmaya elverişli değildir. Zaten buralarda batı dilleri kullanılmaktadır.

5- Arapçada irabın terk edilmesi gerekmektedir. Halkın rahat konuşup yazabilmesi ve okuyabilmesi için avam dilinin, dil olarak benimsenmesi lazımdır. Zaten manaların ortaya çıkmasında irabın bir rolü yoktur.

6- Batının kullandıkları harfleri benimsemek gerekir. Böylece batının fen ve tekniğini kısaca medeniyetini tercüme etmeye veya Arapça ifade etmeye ihtiyaç kalmaz. Bilhassa telefon, radyo, televizyon, motor, makine gibi teknik kelimeler olduğu gibi alınmalıdır.

³¹⁴ Muhammed Harb, “*Mecma ‘u'l-lugati'l-‘Arabiyye,*” *DİA*, TDV Yay., Ankara 2003, XXVIII, 260.

³¹⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 495.

7- Klasik üslup ve metotların terk edilmesi, imlada, eğitim ve öğretimde modern usul ve metotların kullanılması, nahvin sadeleştirilip modern bir metotla sunulması gerekir.³¹⁶

Arapça, ilim ve bilimde geri kalmanın nedenleri arasında gösterilirken bu durumdan kurtulmak için en önemli çıkış yolu Arapçanın Latin harfleriyle yazılma fikri olarak görülmektedir. Böyle fikir, *I. Fuad Dil Okulunda* yapılan toplantılarda Abdülaziz Fehmi Paşa tarafından ileri sürüldü.³¹⁷ O, Arap medeniyetinin muasır medeniyetler seviyesine çıkması için ilk önce dil alanında reformlar yapması gerektiği kanısındaydı.

Abdülaziz Fehmi Paşa Arapçayı, Arap milleti için bir yük olarak görmektedir. Bin beş yüz seneden beridir de bu yükün boyunduruğu altında bir yaşam sürdürdüklerini dile getirir. Batılıların kendi dillerinde gerçekleştirdikleri kolaylıkları Arapların kendi dillerinde (sarf ve nahivde) gerçekleştirmedikleri için bugün Arapların sıkıntı içerisinde olduğu düşüncesini taşımaktadır. Arapların içerisinde bulunduğu zorluk, onları zaten kendi yapı itibarıyla zor ve meşakkatli olan Fasih Arapçayı öğrenmeye sevk ettiği kanaatindedir. Bu durumu ise bir zulüm ve haksızlık olarak nitelemektedir.³¹⁸ Ayrıca Fehmi Paşa, Arap dünyasının gerilemesini sadece konuşulan Arapçayla değil aynı zamanda Arapçanın görünümüne yani yazı şekline de bağlamaktadır. Ona göre, Arapçanın yazı şekli müphem ve anlaşılması zor olan bir büyü gibidir. İnsanların bu büyüü akıl ve fikir yürütmeleriyle çözmesi mümkün görülmemektedir. Ancak insanların kalbine atılacak bir ilham, onların kalbine doğacak bir parıltıyla veya bunun dışındaki ilahî bir yardımla bu büyü çözülebilir.³¹⁹

Kürd Ali, Arap dünyasındaki ilmî çöküşün Arapçaya bağlanmasının farklı nedenleri olduğunu ifade etmektedir. Bazı tarafların, Arapça üzerinden nemalanarak siyasî çıkar ve menfaatler elde etmek için Arapçaya saldırdığı düşüncesindedir. Bununla birlikte bazı çevrelerin de sadece göz boyamak ve kendilerine yenilikçiler denilmesi için bu yola tevessül ettiklerini, bazı insanların da bir kişinin görüşlerine körü körüne inanarak kendilerinin ıslahatçı olarak lanse edilmesi için, Arapçayı eleştirme yolunu seçtiklerini

³¹⁶ İbrahim Sarmış, “*Arapçaya Yöneltilen Bazı Eleştiriler*,” Selçuk Üni., İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 4, Konya 1991, s. 123.

³¹⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 499.

³¹⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 499.

³¹⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 499.

belirtir.³²⁰ Kısacası Kürd Ali, bu gruptaki insanların samîmî olmadıklarına, çıkar amaçlı hareket ettiklerine, amaçlarının Arap diline katkıda bulunma veya Arapçayı geliştirmek olmadığına dikkat çekmek istemektedir.

Kürd Ali, Arapça harflerinden hareketlerin atılması mevzusunda şunları düşünmektedir. Arapça harflerinden hareketler atılarak yeni bir yazı şeklinin ortaya çıkarılması demek, kelimenin yapısında değişiklik meydana getirmek anlamına gelir. Bu da harf sayısının fazlaşmasına sebebiyet verir. Netice olarak ortaya çıkan bozuk bir yazı çeşidi, Arapça yazı stilinin bozulmasına neden olur. Bununla birlikte bildiğimiz ve bize kolay gelen Arapçayı, bilmediğimiz ve bize zor gelen bir dille değiştirmek mecburiyetinde kalırız.³²¹ Ayrıca asırlarca bilinen, öğretilen ve üzerine muazzam bir medeniyetin inşa edildiği bir dilin atılıp, yerine bilinmeyen ve aşına olunmayan bir dilin ikame edilmesi makul bir tutum olarak görülmemektedir.

Kürd Ali, Fehmi Paşa'nın Arapça hakkında görüşlerine şu şekilde itiraz etmektedir. Fehmi Paşa, Arapçanın ilimde gerilemeye sebep olduğunu ve halkı kendi yeni icadına yönlendirirken ileri sürdüğü delillerin dayanak noktasının olmadığını, sadece sözsöz ifadeler olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bir öğrencinin okul öncesi, ilkokul, lise ve üniversitede uzun bir zaman eğitim aldıktan sonra Arapça matbu veya el yazması herhangi bir eseri düzgün bir şekilde okuyamadığı zaman, bu durumu getirip Arapça hattının görseliyle ifade etmenin mübalağadan başka bir şey olmadığını ve herhangi bir somut delille de açıklanamayacağını belirtir.³²²

Kürd Ali, Fehmi Paşa'nın doğu dünyasının geri kalmasına Arapçanın sebep olduğu tezini kabul edip onun davet ettiği yeni yazı şekline geçsek bile yeni bir olumsuzluğun ortaya çıkacağına işaret eder. O da, daha önceki insanların meydana getirdiği kültür hazinesinin yok olacağıdır. Her ne kadar hükümetler, oluşan kültür boşluğunu maddî imkânları seferber ederek, temel sözlükleri, pozitif ve dini bilimlerdeki temel eserleri yeni yazı şekliyle basarak telafi edeceklerini ifade etseler de başka sorunların ortaya çıkmasına engel olamazlar. Örneğin; basılan kitapları öğretecek insanların olmaması büyük bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca bir medeniyetin yüzyıllar boyunca meydana getirdiği bir kültür

³²⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 496.

³²¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 495.

³²² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 496.

mirasını sırf yazı şeklinden dolayı yok edip sonra kısa bir süre içerisinde tekrar o kültür seviyesine ulaşmak mümkün değildir ve Arap âleminin yaşayacağı kültürel boşluk da hiç kimse tarafından telafi edilemez.

Kürd Ali, Arap dilinin üzerine bina edildiği temel kaide ve kuralların basitleştirilmesinin Arapçaya zarardan başka bir şey veremeyeceğini düşünür. Sarf ve nahiv kuralları zor olduğu için insanların Arapçayı öğrenemediğini iddia edip sonra da insanların Arapçayı daha rahat ve kolay öğrenebilmeleri için sarf ve nahiv kurallarını basitleştirmek, Arapçanın ruhunun yozlaşması ve tarihten önceki ilkel kabilelerin dil seviyesine indirgemek anlamına gelir. Kürd Ali, böyle bir şeyin hayat bulmasının mümkün olmadığını söylerken diğer taraftan da böyle bir şey gerçekleşirse Arapça için büyük bir felaket olacağını belirtir. Ayrıca Kürd Ali, Arapçanın kader eliyle meydana geldiğini dile getirmektedir. Sanki Arapçanın ilahî bir güç tarafından korunacağına inanmaktadır. Arapçanın yerine konulabilecek, Arapçanın ruh ve muhtevasının taşıyabilecek bir dilin de olamayacağına inandığı için, sarf ve nahiv kurallarında basitleştirme isteyen insanların fikirlerinin ilmî bir araştırmanın konusuna giremeyen duygu ve temennilerden ibaret olduğunu belirtir.³²³

Kürd Ali, Abdülaziz Fehmi Paşa'nın Arapçaya yaptığı eleştirilerin yabancı dillerin Arapçaya galebe gelmesinin, Arapçanın bırakılıp yerine yabancı bir dilin kabul edilmesinin bundan da korkulacak bir şeyin olmadığını, eğitim ve öğretim alanında gerçekleştirilecek bir kalkınma ve yapılacak neşriyat ile Arapçanın kendi varlığını sağlamlaştıracağına anlamına geldiğini belirtir.³²⁴ Aslında Kürd Ali, geçmişle geleceği birbirine bağlayan kültür damarların kesilmesinin sadece eğitim ve öğretimle onarılabileceğinin mümkün olmadığını belirtmek ister.

Arapçanın, İslam medeniyetinin geri kalmasında bir etken gibi gösterilmesini de kabul etmeyen Kürd Ali, İslam uygarlığının gerilemesinde başka faktörlerin etkili olduğunun altını çizer. İslam'ı benimsemiş olan halkların medeniyet ve teknoloji açısından batı dünyasının gerisinde kalmasının sebebi Arapçanın hat resmi olarak gösterilmesini imkân kabili olmayan bir şeydir. Bu konuda ortaya atılan fikirlerin de temellendirme açısından zayıf olduğu fikrini taşır. Eğer Arapçanın kendisi bir medeniyetin muasır

³²³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 500.

³²⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 500.

medeniyetler seviyesine çıkmasını engel teşkil eden bir yapısı olsaydı daha önce Arapların inşa ettikleri o muazzam medeniyetlerin olmaması gerektiğinin tespitini yapar.³²⁵

Arapçaya yöneltile eleştirilerden bir tanesi de çok farklı lehçelerin çoğalmasından dolayı Araplar arasında dil birliğinin sağlanamamasıdır. Kürd Ali, burada iddia edildiği gibi farklı lehçelerin çoğalmadığını bunun aksine farklı lehçelerin azaldığı kanısındadır. Farklı lehçelerin okullar, gazeteler, kitaplar ve radyo yayınları vesilesiyle yavaş yavaş fasih Arapçaya doğru kaydığını düşünmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki o, farklı lehçelerin çok olduğunu kabul etmekte fakat bu lehçelerin edebiyat dilinin yaygınlaştırılmasıyla etkinliğinin kaybolacağını ve fasih Arapçanın etkinlik alanının genişleyeceğini düşünmektedir.³²⁶

Ona göre, bir ulusu ayakta tutan ve onun gelişmesini sağlayan itici faktörlerin başında kültür gelmektedir. Dil ise bu kültürün kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan ve medeniyetlerin tekâmüle ermesine katkıda bulunan bir araçtır. Bir ulus dilinin kaybolması o ulusun ölümüyle eş değerdir. Ayrıca o, dil ile kültür arasında nasıl canlı bir etkileşimin olduğunu ispatlamak için tarihe mal olmuş Türkiye örneğini vermektedir. Türkiye, cehaleti tamamen ortadan kaldırmak iddiasıyla yüz yıllardan beri kullandığı alfabesini atıp onun yerine Latin alfabesini kabul etti. Fakat Türkiye Latin harflerini kabul etmekle kendi geçmişi ile olan bağlantısını kopardı. Yaklaşık olarak altı yüz sene var olan bir kültür hazinesine sırtını dönmüş oldu.³²⁷

Kürd Ali, Latin alfabesi Araplar tarafından kabul edilirse Arapların, Türkiye'nin yaşadığı sıkıntıların bir benzerini yaşayacağını dile getirerek böyle vahim bir hataya düşülmemesinin gerektiğini belirtir. Bununla birlikte Arapların kültür ve medeniyet alanında yaşayacağı sıkıntıların daha fazla olacağını düşünmektedir. Çünkü Arap dünyası sadece kendi kültürlerinin taşıyıcısı değil aynı zamanda on beş asırlık İslam kültür ve medeniyetinin de taşıyıcısı konumundalar. Araplar, Latin alfabesini kabul ettikleri vakit, on beş asırlık gibi büyük bir zaman diliminde meydana gelmiş ilmî, dinî ve edebî kültürel hazineyi ortadan kaldırmış olacaktırlar.³²⁸

³²⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 501.

³²⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 501.

³²⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 501.

³²⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 501.

Kürd Ali, Latin harflerinin kabulü sadece kültürü yok etmediğini ayrıca her dilde var olan tınlama ve vurgulamayı da yok edeceğini belirtmektedir. Türkiye’de birçok kesimden eski Türkçeyi dinlediğini ve bu Türkçenin kendine has bir tatlılığı ve inceliği olduğunu vurgulayan Kürd Ali, daha sonra Latin harflerinin kabulü ile Türkçenin bu özelliklerini kaybettiğini, kendi gözlemleriyle tespit ettiğini ifade eder. Her dilde var olan tınlama ve vurgu ancak kendi alfabesine dayandığı vakit fonetik özellikleri ortaya çıkarabileceğini vurgular.³²⁹

Kürd Ali, bir alfabenin şekil ve görüntüsün bir medeniyetin oluşturulmasına engel teşkil ettiğini söylemenin doğru olmadığını ifade eder. Eğer bu iddia doğru olsaydı yeni öğrenmeye başlayan birisine görüntüsü itibariyle zor gelen Japon alfabesinin, Japonlar tarafından Anglosakson medeniyetine benzer bir medeniyetin kurulmasına imkân vermezdi. Yine buna benzer bir şekilde Kürd Ali, bir alfabenin yazı şeklinin o alfabenin öğrenilmesini güçleştirdiğini iddia etmenin de doğru olmadığını söyler. Çin alfabesinin yüz bin şeklinin olduğunu yine de Çinliler tarafından Çincenin öğrenilmesine bir engel oluşturmadığını belirtir. Arapçanın da hat resimlerinin Arapçayı öğrenmeye engel olmadığını iddia eder. Bu iddiasını temellendirmek için şu örneği sunmaktadır. Suriye’de yirmi ile elli yaş arasında değişen, okuma ve yazma bilmeyen insanlar için gece okulları oluşturduklarını ve on dört ay zarfında bu insanlara okuma, yazma ve dört işlemi öğrettiklerini ayrıca bu insanların gazete, dergi okuduklarını ve istedikleri ibareyi yazdıklarını söyler.³³⁰ Kürd Ali, Arapçayı öğrenmenin basitliği hakkındaki iddiasında daha ileri giderek, Latin alfabesindeki karışıklığın Arap alfabesinden daha fazla olduğunu ve bir batılının Arapçayı, Latinceye daha kısa bir süre içerisinde öğreneceğini ileri sürmüştür.³³¹

Kürd Ali, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanımının teklifine yönelttiği en sert eleştirisi, bu teklifin Arap dünyasının İslamiyet ile olan bağlantılarının koparılması konusunda olmuştur. Latin harflerinin kullanılması, İslamiyet medeniyetinin meydana getirdiği kültür birikiminin yok olması demektir. Gelecek nesillerin İslâmiyet ile herhangi bir bağlantılarının olmaması anlamına gelir. Kur’an ile mânevî bağları kesilmiş ve hatta onu unutmuş bir neslin yetişmesi demektir.³³² Ayrıca Arap âleminin İslamiyet ile mânevî

³²⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 501-502.

³³⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 502.

³³¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 502.

³³² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 495.

bağların koparılması için sömürgeci devletler bütün güçleriyle çalışmışlardır. Sömürgeci anlayışın temel hedefi Arapların geçmişle yani İslamiyet ile bağlantı kurmasını sağlayan kültür köprülerini yok etmek daha sonra ise gönül köprülerini ortadan kaldırmaktır.³³³ Arap medeniyetini kendi köklerine bağlayan en önemli unsur dil³³⁴ olduğuna göre, sömürgeci güçlerin Arap diline saldırımları boşuna değildir. Kürd Ali, sömürgeci güçlerin Arap dünyası ve Mısır hakkında planlarından haberdar olduğu için, I. Fuad Dil Okulunda siyâsî çıkarların ön plana çıktığı, hizipçiliğin³³⁵ yapıldığını çok iyi gördüğü için en sert eleştirilerini bu konuda yöneltmiştir.

Kürd Ali'ye göre bugün Arap dili ile herhangi bir sorun yoktur. Günümüzde Arap dilinin en çok muhtaç olduğu şey onun modern yöntemlerle ve iyi bir şekilde öğretilmesidir. Bugün mücadele edeceğimiz konu, okuma-yazma oranının artırılması olmalıdır. Yani kültür seviyesinin yükselmesi için çaba göstermeliyiz. Arapçayı korumak ve geliştirmek için tesis edilen bu kurumlar böylesi bağnaz tartışmalara girdiği vakit daha büyük sorunlara sebebiyet vereceğini unutulmamalıdır. Ayrıca Kürd Ali, atalarının meydana getirdiği kültürü kutsal olarak kabul etmekte ve bu kültüre zarar verecek yeni şeylerin yapılmasının kendi ellerinde olmadığını ifade eder. Arap diline evrensel bir çerçeve çizen Kürd Ali, Latin harflerinin kabul edilmesi sadece Mısır'ı ilgilendiren bir konu değil, aynı zamanda İslam âlemini de ilgilendiren bir konu olduğunu belirtir. Arap diline bir zarar geldiği vakit Mısır ve Arap dünyası zarar göreceği gibi İslam âlemi de bu zarardan etkilenecektir.³³⁶ Onun için dil konusunda atılacak adımların ciddî bir düşünce süzgecinde geçirildikten sonra hayata geçirilmesi noktasında uyarılarda bulunmaktadır.

Son olarak Kürd Ali, Arap diline yöneltilen eleştirilerin başarısızlığa uğrayacağından emindir. Çünkü ona göre, Arap dili günden güne etkinlik alanını geliştirmekte ve güçlenmektedir. Arap dil ile ilgili eleştirileri gündeme getiren sadece I. Fuad Dil Okulu'dur. Diğer dil akademileri bu eleştirileri desteklemediği için I. Fuad Dil Okulunun tek başına kalmış ve başarısız olması da muhtemeldir. Ayrıca Kürd Ali Arapçanın Kur'an dili olduğunu, asırlarca korunduğunu ve bundan sonra korunacağı için

³³³ Ahmet Abdussettar el-Cevârî, *Nahvu't-teysîr*, Matbaatu-Mecmai'l-İlmiyyi'l-'Irâkî, Irak 1984, s. 224.

³³⁴ Mustafa Sâdik er-Râfi'î, *Vahyu'l-kalem*, Dâru'l-Kutubu'l-'Arabî, Lübnan, t.y., III, 33.

³³⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 495.

³³⁶ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 502-503.

endişelenmeye gerek olmadığını ifade eder.³³⁷ Bu ifadeleri destekler mahiyette, daha önceki peygamberlerin mucizeleri fizikidir; fakat Hz. Peygamber efendimizin mucizeleri genel olup bazılarının geçici ve bazılarının da kalıcıdır. Geçici mucizeler onun döneminde meydana gelip, çevresindeki insanlar duyularıyla onları hissetmişleridir. Fakat Kur'ân, o dönemde olduğu gibi hala mucizevi yönünü devam ettirmektedir. Hatta bu davet kıyamete kadar devam edecektir.³³⁸

3.4. Fasih Arapça Hakkındaki Görüş ve Çabası

3.4.1. Unutulmuş Fasih Arapça Kelimeler

Kürd Ali, Araplar arasında dil birliğini sağlanması ve gündelik hayatta da yabancı kelimelerin ağırlığını azaltmak için fasih Arapçanın ön plana çıkmasına büyük önem vermiştir. Fasih Arapçanın yaygınlaşması için de kendi kaleminin gücünden istifade etmeye gayret etmiştir. Gazetelerde yazmaya başladığı andan itibaren kendi köşesini etkin bir şekilde kullanmaya ve farklı konuları gündeme taşımaya çalışmıştır. Aynı zamanda gazetede köşesini, Arapçaya hizmet ve Arapçayla ilgili sorunları tartışmak için de kullanmaya çalışmıştır.³³⁹

Onun gazete köşesinde işlemeye çalıştığı konulardan biri Fasih Arapçanın unutulmuş kelimeleridir. Halkın unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş Fasih Arapça kelimeleri köşesine taşıyarak halkın bu kelimeleri tekrar hatırlamasına yardımcı olmaya çalıştı. Kendi makalelerinde bir veya iki tane unutulmuş Fasih Arapça kelimeleri,³⁴⁰ farklı konular içerisinde sürekli işlemeye devam etti. Kendi çalıştığı çevre ve makalelerini okuyan kesim unutulmuş kelimelere aşinalık kazandığı vakit başka kelimeleri kullanmaya başladı. Burada tedrici metotla unutulmuş kelimelerin hafızalara iyice yerleşmesine zemin sağlamaya çabaladı.³⁴¹

Kürd Ali, unutulmuş Fasih Arapça kelimelerin hafızalarda yeniden canlanmasına vesile olurken aynı zamanda meslektaşlarının dikkatlerini Fasih Arapçaya çevirmesine ön ayak olmuştur. Kürd Ali'nin bazı meslektaşları unutulmuş kelimelerin yayılması işine el

³³⁷ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 503.

³³⁸ Mustafa Kırkız, *Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları*, Beyan Yay., İstanbul 2014, s. 60.

³³⁹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1099.

³⁴⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1099.

³⁴¹ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1099.

attı. Onların yardımıyla unutulmuş kelimeler daha yaygınlık kazanmış ve her yerde dillendirilmeye başlanmıştır. Örneğin **أجل**, **فحسب** ve **الهيل والهيلمان** kelimeleri onların sayesinde her mekânda işitilir olmuş ve tekrarlanmıştır.³⁴²

Kürd Ali, unutulmuş Fasih Arapça kelimelerin gün yüzüne çıkarılması için görsel ve yazılı medyanın gücünden yararlanmak istemiştir. Fakat medya araçlarına imkân ve şartlar çerçevesinde fazlaca ulaşamadığı için medyanın gücünden istediği gibi istifade edemediği için serzenişte bulunmuştur. Eğer elinde daha geniş yayım araçları olsaydı daha fazla unutulmuş kelimeleri yayımlayacağını belirtir.³⁴³

3.4.2. Eğitim

Yabancı kelimelerin etkinlik alanı sınırlandırmak ve Fasih Arapçanın daha geniş alana hitap edebilmesi için eğitim boyutunun da önemli bir yer teşkil ettiğini düşünmektedir. Fasih Arapçanın gündelik hayata hâkim olabilmesi sadece halka bırakılacak ya da kendi kendine gelişebilecek bir konu olmadığını belirlemektedir. Okul öncesi eğitimde başlanarak Fasih Arapçanın önemi vurgulanmalıdır. Daha sonraki eğitim aşamalarında lise ve üniversitede Fasih Arapça, meleke haline gelebilmesi için çaba sarf edilmelidir. Fasih Arapçanın Halk Arapçaya galip gelebilmesi için Fasih Arapçanın meleke haline gelmesinin şart olduğunu söylemektedir.³⁴⁴

Ayrıca Kürd Ali, Fasih Arapçanın hâkim olması ve yabancı kelimelerin giderilmesi için zamana ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Onun için bu konuda çalışma içerisinde olan insanların sabırlı ve ümitli olmaları gerekir. Doktor hasta ilişkisinde olduğu gibi, hastanın iyileşmesi için binde bir ihtimal olsa bile hastanın iyileşmesi için tedaviye devam edilir.³⁴⁵ Sabırlı ve ümitli olmanın yanında başarıya götürecek olan çalışma ve gayretten de asla ödün verilmemelidir.

³⁴² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1099.

³⁴³ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1099.

³⁴⁴ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1100.

³⁴⁵ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1099.

3.5. Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye

3.5.1. Kuruluşu

Kürd Ali, Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde (m.1918) İstanbul'dan Şam'a geri döndüğünde Suriye askeri lideri Ali Rıza er-Rikâbî Paşa, Kürd Ali'ye gelerek Maarif Meclisi başkanlığını teklif etti. Daha sonraki aşamalarda da Kürd Ali'ye Maarif Bakanlığı verileceğini söyledi. Kürd Ali, dergi ve gazeteyle uğraşacağını söyleyerek görevi kabul etmeyeceğini belirtti. Fakat Ali Rıza er-Rikâbî Paşa'nın ısrarları üzerine Maarif Başkanlığı görevini kabul etmek zorunda kaldı.³⁴⁶

Eğitim ile ilgili bazı sorunların yaşanması üzerine Kürd Ali ile Ali Rıza er-Rikâbî Paşa karşı karşıya geldi. Söz konusu sorunların çözümü için er-Rikâbî Paşa'dan bazı taleplerde bulundu fakat talepleri karşılık bulmayınca da görevinden istifa etmek istedi. Ancak er-Rikâbî Paşa, Kürd Ali'nin istifa etmemesini görevde kalmasını istedi. Kürd Ali de er-Rikâbî Paşa: *“Eğer, hükümette kalmamı çok istiyorsan, bunu bu meclisin başkanı ve üyeleriyle birlikte doğrudan doğruya genel yöneticiye bağlı bir ilimler akademisine dönüşmesi şartıyla kabul ederim”* dedi. er-Rikâbî Paşa da bu teklifi kabul etti ve bununla ilgili resmi prosedürlerin başlatılmasının emrini verdi.³⁴⁷

Böylece 12 Şubat 1919 tarihinde *“Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye”* Arap diline hizmet hayatına başlamış oldu. Ama şunu da belirtmek gerekir ki, bu akademinin kısa bir geçmişi bulunmaktadır. Bilindiği üzere Suriye 1518 yılında Osmanlı idaresine girdi ve 1918 yılının sonlarına kadar da Osmanlı yönetiminde kaldı. Osmanlı devleti, sosyal ve siyasal hayat açısından Suriye'yi çok etkilemiştir. Bunun en bariz örnekleri günlük hayat ve dil üzerinde görülmektedir. Türkçe yüzlerce kelime günlük hayat içerisinde kullanılmıştır. Suriye, 1918 yılında bağımsızlığını kazanınca, ordu, okul ve resmi dairelerde kullanılan Türkçe ıstılahlar yerine Arapça ıstılahlar kullanılmasına karar verildi. Bu kararın uygulanması için de devlete bağlı *“Tercüme ve Telif Şubesi”* adlı bir müessese kuruldu. Okul kitaplarında kullanılan Türkçe ıstılahları tasfiye ile işe başlayan bu şube birkaç ay gibi kısa bir müddet sonra yeni bir düzenleme ile *“Dîvânu'l-Ma'arif”* adını aldı. Bundan sonra ülkedeki eğitim

³⁴⁶ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 333.

³⁴⁷ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 333.

işleri, dil, kültür, eski eserler ve kütüphaneler bu divana bağlandı.³⁴⁸ *Dîvânu'l-Maarif Başkanlığına* getirilen Kürd Alinin teklifi ile de *Dîvânu'l-Maarif, Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye* adı altında bir akademiye dönüştürüldü. Böylelikle dil ile alakalı bütün işler, bir çatı altında toplanmış oldu.

Kürd Ali'nin, *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye* 'ye katkıları şu şekilde sıralanabilir:

- *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye*'yi bilimsel özellikleri daha ağır basan bir kurum haline getirmiştir.

- Bir düzen ve sistem içerisinde belli amaçlar doğrultusunda hareket etmesine imkân sağlamıştır.

- Dil alanında yapılacak çalışmaların tek elde toplanarak karışıklıkların çıkmasına engel olmuştur. Arapça ile ilgili sorunların tespit edilip, çözümlerin aranmasını hızlandırmıştır.

- Kürd Ali, Avrupa ülkelerinde bulunan akademilerin çalışma düzenini *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye*'ye entegre etmeye gayret etmiştir.

- Bu kurumun sosyal kültür bilinciyle hareket etmesini sağlamıştır.

- Kurumun çalışmalarına devam etmesi ve ayakta kalması için mücadele vermiştir.³⁴⁹

3.5.2. Üyeleri

Başlangıçta akademi üyeleri sekiz kişiden oluşmaktaydı. Daha sonra ise üye sayısı yirmi kişiye ulaştı. Akdeminin ilk sekiz üyesi şu kişilerden oluşmuştur:

- Emîn Suyevd (ö. 1936)
- Enîs Selom (ö. 1931)
- Saîd el-Kemî (ö. 1935)
- Abdülkadir el-Mağribî (ö. 1956)
- İsa İskender el-Malûf (ö. 1956)
- İzzeddîn Alemuddîn (ö. 1966)
- Mitrî Kandilfit (ö. 1934)

³⁴⁸ Mustafa Bilge, “Şam İlimler Akademisi”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üni., Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, c. VII, Sayı, 1-2, s. 289-290.

³⁴⁹ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 333-346.

- Tahir el-Cezairî (ö. 1920)'dir.

Tahir el-Cezairî 1919 yılında Mısır'dan döndükten sonra akademiye üye olmuştur.³⁵⁰ Akademide üye olarak Arap ilim adamlarının yanında dünyaca meşhur müsteşrikler de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı ilmî çalışmalarıyla akademinin neşriyat alanındaki faaliyetlerine katılmışlar diğer bir kısmı da sadece onursal üye olarak kalmışlardır.³⁵¹ Onursal üyeler akademinin çalışan üyeleri tarafından seçilmişler³⁵² ve onlardan bazıları şu isimlerdir:

- Emîr Şekip Arslan
- Philip Hitti
- Hasan Beyhum
- Emin Reyhânî
- Ahmet Teymur Paşa
- Abbas Mahmud Akkâd
- Ahmed Emin
- Massignon
- Bouvat
- Nallino
- Brockelman
- Hartmann
- Mzik
- Hurgronje
- Kratkhovsky
- Yakup Sarrûf
- Ahmed Zekî.³⁵³

³⁵⁰ Riyâz Murâd, “*Min târihi'l-mecma'* ”, Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, Dımaşk 1996, c. 71, Sayı, 1, s. 51.

³⁵¹ Bilge, *a.g.m.*, s. 291.

³⁵² Mustafa Şehâbî, “*el-Mema'u'l-'ilmiyyu'l-'Arabî bi Dımaşk*”, Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, Dımaşk 1965, c. 40, Sayı, 1, s. 8.

³⁵³ Bilge, *a.g.m.*, s. 291.

3.5.3. Amaçları

20 Eylül 1919 yılında Kürd Ali gazete ve dergilere göndermek amacıyla Arapça ve Fransızca ele aldığı bildiriye, *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye*'nin kuruluş amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:

1- Arap dili ve edebiyatı ile ilgilenmek, Arap dilinin modern çağdaki konumunu irdelemek, Arapça eserleri neşretmek, Arap dilindeki el yazması eserleri yeniden gün yüzüne çıkarmaktır. Batı dillerinden Arapçaya çevrilen sanat, bilim ve teknik kitaplardaki eksiklikleri yani Arapçaya tercüme edilirken ortaya çıkan hataları gidermek ve modern metotlarla farklı konularda ihtiyaç duyulan kitapları telif etmek.

2- Tarihi eser, heykel ve paraları toplamak, eski alet-edevat ve kitapları toplamak, özellikle Araplarla ilgili olanları bir araya getirmek ve bütün bunları sergilemek için de bir müze tesis etmek.

3- El yazması eserlerle birlikte Arap ve Batı dillerinde yazılan matbu eserleri toplamak ve bu kitaplar için bir kütüphane inşa etmek.

4- Akademinin yaptığı faaliyetleri ve düşüncelerini yaymak için akademi adıyla bir dergi çıkarmak aynı zamanda bu dergi vasıtası ile akademinin farklı ilmi kuruluş, üniversite ve akademilerle irtibatını sağlamak.³⁵⁴

5- Arapça ilmî ıstılahlar koymak³⁵⁵

Akademi ilk toplantısını hükümet binasının odalarının birinde gerçekleştirdi. Yapacakları faaliyetlerini kontrol altında tutabilmek için kendi yasa ve iç tüzüklerini belirlediler. Amaçlarını gerçekleştirebilmek için takip edecekleri yol ve yöntemlerini oluşturdular. Her bir üyenin üzerinde çalışacağı madde ve konular tespit edilip üyelere dağıtıldı.³⁵⁶

Akademi çalışma hayatına başladı. Bir taraftan Arap dili ile ilgili çalışmalara yapılıırken diğer taraftan da eski eserler toplanmaya çalışıldı. Eski eserler ya satın alındı ya

³⁵⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 10.

³⁵⁵ Murâd, *a.g.m.*, s. 53.

³⁵⁶ Kürd Ali, "*Neşeei'l-mecma'i'l-'ilmiyyu'l-'Arabî*", s. 2.

da hibe olarak bağışlandı. Tarihî eserlerin toplamı hatırı sayılır bir miktara ulaşınca ve akademinin işleri artınca da yeni bir binaya ihtiyaç duyuldu. Toplantıların yapılması ve işlerin düzenlenmesi için de daha rahat bir yere ihtiyaç vardı. Akdemi bir araştırma yaptıktan sonra Şam'daki *Âdiliye Medresesinin* merkez olarak kullanılması uygun görüldü.³⁵⁷ Bu medrese Şam'daki en meşhur medreselerden biri kabul edilir.

Eyyubilerden Melik Âdil tarafından 615/1218 yılında tesis edilmiş ve sonradan kendisi de oraya defnedilmişti. Melik Âdil Selahaddin-i Eyyubi'nin kardeşi idi. Bu medresenin önünde bir bina daha vardır ki o da Melik Zahir Baybars tarafından yine medrese olarak inşa ettirilmişti. Bu bina da akademi yetkilileri tarafından tamir ettirilerek kütüphane olarak açılmıştır. Bugün meşhur Zahiriyeye Kütüphanesi diye bilinen yer burasıdır.³⁵⁸ *Âdiliye Medresesi*, hem tarihi bina olma, hem de Zahiriyeye kütüphanesine yakın olma hasebiyle, akademi tarafından merkez olarak seçilmiştir. Söz konusu medresenin odalarından bir tanesinin müze diğer bir tanesinin idare yeri olarak düşünülmesi de önemli bir etken olmuştur. Fizikî olarak binaların birbirine yakın olması işlerin daha rahat yürütülmesini sağladığı gibi koordinasyonun da sağlanmasını mümkün kılmıştır. Fakat *Âdiliye* medresesinde tahribat ve bozulmalar meydana geldiği için ilk etapta çalışmaya uygun değildi. Medresenin onarılması için devlet tarafından ödenek çıkartıldı. Medrese aslına uygun bir şekilde onarıldıktan sonra çalışma merkezi olarak kullanılmaya başlandı.³⁵⁹

Akademi, kendi üyeleri arasında ikişerli komisyonlar kurarak görev taksiminde bulundu. Dil ve edebiyat komisyonu: Arap dili ve edebiyatı hakkında incelemeler yapar. Bunun yanında Arap dilinin gelişim yolları üzerinde çalışmalar yapar. İlmî ve teknoloji komisyonu: Suriye'de ilim ve teknoloji alanlarının geliştirilmesi konusunda geniş çaplı araştırmalar yapar. Eski eserler konusunda uzman kişilerden müteşekkil bir komisyon daha kuruldu. Bu komisyon haftada iki sefer akademi binasında toplanır, akademiye getirilen eski eserlerle ilgili incelemeler yapar ve onların fiyatlarını belirlemeye çalışırlar. Bunlardan başka iki tane daha heyet oluşturuldu. Birincisi, Şam'ın dışındaki eski eserleri satın almak ve onlar hakkında araştırmalar yapmakla görevlendirildi. Bu heyet hem mümkün olduğu kadar eserler satın almışlar hem de yolculukları boyunca gördükleri eski eserler hakkında

³⁵⁷ Kürd Ali, "*Neşee'ti'l-mecma'i'l-ilmiiyyu'l-'Arabî*", s. 3.

³⁵⁸ Bilge, *a.g.m.*, s. 291.

³⁵⁹ Kürd Ali, "*Neşee'ti'l-mecma'i'l-ilmiiyyu'l-'Arabî*", s. 3.

bir rapor kaleme almışlardır. İkincisi ise, sadece Şam'daki eski eserleri almakla görevlendirildi. Heyet Şam bölgesindeki mescit, tekke vb. yerlere giderek duvar ve kapı üzerine yazılmış veya nakşedilmiş kitabet ve nakışları kopyalayarak bir nüshasını çıkardı.³⁶⁰

Akademi, gerçekleştirilecek faaliyetlerin bilimsel temelli olmasını önemseydiği için kendi alanında uzman kişilerden yararlanma yoluna gitmiştir. Böylelikle hem zaman kaybı önlenmiş hem de yapılan işlerin kalitesi artmıştır. Eski eserler alımı konusunda tecrübeli insanların çalıştırılması, akademinin parasal açıdan daha planlı ve programlı çalışmasına katkıda bulunmuştur. Hükümetin kendisine ayırdığı bütçe sınırlı olduğu için bilinçli bir şekilde harcanması gerekmektedir. Akademinin kurulduğu dönemde Suriye bağımsızlığını yeni kazandığı için mevcut hükümetin bütçe konusunda sıkıntı çektiği de bir gerçektir.

Akademinin amaç ve yapısal oluşumuna bakıldığı zaman akademinin kendi sınırları içine hapsolmuş bir yapı arz etmediği görülmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası iletişim kanallarını kullanmaya çalışmıştır. İlmî ve kültürel alanda yaptıkları çalışmaları bir broşür halinde basarak Avrupa ve Amerika'daki ilmî akademilere, kütüphanelere ve önde gelen dergilere gönderdiler.³⁶¹ Uluslararası arenada meşruiyet zemini ararken diğer taraftan da ilmî akademilerle bilimsel faaliyetlerde iletişim sağlamaya çalıştı. Yeri geldiğinde akademinin onursal üyeleri birer elçi gibi görev yapmışlardır. Akdeminin fikir ve düşüncelerinin yayılması için aracılık etmişlerdir.

3.5. 4. Akademinin Faaliyetleri

3.5.4.1. Arap Dili ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Suriye siyasî bağımsızlığını kazanıp kendisini yönetecek hükümetini kurduktan sonra, egemen güçlerin dil ve kültürleri üzerindeki etkilerini bertaraf etme ihtiyacını hissetti. Arap dilinin saflaştırılması ve Fasih Arapçanın etki alanını genişletme çalışmaları en fazla önem verilen çalışmaların başında gelmektedir. Şam bölgesinin asırlarca Osmanlı yönetiminde kalması, Arapça üzerinde ciddi bir etkisi olmuştur. Türkçeden Arapçaya sayısız kelime ve ıstılahlar girmiştir. Özellikle de idarî ve askerî açıdan yüzlerce kelime

³⁶⁰ Kürd Ali, “*Neşeei'l-mecma'i'l-ilmiiyyu'l-'Arabi*”, s. 4.

³⁶¹ Kürd Ali, “*Neşeei'l-mecma'i'l-ilmiiyyu'l-'Arabi*”, s. 5.

Arapçaya girmiştir. Kürd Ali, sadece askeriyede kullanılan Türkçe isimlerin bin kelimeye ulaştığını ifade eder. O isimlerden bazıları şunlardır: بيكباشي (Binbaşı), يوز باشي (Yüzbaşı), سوارى (Süvari), بياده (Piyade), طوبجى (Topçu), صاغ (Sağ), صول (Sol) gibi.³⁶²

er-Rikâbî Paşa'nın başında bulunduğu askerî hükümet iş başına gelir gelemez, Arapçanın yabancı unsurlardan arınması çalışmalarına başladı. *Tercüme ve Telif Şubesi* ile ilk adımı attı. *Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye*'ye ile bu işi daha sistemli ve bilimsel temelli yapmaya başladılar. İlk olarak Türkçe olan askerî ve idarî isim ve terimlerin³⁶³ Arapçaya çevrilmesine karar verildi. Askerî ve idarî birimler Arapçaya çevrilmesi gerekli olan Türkçe isimleri tespit edip daha sonra bu isimleri akademiye gönderdiler. Akademi de Türkçe isimlerin yerine Arapça uygun kelimeler bulmaya çalıştı.

Genellikle akademi yabancı kelimelerin Arapçaya çevrilmesinde şu metodu uygulamıştır. Devlet daireleri, eğitim kurumları, ilkokul ve liseler tarafından Arapçaya çevrilmesi veya Arapça yeni kelimelerin üretilmesi gereken isim ve ıstılahlar belirlenir ve akademiye gönderilir. Ayrıca gönderilen kelimelerin yanında kendi alanında uzman kişilerde bulunurdu. Bu uzman kişiler akademinin araştırmalarına katılır orada Arapçaya çevrilecek kelimelerin teknik anlamalarını açıklamaya çalışırlardı.³⁶⁴ Yabancı kelimeler, teknik veya bilimsel bir isim için mi yoksa günlük hayatta kullanılan bir isim için mi Arapçaya çevrilmesi gerektiği tespiti yapılmıştır. Böylelikle isimlerin anlam ruhuna uygun çevirilerin yapılması sağlanmıştır.

Akademiye gelen isim ve terimler, çoğunlukla üç ana kategoride ele alınarak değerlendirilmiştir.

Birincisi, yabancı kelimeler akademi tarafından ya Arapçalaştırılmış ya da asılları değiştirilerek Arapça yeni bir lafız üretilmiştir.³⁶⁵ Türkçe 'den Arapçaya geçmiş; fakat ya bozulmuş ya da yanlış kullanılan kelimelerdir.³⁶⁶ Bu kelimelerden bazıları şunlardır.³⁶⁷

³⁶² Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, IV, 1097.

³⁶³ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 10.

³⁶⁴ Murâd, *a.g.m.*, s. 53.

³⁶⁵ Murâd, *a.g.m.*, s. 54.

³⁶⁶ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 10.

³⁶⁷ Mecma'u'l-'İlmiyyu, "*Islâhu-lugâti't-devâîn*", Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, Dımaşk 1921, c. 2, Sayı, 1, s. 44.

Eski Kelime	Yeni Konulan Kelime	Kelimenin Anlamı
النافعة	ديوان العمانر	Mimarlık Ofisi
الطابو	ديوان التملك	Tapu Dairesi
الويرك	ديوان الخراج	Vergi Dairesi
البوليس	الشحنة او الشرطة	Polis
معاون بوليس	رفيق الشحنة	Polis yardımcısı
سر قوميسر	مفوض اول	Baş komiser
سيفيل قوميسيري	مفوض اول	Sivil komiser
سيفيل بوليس	مفرض تحري	Sivil polis
الهيئة الفنية لانشآت الأفاق	لجنة العمانر و الأوقاف	Mühendislik İşleri Dairesi
المأمور الصحي	الملقح او المطعم	Sağlık Memuru
الدورية	العس	Devriye
نوبتجي	آذن او بواب	Nöbetçi
قاصة دفتري	دفتر الخزانة	Maliye Sicili
شيفرة جدولي	جدول القلم السري	Özel Kalem
نومرو	رقم او عدد	Numara
در كنار	حاشية	Dipnot
خرجراه	نفقات السفر او ترحيلة	Yol parası
رابور	تقرير	Rapor
بول	طابع	Pul

قوجان	دفتر القسام	Koçan
دائرة الهندس	لجنة التخطيط	Planlama Komisyonu

İkincisi, yabancı kelimelerin asıllarını korunarak sadece bazı değişiklikler yapılmıştır.³⁶⁸ Bazı yabancı kelimelerin, Arapça eşanlamlıları kullanılmış, bazı izafe kelimelerde ise ya muzaf ya da muzafun ileyh değiştirilmiştir. Ayrıca bu kelimeler devlet dairelerinde çalışan memurların en fazla kullandıkları kelimelerdir.³⁶⁹ Akademi tarafından kısmen değiştirilmiş kelimelerden bazıları şunlardır.³⁷⁰

Eski Kelime	Kısmen Değiştirilen Kelime	Kelimenin Anlamı
دائرة العدلية	دار العدل	Adliye Binası
دائرة المالية	قلم المال	Maliye
دائرة الديوان العمومية	شعبة الديوان العامة	Genel Kayıt İşleri
دائرة انحصار الدخان	شعبة حصر الدخان	Tütün Kurumu
دائرة التنظيم و الطرق	لجنة اصلاح الطرق	Karayolları Müdürlüğü
مأمور الاجرار	المنفذ	Veznedar
مأمور سجل العقارات	مسجل العقارات	Emlak Görevlisi
مدير التحرير	مدير الرسائل	Yazı İşleri Müdürü
كاتب المخبرات	كاتب الرسائل	Yazı İşleri
مأمور الامانات	حافظ الامانات	Emanetçi

³⁶⁸ Murâd, a.g.m., s. 54.

³⁶⁹ Şehâbî, a.g.m., s. 10.

³⁷⁰ Mecma' u'l-‘İlmiyyu, “İslâhu-lugati’t-devâvîn”, s. 45.

امين الصندوق	الخازن	Depocu
رئيس قسم العدلية في دائرة الشرطة	رئيس القسم العدلي	Adalet Bölüm Başkanı
مأمور إطفائية	إطفائي	İtfaiyeci
مقيد	مدون	Kayıt edici
دفتر مفردات القروض	دفتر تفاريق القروض	Borç Defteri
قوائم المزاد	جرائد المزاد	Müzayede Listesi
اوراق مورودة	الرسائل الواردة	Gelen Evraklar

Üçüncüsü ise, yabancı isimler Arapçaya tercüme edilerek yani Arapça karşılıkları bulunarak, Arapçaya kazandırılmaya çalışılmıştır.³⁷¹ Arapçaya tercüme edilen kelimelerden bazıları şunlardır:³⁷²

Eski Kelime	Arapçaya Tercüme Edilen Kelime	Kelimenin Anlamı
ماصة	مكتب	Masa
قاصة	خزانة	Dolap
قولتق	متكأ	Koltuk
باس باس	ممسحة	Paspas
سونكر	وقیعة	Sünger

³⁷¹ Murâd, *a.g.m.*, s. 54.

³⁷² Mecma' u'l-İlmiyyu, "Islâhu-luagati't-devâvîn", s. 45-46.

استامية	محبرة الخاتم	Istampa
زيل	منبه	Zil
صوبا	مدفأة	Soba
دوسيه	إضبارة او ملف	Dosya

Akademînin Arapçaya çevirdiği veya yeni koyduğu her lafız halk tarafından benimsenmemiştir. Bazı Türkçe kelimeler yine halk tarafından gündelik hayatta kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin, Türkçe olan دورية (devriye) kelimesi yerine العس (gece devriye gezmek), جرائد المزاد yerine قوائم المزاد (Müzayede listesi) gibi bazı kelimeler halk tarafından kullanılmamıştır.³⁷³

Akademi, yabancı kelimeleri Arapçaya çevirirken güvenilir kaynaklardan yararlanmıştır. İlmî otoriteler tarafından kabul edilen eserler baz alınarak yabancı isim ve terimler Arapçaya çevrilmiştir. İlmî terimler, direk lügat manalarından yola çıkılarak Arapçaya çevrilmemiştir. Ait oldukları terminoloji içinde değerlendirilerek ve yine kendi alanındaki kitaplardan istifade edilerek uygun bir ilmî kavram oluşturulmaya çalışılmıştır. Akademi, ez-Zebidi'nin *Tâcu'l- 'Arûs*'u, İbn Side'nin *el-Muhassas*'ı, İsmail b. Hammad el-Cevherî'nin *es-Sihâh*'ı, Zemahşerî'nin *Esâsu'l-Belâğa*'sı, İbnul-Esir'in, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*'i, İbn Kuteybe'nin, *Ĝarîbu'l-hadîs*'i, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdirrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî'nin, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l- luga ve envâihâ*'sı³⁷⁴ gibi kitapları esas alarak Arapçaya çevirileri yapmıştır.

Ayrıca akademi, Arap dünyasında kendilerinden önce yapılan Arapçalaştırma çalışmalarından da istifade etmişlerdir. Bu bağlamda Mısırlı edip, araştırmacı ve tarihçi Ahmed Teymur Paşa ile iletişime geçildi. Mısır'da ilim ve teknoloji ile ilgili Arapçaya çevrilen ıstılahlar hakkında Teymur Paşa'dan malumat aldılar.³⁷⁵ Böylece akademi, ilmî ıstılahlar hakkında etüt çalışması ve alan taraması yaptıktan sonra, Arapça çeviri işlemine

³⁷³ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 11.

³⁷⁴ Murâd, *a.g.m.*, s. 54.

³⁷⁵ Murâd, *a.g.m.*, s. 54.

geçmiştir. Etüt çalışmalarıyla, halkın yeni üretilen ilmî ıstılahları benimseyip benimsemediklerini anlamayı amaçlamıştır.

Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye, eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan Arapça kitaplarıyla yakından ilgilendi. Arapça kitapları, takip ettikleri politikaya uygun bir şekilde hazırladı. Okullarda kendi hazırladıkları veya onay verdikleri kitapların okutulmasını zorunlu kıldı.³⁷⁶ Dil ve konu açısından kendi yayım politikasına uymayan kitapların eğitimde okutulmasına izin vermedi.³⁷⁷ Onayladığı kitaplar dışında Arapça herhangi bir kitabın okutulmasına müsaade etmeyerek okullardaki Arapça eğitimi kendi denetimi altına aldı. Buna ek olarak akademi, okuma ve yazmanın yaygınlaşması için gece okulları açtı³⁷⁸ ve bu okullarda ders vererek okuma ve yazma oranının artmasına vesile oldu.

Bütün alanlarda Fasih Arapçanın hâkim olması için mücadele veren akademi, devlet dairelerindeki Türkçe kelimeleri Arapçaya çevirmekle yetinmemiş, bazı kurumların kanunlarını dil açısından incelemiş, eksik ve yanlışlarını düzeltmeye çalışmıştır. İlkokul, genel sağlık ve maliye ile ilgili kanunları incelemiş dil hatalarını düzeltmiştir. Kanunlarda bulunan yabancı kelimeler atılarak onların yerine Arapça kelimeler konulmuştur.³⁷⁹ Ayrıca yazılı basın takip edilmiş yazar ve müelliflerin hataları tespit edilerek düzeltme yoluna gidilmiştir.³⁸⁰

3.5.4.2. Kütüphanecilik ve Kitap Basımı Faaliyetleri

Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye'nin faaliyetleri sadece Arapçayı yabancı kelimelerden arındırmakla sınırlı değildir. Arapçanın geliştirilmesi için çaba gösterdikleri gibi halkın da eğitim düzeyinin geliştirilmesi için de çaba gösterilmiştir. Onun için daha önce kurulan Zâhiriye kütüphanesinin zenginleştirilmesi için çalışılmıştır.

Zâhiriye kütüphanesi, 1881 yılında Memluk hükümdarı el-Meliku'z-Zâhir (ö.1277) tarafından Şam'da kuruldu. Kuruluşundan itibaren *el-Mektebetu'l-ummiyye*, *Dâru'l-kutubil-'Arabiyye*, *el-Mektebetu'l-ehliyyetu'z-Zâhiriyye* gibi isimlerle anılmıştır. Suriye

³⁷⁶ Muhammed Harb, "*Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye*," , *DİA*, TDV Yay., Ankara 2003, XXVIII, 261.

³⁷⁷ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 11.

³⁷⁸ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, II, 502.

³⁷⁹ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 11.

³⁸⁰ Kürd Ali, *el-Muzekkirât*, I, 343.

bağımsızlığını kazandıktan sonra da 1947’de millî kütüphane olarak *Dâru’l-kutubi’l-vataniyyetu’z-Zâhiriyye* diye anılmış; fakat daha sonra kısaca *Daru’l-kutubi’z-Zâhiriyye* veya *el-Mektebetu’z-Zâhiriyye* şeklinde anılagelmiştir.³⁸¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tâhir el-Cezâirî ve Selîm el-Buhârî gibi ilim adamları, Şam’ın çeşitli dönemlerde yaşadığı iştiğal ve el değıştirmelerde yağmalana medreselerdeki kıymetli kitaplardan geriye kalanların da gittikçe artan bir hızla Batı müze ve kütüphanelerine kaçırılmasına engel olabilmek için devletin yardımını sağlamaya çalışıyordu. Bu gayretler neticesinde 1878 yılında vali olarak atanan Mithat Paşa, eğitim ve öğretimin gelişmesi için yeni medreseler açmak üzere Şam âlimlerinden müteşekkil bir cemiyet (*el-Cem’iyyetu’l-hayriyye*) kurdu. Daha sonra II. Abdülhamit tarafından görevlendirilen bu cemiyet Şam’ın farklı medreselerinde mevcut olan kütüphanelerden kitapları toplayarak Zâhiriye medresesinin bünyesindeki Baybars’ın türbesine taşındı. O zaman ki kitapların toplam sayısı 1465’tir. Tâhir el-Cezâirî’nin başkanlığında yürütülen çalışmalarda kataloglar hazırlandı ve böylece teşekkül eden kütüphane 1881 yılında *el-Mektebetu’l-umumiyye* adıyla okuyucuya açıldı.³⁸²

Mecmau’l-Lugati’l-‘Arabiyye kurulduktan sonra Zâhiriye kütüphanesini kendisi için kütüphane olarak seçti.³⁸³ Daha sonra İslam ve Arap dünyasının üzerine yükseldiği kültür değerlerinin korunmasına yönelik bazı girişimlerde bulunmuştur. Kültür mirasının en önemli bileşenlerinden olan kitapların bir kütüphane çatısı altında toplanılması için çalışmalar başlatıldı. İslam dünyasının mevcut ve önemli olan kitapların çeşitli yollarla oryantalistlerin eline geçtiği öteden beri bilinen bir gerçektir. Akademi, kitapların bu şekilde ortadan kaybolmasının önüne geçilebilmesi için, kitapları toplama seferberliğine girişti. Daha önceki bölümlerde açıkladığımız gibi, akademi eski eserlerin toplatılması için iki heyet oluşturdu. Bu heyetlerden birinci, Şam bölgesi dışındaki kitapları toplamaya çalışacak ve yolculukları esnasında gördükleri eski eserler hakkında bir rapor yazacaktı. İkinci heyet ise, Şam bölgesi içindeki eserleri ya hibe ya da satın alma yoluyla kütüphaneye kazandırmaya çalışacaktı.³⁸⁴

³⁸¹ Tâlib Yâzîcî, “*Daru’l-kutubi’z-Zâhiriyye*”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1993, VIII, 510.

³⁸² Yâzîcî, *a.g.m.*, s. 510.

³⁸³ Muhammed Kürd Ali, “*Menşûru’l-mecm’a lil mecellâti ve’l-mecâmi*”, *Mecelletu-Mecma’il-Lugati’l-‘Arabiyye*, Dimaşk 1921, c. 1, Sayı, 1, s. 6.

³⁸⁴ Kürd Ali, “*Neşeti’l-Mecma’i’l-‘İlmiyyu’l-‘Arabî*”, s. 4.

Akademi başkanı Kürd Ali, Zâhiriye kütüphanesini devraldıklarında yaklaşık olarak dört bin cilt kitabın olduğunu ve kitapların çoğunluğunun da el yazması eserler olduğunu ifade eder.³⁸⁵ Bu sayının arttırılabilmesi için akademi yoğun bir çalışma dönemine girildi. Kısa bir zaman içerisinde doğu ve Avrupa ülkelerinde edebiyat ve tarih başta olmak üzere farklı ilim dalları ile ilgili yazma ve matbu eserler satın alındı. Mahtut eserlerin çoğu müelliflerinin kaleme aldığı ve büyük âlimlerin yanında okunduktan sonra basılan eserlerdir. Yeni alınan mahtut eserlerle birlikte Zâhiriye kütüphanesindeki sadece mahtut eserlerin sayısı yaklaşık olarak üç bine ulaşmıştır.³⁸⁶

Kürd Ali, mahtut eserleri toplama konusunda nasıl bir çabanın içine girdiklerini şöyle açıklamaktadır: *“Başkanlığını yürüttüğüm süre içinde akademinin başarılı olması için en faydalı yolun ne olduğu üzerinde gece gündüz düşünüp durmuşum. Akademiyi yükseltecek hangi kapıyı buldumsa mutlaka çalmışumdur. Daha önce selam vermeye bile tenezzül etmediğim nice insanlar karşısında kendilerinden el yazması eserleri almak ve eski eserlerin nerede olduğunu öğrenmek amacıyla yüzü suyu dökmüşümdür.”*³⁸⁷ Eski eserler, el yazması kitaplar ve başka şeyler satın almada Kürd Ali’ye acele ettiği için çıkışan Rikâbî Paşa’ya da şöyle demiştir: *“Hemen yapılması gereken bazı faaliyetler var, bazılarında ise düşünüp taşınmak daha önceliklidir. Eski eser ve yazma kitapları satın almak, acele edilmesi gereken faaliyetlerdendir. Çünkü bunların ticaretini yapanlar, onları her yerden alıyor, kısa bir süre sonra geriye sadece önemsiz olanları kalıyor. Bizler Şam’ın tarihi ismine layık bir müze ve kütüphane kurmak istiyoruz.”*³⁸⁸

Akademi, Zâhiriye kütüphanesinin modern usullerle düzenlenmesi ve eserlerin yeniden tasnif edilmesi için kütüphanecilik tahsil etmek üzere Avrupa’ya elemanlar gönderdi. Avrupa’ya gönderilenlerden biri olan Yusuf el-Uş 1935 yılında Zâhiriye kütüphanesinin müdürü olunca, kütüphanenin fizikî özelliklerinde önemli değişiklikler yaptı.³⁸⁹ Kütüphaneye gelip giden insanları göz önünde bulundurarak iki tane salon açtı. Bu salonlardan birini kütüphaneye okumak ve eğitim için gelenlere yani öğrencilere tahsis etti. İkincisini ise, *“Te’lif Salonu”* adıyla araştırmacı ve yazarlara tahsis etti. Her iki

³⁸⁵ Kürd Ali, *“Menşûru’l-Mecm’a lil Mecellâti ve’l-Mecâmi”*, s. 6.

³⁸⁶ Kürd Ali, *a.g.m.*, s. 6.

³⁸⁷ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 343-344.

³⁸⁸ Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, s. 335.

³⁸⁹ Yâzîcî, *a.g.m.*, s. 510.

salonda bulunan kitaplardan, öğrenci ve araştırmacıların daha kolay faydalanabilmeleri için fihristler oluşturuldu. Genel salondaki kitaplar için iki çeşit fihrist oluşturuldu. Bunlardan biri, salondaki kitap isimleri sözlüklerdeki harf sıralamasına göre sınıflandırıldı. Diğer tasnifte ise, kitaplar konularına göre tasnif edildi. Her iki tasnif türünde de önemli görülen kitap ve konular tasnife tabi tutulmuştur.³⁹⁰

Araştırmacı ve yazarlar için oluşturulan te'lif salonu için de iki çeşit tasnif oluşturuldu. Birinci tasnifte, salondaki kitapları yine sözlüklerdeki harf sıralaması dikkate alınarak tasnif edildi. İkinci tasnifte, ilimlerin konuları daha ayrıntılı bir şekilde tasnif edildi. Bu şekildeki tasnif türü "*Tasnîfu'l-'ulum-ve'l-ma'ârifî'l-'Arabîyye*" adı altında bir kitap halinde bastırıldı.³⁹¹ Böylece araştırmacı ve yazarların kitaplara daha kolay erişimi sağlanmaya çalışıldı.

İlimler tasnif edilirken elli üç ana kategoride değerlendirilmeye tabi tutuldu. İlimler ilk önce kendi aralarında daha sonra ise ihtiva ettiği konulara göre tasnif edildi. Her tasnif iki rakamla belirtirdi. Birinci rakam, ilimlerin ana kategoride yerini ikinci rakam ise, ilimlerin barındırdığı konuları gösterir. Daha sonra her iki tasnifi bir arada gösterecek ek ciltler oluşturuldu.³⁹² Kitaplara fiziki erişimin kolay olabilmesi için de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, kitaplar ebatlarına göre raflara dizildi ve her kitaba bir rumuzla bir numara verilip kartlara işlendi.³⁹³

Akademi kurulduğu ilk dönemlerde kitap basımı konusuna elinde olmayan sebeplerle kitap basımına yeterli ilgiyi gösteremedi. Mevcut hükümetin akademiye ayırdığı bütçe sınırlı olduğu için, akademi bütçeyi tasarruflu kullanmak zorunda kaldı. Bütçenin bir kısmını kendi binalarının onarım ve yenilenmesi işlerine diğer bir kısmını da matbu eserlerin satın alınması için harcadı. Onun için 1944 yılına kadar pek az eser basabildi. Ancak bu tarihten sonra eser basımında yukarıya doğru bir tırmanış başlamıştır.³⁹⁴

³⁹⁰ Yusuf el-Uş, "et-Tanzîmâtü'l-cedîdeli-Dâri'l-Kutubi'z-Zâhiriyye, Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabîyye, Dımaşk 1937, c. 15, Sayı, 9-10, s. 391-392.

³⁹¹ el-Uş, *a.g.m.*, s. 392.

³⁹² el-Uş, *a.g.m.*, s. 392.

³⁹³ Yâzîcî, *a.g.m.*, s. 510.

³⁹⁴ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 14.

Akademnin basımını yaptığı eserlerden bazıları Şunlardır: *Muhâdarâtu'l-mecme'*, akademnin basımını yaptığı ilk eserdir. İngiliz müsteşrik David Samuel Margoliouth'un tahkik ettiği Kadı Muhassin b. Ali el-Tennûhî'nin *NeŐvâr el-Muhâdara ve Ahbâr el-Muzâkere* isimli *Câmi'ut-Terâvih*'inin sekizinci cildi 1930 yılında basıldı. İzzeddîn et-Tenûhî'nin tahkik ettiği İbn Hanbelî el-Hâlebî'nin *Bahru'l-avvâm fî mâ esâbe fîhi'l-Avâm* adlı eseri 1937 yılında basıldı. İtalyan Müsteşrik F. Gabriel'in Cundî'nin tahkik ve Őerh ettiği Ma'mer'in *el-Melâike risâle*'si 1944 yılında basıldı.

3.5.4.3. Eski Eserler Müzesi

Akademi çalışma hayatına baŐladıktan sonra Şam'ın tarihi zenginliklerine kayıtsız kalmadı. Kendi ulusun tarih bilincini canlı tutan kültürel değerlere sahip çıkmaya çalıştı. Çünkü tarihî zenginlikler hem farklı yollarla ülkenin dıŐına çıkmakta hem de hepsi farklı mekânlarda bulunmaktaydı. Akademi bunların tek elde toplanılması için harekete geçti. Kürd Ali, Şam'da bir müzenin kurulması için mevcut hükümetle görüŐtü. Hükümetten olumlu cevap alınır alınmaz hemen bir müzenin kurulması için gereken hazırlıklar yapıldı. 1919 yılında Şam'da bir müze inşa edildi ve akademiye bağlandı. Müze, Adiliye medresesinde kurulduğu için medresenin dört tane odası müzeye tahsis edildi.³⁹⁵

Daha önceki bölümlerde iŐlediđimiz gibi akademi, eski eserlerin toplanması için iki tane komisyon oluşturdu. Tarihî eserler medrese, cami, mescit ve resmi kurumlar olmak üzere farklı farklı yerlerde muhafaza ediliyordu. Onun için zamandan tasarruf etmek gayesiyle, Komisyonlardan biri Şam'ın içindeki, diğer de Şam'ın dışındaki tarihî eserleri toplamakla görevlendirildi.³⁹⁶ Komisyonlar tarihî değer olan taŐ, ahŐap, cam, para, silah ve bunlar dışındaki tarihî eŐyaları toplamaya başladı. Bazı tarihî eŐyalar bađıŐlanma yoluyla müzeye kazandırıldı. Bazılar ise ya satın alma ya da el koyma yoluyla müzeye getirildi.³⁹⁷

1937 yılına kadar tarihî eserler müzesi, Âdiliye medresesinde ve akademnin idaresinde kalmaya devam etti. 1937 yılında yeni bir tarihî eserler müzesi inşa edilince, Âdiliye medresesindeki tarihî eŐyalar yeni müzeye nakledildi. Bu geliŐmeyle birlikte

³⁹⁵ Murâd, *a.g.m.*, s. 58.

³⁹⁶ Murâd, *a.g.m.*, s. 58.

³⁹⁷ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 12.

müzenin yönetimi akademiden devralınıp müzenin yeni yönetimine verildi. Böylece idari ve malî açıdan bağımsız bir müze Şam'a kazandırılmış oldu.³⁹⁸

3.5.4.4. Konferanslar

Akademi, bir taraftan Arap dilini yabancı unsurlardan arındırmaya çalışırken diğer taraftan da halkın aydınlanması için bazı girişimlerde bulundu. Bu bağlamda halka konferanslar verilmesi uygun görüldü ve 21 Nisan 1921 yılında konferanslar vermeye başlandı. İlk başlarda konferanslar iki haftada bir verilmekteydi. Fakat halkın teveccühü her geçen gün artınca akademi, konferansların her hafta yapılması kararını almak zorunda kaldı.³⁹⁹

Konferanslar verilmeden birkaç gün önce ilanları yapılarak halkın konulardan haberdar olması istendi. Konferanslar, daha çok akademinin üyeleri veya akademinin davet ettiği kimseler tarafından verilmiştir. Ayrıca konferansların konuları belli bir alanla ilgili değil, geniş bir yelpazeyi kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Dil, edebiyat, sosyoloji ve farklı ilim dalları ile ilgili konular, konferanslarda işlenmeye çalışılmıştır. Konferans konuları halka arz edilmeden önce akademinin kurduğu komisyona arz edilir ve komisyon da o konuları gözden geçirirdi.⁴⁰⁰

1921 yılında başlayan konferanslar 1946 yılına kadar devam etti. Farklı cemiyet ve kurumların çoğalmasıyla birlikte konferanslar sayısında da bir artış meydana geldi. Bu gelişme üzerine Akademi de verdiği konferansları durdurma kararı aldı. Arap dili ve edebiyatı ve eski eserleri yayımlamaya daha da ağırlık vermeye başladı. 1921 ile 1946 yılları arasında dört yüze yakın konferans verildi. Daha sonra bu konferans metinleri üç ciltlik kitap halinde akademi tarafından bastırıldı.⁴⁰¹

3.5.4.5. Mecelletu'l-Mecma'i'l-İlmiyyu'l-'Arabî

Akademi kurulduğu andan itibaren hedeflenen amaçlarından bir tanesi de akademiye ait bir derginin çıkartılmasıdır. Bu amaç, akademinin kuruluşundan yaklaşık olarak iki yıl sonra 1921 yılında akademiye ait *Mecelletu'l-mecma'i'l-İlmiyyu'l-'Arabî* adlı derginin

³⁹⁸ Murâd, *a.g.m.*, s. 58; Mustafa Şehâbî, *a.g.m.*, s. 12.

³⁹⁹ Murâd, *a.g.m.*, s. 58.

⁴⁰⁰ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 13.

⁴⁰¹ Şehâbî, *a.g.m.*, s. 12-13.

çıkartılmasıyla gerçekleştirilmiş oldu.⁴⁰² Dergi, akademinin başkanı Kürd Ali'nin açılış makalesiyle “فاتحة المقال” yayın hayatına başlamış oldu.

Derginin kurulmasında Kürd Ali'nin büyük gayretleri olduğu gibi, derginin yayın hayatında da büyük fedakârlıkları olmuştur. Derginin ilk sayılarında nerdeyse yazılarının tamamını Kürd Ali tek başına yazarak, derginin yayım hayatına tutunmasını sağlamıştır.

Akademi dergisi, ilk etapta bir bülten görevi gördü. Akademi, Arap dili ve diğer alanlarla ilgili yaptıkları çalışmalardan halkın haberdar olması için derginin gücünden istifade etti. Özellikle akademi, Arap dili alanında yaptığı çalışmaları halkın istifadesine sunmak için dergiyi bir eğitim aracı olarak kullandı. Yabancı kelimelerden Arapçaya çevrilen veya yeni konulan Arapça lafızlar derginin o ay ki sayısında yayınlanarak halkın arasında yayılması sağlandı. Ayrıca bazı yabancı kelimelerin Arapçaya çevrilmesi hususunda halktan gelen taleplere dergi vasıtasıyla cevap verildi.

Akademi dergisi, yazılı ve görsel basın yanında halk dilinde yanlış telaffuz edilen kelime, ıstılahlar ve deyimleri tespit etti. Daha sonra yanlış telaffuzları, hemen hemen derginin her sayısında “عثرات الأقلام” ve “عثرات الأفهام” dil ve ağız hataları adı altında yayımladı.⁴⁰³ Ayrıca bazı Arapça lafızları semantik açıdan tahlili yapıp o günkü kullanılan kelimeye uygun olup olmadığı tahlili yapıldı ve yine dergi vasıtasıyla halka ilan edildi.

Arap dili ve edebiyatı ile ilgili kitapların tanıtımına önem verildiği gibi ilim, sanat ve teknoloji alanındaki kitapların tanıtımına da yer verildi. Halkın kültür seviyesine katkıda bulunacağına inanıldığı fikir ve düşünceler işlendi. Aynı zamanda oryantalistlerin Arap dili hakkındaki çalışmaları anlatılarak ilim çevrelerinde belli farkındalık oluşturulmaya çalışıldı.

Son olarak Akademi dergisi, 1931 yılına kadar ayda bir, 1949 yılına kadar iki ayda bir, bu tarihten sonra da üç ayda bir çıkarılmıştır.⁴⁰⁴

⁴⁰² İhsan en-Nas, “Mecelletu'l-mecma 'i'l-lugati'l-'Arabiyye”, Mecelletu-Meca'il-Lugati'l-'Arabiyye, Dımaşk 1996, c. 71, Sayı, 1, s. 106.

⁴⁰³ Murâd, a.g.m., s. 58.

⁴⁰⁴ Harb, a.g.m., s. 260.

SONUÇ

Kürd Ali Arap dilini, Müslüman ve Arap medeniyetinin üzerinde yükseldiği bir dil olarak görmektedir. Onun için Arapçaya yapılacak bir müdahalenin gelecek nesillerin İslamiyet ile bağlantılarının koparılması anlamına geleceğini kabul etmiştir. Arap dünyasında bir ilmi kalkınmanın meydana gelebilmesi için de Arapçanın yabancı dillerin hâkimiyeti altında olmaması gerektiğini düşünür. Ayrıca bir ulusu meydana getiren manevi bileşenlerden birinin dil olduğunu kabul ettiği için de bu manevi değerın bozulmaması için mücadele edilmesi gerektiğine inanmıştır.

Kürd Ali'nin Arapçanın korunması için giriştiği mücadelenin alt yapısının şu şekilde oluştuğunu söyleyebiliriz. Kürd Ali 'nin hocası Tahir el-Cezâîrî'den ders alması, ona ilmî olgunluk açısından çok şey kazandırmıştır. Bununla birlikte kendi ulusunun maddî ve manevi değerlerine sahip çıkma bilincini de kazandırmıştır. Yani el-Cezâîrî ile birlikte Kürd Ali'de kendi ulusunun değerlerine sahip çıkma bilinci oluşmuştur. el-Cezâîrî'nin Kürd Ali'ye kazandırdığı ikinci önemli özellik ise, Suriye'de eğitimin yaygınlaştırılması için her tür adımın atılmasında ön ayak olmasıdır.

Kürd Ali, Suriye'de eğitimin, okuma ve yazmanın istenilen seviyede olmamasının nedenlerini büyük çoğunlukla Osmanlı yönetimine bağlamaktadır. Osmanlı devleti Suriye'ye hâkim olduğunda ilmin başkenti İstanbul olduğu için Suriye'deki âlimlerin büyük ekseriyeti İstanbul'a gitmiştir. Ayrıca Osmanlı devletinin eğitim kurumlarında önemli mevkilere kendi adamlarını getirmesi, Suriye'deki âlimlerin küstürülmesine sebep olmuştur. Eğitim dili olarak Arapçanın yerine Türkçenin kararlaştırılması. Kürd Ali'ye göre, yukarıdaki sebepler Suriye'de eğitimin gerilemesine sebep olmuştur. Fakat Kürd Ali'nin eğitimin gerilemesi hususunda asıl sorumlu tuttuğu kimseler İttihat ve Terakki yönetimidir. İttihat ve Terakki döneminde okullara atanan öğretmenlerde liyakat aranmamıştır. Eğitim alanında keyfi uygulamalar başlamış. Kürd Ali bu uygulamaları cahilleştirme politikaları olarak nitelemektedir. Eğitim alanındaki bu olumsuz uygulamalar da Kürd Ali'yi Arapçayla ilgili çalışmalar yapmasına vesile olmuştur.

Bize göre Kürd Ali'yi Arapçayla ilgili çalışmalara yönelten en önemli etken, Kürd Ali'nin Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahatlerdir. Kürd Ali bu seyahatlerde, Avrupa'da kurulan akademi ve kütüphaneleri yakından inceledi. Akademi ve kütüphanelerde çalışan

oryantalist âlimlerle tanışma ve onların derslerine katılma imkânını elde etti. Oryantalist âlimlerin, doğu dünyası ile ilgili yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi sahibi oldu. Özellikle de doğu dilleri ve ilimleri hakkında araştırmalar yapan Fransız Asya Cemiyetini yakından inceledi. Bu akademinin kuruluş amaçları, Arap dili hakkında araştırmalar yapmak ve Arap dilini öğretmek, büyük bir kütüphane oluşturmak ve eski eserlerin toplanması için bir müze oluşturmaktır. Kürd Ali, bu akademinin amaçları ve fonksiyonları hakkında bilgi sahibi olduktan sonra bu akademiye benzer bir akademinin kendi ülkesinde de olması gerektiği fikri kendisinde hâsıl olmuştur.

Suriye’de eğitim ve öğretimin yaygınlaşması konusunda Kürd Ali, Tahir el-Cezâîri’den sonra gelen en etkin kimsedir. Mili eğitim bakanlığı döneminde eğitimin yaygınlaşması, okulların açılması, ders kitaplarının yazılması ve müfredatların oluşturulmasında bizzat kendisi çalışmıştır. Eğitim dilinin Arapça olması hususunda büyük gayretleri olmuştur.

Kürd Ali’nin kurulmasında öncülük ettiği “*Mecmau’l-Lugati’l-‘Arabiyye*” Arap diline hizmet etmek amacıyla kurulan bir akademi. Aynı zamanda Arap dünyasında Arapçaya hizmet etmek amacıyla kurulan ilk akademi özelliğini taşımaktadır. Suriye’de kurulan bu akademi ile birlikte Arapçayla ilgili yapılan çalışmalar belli bir düzen ve sistematik dâhilinde yapılmaya başlanmıştır. Alanında uzman kişilerle çalışarak yapılan işlerde bilimsellik yakalanmaya çalışılmıştır. Arapçayla ilgili sorunlar bir potada toplanarak sorunlara daha bütüncül yaklaşılmasına vesile olmuştur.

Kürd Ali, kurduğu akademiyle hayat geçirmek istediği en önemli proje, oryantalistler âlimler gibi, doğu ilimleri ve Arapça alanında hizmet yapacak insanlar yetiştirmektir. Aynı zamanda bu insanlar, batıda ortaya çıkan ilimlere ve batı kültürüne vakıf olacak şekilde yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece hem Arapçaya yapılacak hizmetlerde süreklilik sağlanmaya çalışılmıştır. Hem de batı ilimleri alanında yetkin kişiler vasıtasıyla eğitim ve diğer ilim alanlarında modern dünyaya ayak uydurmak istenmiştir. Kürd Ali, batı dünyasının eğitimde uyguladığı modern standartların Suriye’de de hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiş. Arapçanın bugünkü en büyük sorunu, modern eğitim metotlarıyla öğretilmemesi olduğunu belirlemiştir.

Kürd Ali'nin kurduğu akademinin başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkelerinde yavaş yavaş hayata geçirilmeleri şüphesiz ki, Kürd Ali'nin Arap diline yaptığı hizmetin en büyük nişanesidir. Ayrıca Kürd Ali, Arap dünyasında kurulan akademilerin koordineli bir şekilde çalışmaları gerektiğini ifade ederek Arapça ile ilgili yapılan çalışmalarda konsensüsün sağlanmasını hedeflemiştir. Akademilerin, bir eğitim kompleksi gibi çalışmaları gerektiğini, Arapçaya hizmetin yanında, el yazması eserlerin toplanılması, kütüphanelerin oluşturulması ve halkın farklı konularda eğitilmesi gibi hizmetlerin yürütülmesi de gerektiğini düşünmüştür.

Kürd Ali, Fasih Arapçanın yaygınlaşması için eğitimin gücüne inanmıştır. İlkokuldan başlanarak üniversite eğitimi de dâhil bütün aşamalarda öğrencilere, Fasih Arapçanın önemi anlatılması gerekir. Arapçanın, yabancı kelimelerden arındırılması konusunda yapılan çalışmaların başarıya ulaşması içinde iki önemli ölçüt vardır. Birincisi, halkın yabancı kelimeleri kullanmaması için bilinçlendirilmesi gerekir. İkinci ise, yeni konulan ve Arapçaya çevrilen lafızların görsel ve yazılı medya aracılığıyla halka etkin bir şekilde ulaştırılması ve bu kelimelerin halk tarafında kullanılması için devlet otoritesinin kullanılması gerekir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000.

Aycan, İrfan, “*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*”, *DİA*, XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

Ayyıldız, Erol, “*Mısır’da İngiliz İşgalinin Arap Dili Üzerindeki Tesirleri*,” Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, I, c. I, Bursa 1986.

Batiaya, Adil, *El Müeyyed’in İttihat ve Terakki’ye Cevabı Mısırlı Bir Gazetecinin Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Hilafet ile İlgili Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sayı, 38, Ankara 2008.

Bilge, Mustafa L., “*Faysal I*”, *DİA*, XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

Bilge, Mustafa L., “*Şam İlimler Akademisi*”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, c. VII, Sayı, 1-2, İstanbul 1978.

Bozpinar, Şit Tufan, “*Suriye*”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Cebrî, Şefik, *Muhâdarât ‘an Muhammed Kürd Ali*, Muessetu’r-risâle Yayınları, Beyrût 1957.

Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, (Haz.: Fahri Parin), Paraf Yayınları, İstanbul 2010.

Çetiner, Bedrettin, “*Arap Âleminde Fasih Dil-Âmmi Dil Mücadelesi*,” Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 7-10 (1989-1992), İstanbul 1995.

Çimen, Abdullah Emin, “*Tahir el-Cezâiri*”, *DİA*, XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

Dayf, Şevki, “*Haflu tezkârî bi munâseti inkidâi hamsine ‘âmen alâ vefâti muessisu’l-mecma’ el-ustâz Muhammed Kürd Ali*”, *Mecelletu-Mecma‘il-Lugati’l-‘Arabiyye*, Sayı, 79, c. 1. Dimaşk 1937.

_____, Şevki, *Mecm‘u’l-lugati’l-‘Arabiyye fi hamsine-‘âmen*”, Mısır 1984.

el-Uceyl, Hüseyin Muhammed, *Resâilu'l-ustâz er-reîs Muhammed Kürd Ali ila'l-Eb Anistâs Mârî el-Kermelî*, Matbûâtî'l-Mecmail'l-Lugati'l-'Arabiyyeti, Dimaşk 2000.

el-Cevârî, Ahmet Abdussettar, *Nahvu't-teysîr*, Matbaatu-Mecmai'l-'ilmiyyi'l-'Irâkî, Irak 1984.

el-Keyâli, Abdulvehhâb, *Muhammed Kürd Ali*, Mevsû'atu's-siyâsiyye, Beyrût 2001, VI.

el-Uş, Yusuf, "*et-Tanzîmâtu'l-cedîde li-Dâri'l-kutubi'z-Zâhiriyye*", Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, c. 15, Sayı, 9-10, Dimaşk 1937.

en-Nas, İhsan, "*Mecelletu'l-mecma'i'l-lugati'l-'Arabiyye*", Mecelletu-Mecma'il-Lugati'l-'Arabiyye, c. 71, Sayı, 1, Dimaşk 1996.

Ergüven, Şahabettin, "*Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri*", Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Çorum 2007/1, c. 6, Sayı, 11.

er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *Vahyu'l-kalem*, III, Dâru'l-Kutubu'l-'Arabî, Lübnan, t.y.,

es-Sakkâr Sâmi, *Muhammed Kürd Ali, DİA*, TDV Yay., İstanbul 2005, XXX.

Günay, Selçuk, "*II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Ayrılıkçı Hareketlerin Başlaması*", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi, 17, Sayı, 28, Ankara 1995.

Halife, Abdülkerim, *Muhammed Kürd Ali*, Matbûâtî'l-Mecmail'l-Lugati'l-'Arabiyyeti, Dimaşk, 1976.

Harb, Muhammed, "*el-Muktetaf*" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXI.

_____, Muhammed, "*Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye*," *DİA*, XXVIII, TDV Yay., Ankara 2003.

Hatîb, Adnan, *el-E'dâu'l-muessisûn*, el-Mecme'ul-İlmiyyu'l-'Arabî, c. I, Sayı, 2, Dimaşk 1969.

Havemann, Axel, “*Betewen Ottoman Loyalty anda Arab “Independence” Muhammed Kurd ‘Ali, Ğirĝî Zaydan, Şakıb Arslân, Quaderni di Studi Arabi Vol., Gli Arabi nella Storia: Tanti Popoli una Sola Civiltà (1987-1988).*”

Zirikli, Hayrettin, *el- ‘Alam, Dâru’l-ilmî lil-melâyîn, VI, Beyrût 1984.*

Iyâd, Muhammed Kâmil, *Muhammed Kurd Ali Muessisu’l- Mecma’u’l- ‘İlmiyyu’l- ‘Arabî, Matbû’âtu Mecma’i’l Lugati’l ‘Arabiyye bi Dimaşk, Matbaatu’l- Hicâz 1977.*

İbn Cinni, Ebu’l Feth Osman, *el-Hasâis, (thk.: Abdulhamîd Hindavî), Dâru’l Kutubu’l ‘İlmiyye, 2.Baskı, I, Beyrût 2003.*

İshakoĝlu, Ömer, *Suriye Tarihi, Osmanlı Dönemi Suriye’sinde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.*

Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil, Dergâh Yay., İstanbul 2009.*

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.*

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu’cemul-mu’ellifin, Dâru’l-ihyâi’t-turâsi’l-‘Arabî, Beyrût, t.y., IX-X.*

Kırkız, Mustafa, *Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları, Beyan Yay., İstanbul 2014.*

Landau, Jacop M., *Modern Arap Edebiyat Tarihi (20. Yüzyıl), (Çev.: Bedrettin Aytaç), Gündoĝan Yayınları, Ankara 1994.*

Kürd Ali, Muhammed, “*Eseru’l-musta’ribin min ulemâi’l-meşrikiyyât fi’l-hadârati’l-Arabiyye*”, *Mecelletu-Mecma’il-Lugati’l-‘Arabiyye, c. 7, Sayı, 10, Dimaşk 1927.*

_____, Muhammed, “*Menşûru’l-mecm’a lil mecellâti ve’l-mecâmi*”, *Mecelletu-Mecma’il-Lugati’l-‘Arabiyye, c. 1, Sayı, 1, Dimaşk 1921.*

_____, Muhammed, “*Neşetu’l-mecma’i’l-‘ilmiyyu’l-‘Arabî*”, *Mecelletu-Mecma’il-Lugati’l-‘Arabiyye, c. 1, Sayı, 1, Dimaşk 1921.*

_____, Muhammed, “*Şeyh Tahir el-Cezâiri*”, Mecelletu-Mecma‘il-Lugati’l-‘Arabiyye, , c. 1, Sayı, 1, Dımaşk 1921

_____, Muhammed, *el-idâretü’l-İslâmiyyetü fi ‘izzi’l-Arap*, Matbaatu-Mısır, Mısır 1934.

_____, Muhammed, *el-Kadîm ve’l-hadîs*, Matbaatu’r-Rahmaniyye, Mısır 1925.

_____, Muhammed, *el-Müzekkîrât I-IV*, Matba‘atu’t-Terakkî, Dımaşk 1948.

_____, Muhammed, *Ğâbiru’l-Endelus ve hâdiruhâ*, el-Matbaatu’r-Rahmaniyye, Mısır, 1923.

_____, Muhammed, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, (Terc, İbrahim Tüfekçi), Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006.

_____, Muhammed, *Hitatu’ş-Şâm*, I-VI, Mektebetu’n-Nurî, Dımaşk 1983,

_____, Muhammed, *Ğarâibul-Ğarb*, I-II, 2. Baskı, Mısır, el-Matbaatu’r-Rahmaniyye 1923.

Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, (Kuruluş ve Yükseliş Yılları)* (Çev.: Server Tanilli), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

Mecma‘u’l-‘İlmiyyu, “*Islâhu-lugati’t-devâvîn*”, Mecelletu-Mecma‘il-Lugati’l-‘Arabiyye, c. 2, Sayı, 1, Dımaşk 1921.

Reid, Donald M., “*Turn-of-the-Century Egyptian School Days*”, Comparative Education Review, Vol. 27, No. 3 (October, 1983).

Riyâz, Murâd, “*Min târihi’l-Mecma’* ”, Mecelletu-Mecma‘il-Lugati’l-‘Arabiyye, c. 71, Sayı, 1, Dımaşk 1996.

Sarmış, İbrahim, “*Arapçaya Yöneltilen Bazı Eleştiriler,*” Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 4, Konya 1991.

Soy, H. Bayram, “*Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e kadar*”, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı, 30, Ankara 2004.

Şehâbî, Mustafa, “*el-Mema‘u’l-‘ilmiyyu’l-‘Arabî bi Dimeşk*”, Mecelletu-Mecma‘il-Lugati’l-‘Arabiyye, c. 40, Sayı, 1, Dımaşk 1965.

Şeybânî, Muhammed İbrahim, *Şeyhu’l-Bâhisîn Muhammed Kürd Ali*, Kuveyt 1993.

Tomar, Cengiz, “*Suriye*”, DİA XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

Yâzîcî, Tâlib, “*Daru’l-kutubi’z-Zâhiriyye*”, DİA, VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

Yiğit, İsmail, “*Hıtat*” DİA, XVII, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

<http://www.saaaid.net/arabic/276.htm>, (erişim: 15.09.2015)